

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

HEM
9818
65

HN LEKP Y

JAARBOEKJE
CELEBES
1865.

MAKASSAR,
K. SUTHERLAND,
1865.

Harvard College
Library

THE GIFT OF
Archibald Cary Coolidge, Ph.D.

Class of 1887

PROFESSOR OF HISTORY

JAARBOEKJE

G E L E B E S

1865.

MAKASSAR

Gedrukt bij K. Sutherland, Makassar.

JAARBOEKJE
C E L E B E S
1865.

UITGEGEVEN DOOR

K. SUTHERLAND.

MAKASSAR,
K. SUTHERLAND,

1865.

Lawrence College Library

October 1, 1900

Gift of

Prof. A. C. Coolidge

Vol. 9872.65

VOORBERIGT.

Gul weg moeten wij bekennen, dat bij de schaarschte van litterarische produkten in deze Gewesten, wij wel eenige vrees koesterden, groote moeilijkheden te zullen ondervinden bij de compilatie van den *tweeden* jaargang van ons Jaarboekje *Celebes*.

Dank de belangstelling echter, die onze eersteling mogt verwerven en de medewerking, die wij van verschillende zijden, en van het Bestuur niet het allerminst, mogten verwerven, is het ons gelukt, het Indisch Publiek weder een werkje aan te bieden, dat, naar wij hopen en vertrouwen, niet verre beneden de daarvan gekoesterde verwachting zal uitgevallen zijn.

Immers wij hebben ons beijverd, ons die opmerkingen ten nutte te maken, waartoe de zamenstelling van onzen eersteling bij enkelen aanleiding had gegeven, en aan dezen jaargang al die uitbreiding gegeven, die het nog scheen noodig te hebben.

Intusschen ontveinzen wij het ons zelve niet, dat, ondanks al onze moeite en opoffering, het bij dezen of genen, nog wel tot de eene of andere op- of aanmerking zal aanleiding geven, en wij zijn niet zoo hoog of liever dwaas ingenomen met ons produkt, om ook voor dezen jaargang niet eene welwillende en niet al te strenge beoordeeling te verzoeken.

K. SUTHERLAND.

MAKASSAR, Februarij 1865.

I N H O U D.

	Bladz.
Kalender	8
Verjaardagen van het Koninklijke huis	15
Christelijke Feestdagen	"
Mohammedaansche "	"
Chinesche "	"
Eklipsen	16
Aankomst en vertrek der Brievenposten	"
Jaartellingen	17
Maten en Gewigten	18
Extract Zegel-ordonnancie	19
Opper-Bestuur	21
Gewestelijke Besturen	22
Stoomgelegenheid en Passage-gelden	23
Lijst der Ned. Landvoogden te Makassar.	25
Verdeeling van Celebes en Onderhoorigheden	28
Inlandsche Vorsten op Celebes	30
Makassar	31
Tontoli	32
Tjamba	33
Pankadjene	"
Segerie	"
Balangnipa	"
Boelecomba	"
Hoofden van Bestuur te	
Bikeroe	34
Takalar	"
Bonthain	"
Torathea-landen	"
Saleijer	"
Bima	35
Officieren der Schutterij te Makassar	"
Raad van Justitie " "	"
Omgaande Regtbank " "	"
Landraad " "	"
Kerkeraad der Protes-	
tantsche Gemeente te	
Makassar	36
Maros	"
Bonthain	"
Sub-Commissie van	
Makassar	"
Onderwijs te Maros	"

	Bladz.
Lager Onderwijs te Makassar	37
" " " Maros	"
Haven Departement te Makassar	"
Burg. Openbare Werken „ „	"
Wees- en Boedelkamer „ „	"
Agentschap van de factorij der N. H. M. te Makassar.	38
Agentschap der Javasche Bank „ „	"
Kamer van Koophandel „ „	"
Handelshuizen en Tokohouders „ „	"
Militair Kommando te Celebes.	39-43
Namen der Zee-Officieren, behoorende tot het Station in de wateren van Celebes	44
Namen der Mannelijke en op zich zelve wonende Vrou- welijke ingezetenen in het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden	49
Burgerlijke Stand. Idem.	59
MENGELINGEN.	
Nieuwjaars-Groet. door A.	69
Uit Salejer. Het dal van Bala-Boelo; door Alexander	72
Pangeran Pangndjara, alias Pangeran Dholoe Koendoer (Lampongsche Legende); door Alexander	80
Bij den dood van mijn eenig Zoontje; door C.	93
Op het gebabbel in de buurt; door O.	96
Het bijgeloof onder de Makassarren; door S.	98
De Buitenposter door B.	107
Bellamy door W.	109
De Minahassa door v. d. H.	111
Verslag van een uitstapje naar de Ooster-Distrikten van Celebes, alsmede van verschillende togten in die Afdeeling ondernomen, van 25 September tot 22 December 1864; door Dr B. F. Matthes.	112
Een huwelijk uit eerezucht. Episode uit de geschie- denis van Makassar (1687); door J. C. Tamson.	I.

KALENDER.

1865.

JANUARIJ.

-
1 ZONDAG.	
2 Maandag.	
3 Dingsdag.	
4 Woensdag. <i>E. K.</i>	
5 Donderdag.	
6 Vrijdag.	
7 Zaturdag.	
8 ZONDAG.	
9 Maandag.	
10 Dingsdag.	
11 Woensdag.	
12 Donderdag. <i>V. M.</i>	
13 Vrijdag.	
14 Zaturdag.	
15 ZONDAG.	
16 Maandag.	
17 Dingsdag.	
18 Woensdag.	
19 Donderdag.	
20 Vrijdag. . <i>L. K.</i>	
21 Zaturdag.	
22 ZONDAG.	
23 Maandag.	
24 Dingsdag.	
25 Woensdag.	
26 Donderdag.	
27 Vrijdag. <i>N. M.</i>	
28 Zaturdag.	
29 ZONDAG.	
30 Maandag.	
31 Dingsdag.	

FEBRUARIJ.

1	Woensdag.
2	Donderdag.
3	Vrijdag. <i>E. K.</i>
4	Zaturdag.
5	ZONDAG.
6	Maandag.
7	Dingsdag.
8	Woensdag.
9	Donderdag.
10	Vrijdag. <i>V. M.</i>
11	Zaturdag.
12	ZONDAG.
13	Maandag.
14	Dingsdag.
15	Woensdag.
16	Donderdag.
17	Vrijdag.
18	Zaturdag.
19	ZONDAG. <i>L. K.</i>
20	Maandag.
21	Dingsdag.
22	Woensdag.
23	Donderdag.
24	Vrijdag.
25	Zaturdag.
26	ZONDAG. <i>N. M.</i>
27	Maandag.
28	Dingsdag.

MAART.

-
1	Woensdag.
2	Donderdag.
3	Vrijdag.
4	Zaturdag. <i>E. K.</i>
5	ZONDAG.
6	Maandag.
7	Dingsdag.
8	Woensdag.
9	Donderdag.
10	Vrijdag.
11	Zaturdag.
12	ZONDAG. <i>V. M.</i>
13	Maandag.
14	Dingsdag.
15	Woensdag.
16	Donderdag.
17	Vrijdag.
18	Zaturdag.
19	ZONDAG.
20	Maandag. <i>L. K.</i>
21	Dingsdag.
22	Woensdag.
23	Donderdag.
24	Vrijdag.
25	Zaturdag.
26	ZONDAG.
27	Maandag. <i>N. M.</i>
28	Dingsdag.
29	Woensdag.
30	Donderdag.
31	Vrijdag.

APRIL.

-
1	Zaturdag.
2	ZONDAG.
3	Maandag. <i>E. K.</i>
4	Dingsdag.
5	Woensdag.
6	Donderdag.
7	Vrijdag.
8	Zaturdag.
9	ZONDAG.
10	Maandag.
11	Dingsdag. <i>V. M.</i>
12	Woensdag.
13	Donderdag.
14	Vrijdag.
15	Zaturdag.
16	ZONDAG.
17	Maandag.
18	Dingsdag.
19	Woensdag. <i>L. K.</i>
20	Donderdag.
21	Vrijdag.
22	Zaturdag.
23	ZONDAG.
24	Maandag.
25	Dingsdag. <i>N. M.</i>
26	Woensdag.
27	Donderdag.
28	Vrijdag.
29	Zaturdag.
30	ZONDAG.

MEI.

-
1	Maandag.
2	Dingsdag. <i>E. K.</i>
3	Woensdag.
4	Donderdag.
5	Vrijdag.
6	Zaturdag.
7	ZONDAG.
8	Maandag.
9	Dingsdag.
10	Woensdag.
11	Donderdag. <i>V. M.</i>
12	Vrijdag.
13	Zaturdag.
14	ZONDAG.
15	Maandag.
16	Dingsdag.
17	Woensdag.
18	Donderdag. <i>L. K.</i>
19	Vrijdag.
20	Zaturdag.
21	ZONDAG.
22	Maandag.
23	Dingsdag.
24	Woensdag.
25	Donderdag. <i>N. M.</i>
26	Vrijdag.
27	Zaturdag.
28	ZONDAG.
29	Maandag.
30	Dingsdag.
31	Woensdag.

JUNI.

-
1	Donderdag. <i>E. K.</i>
2	Vrijdag.
3	Zaturdag.
4	ZONDAG.
5	Maandag.
6	Dingsdag.
7	Woensdag.
8	Donderdag.
9	Vrijdag. <i>V. M.</i>
10	Zaturdag.
11	ZONDAG.
12	Maandag.
13	Dingsdag.
14	Woensdag.
15	Donderdag.
16	Vrijdag. <i>L. K.</i>
17	Zaturdag.
18	ZONDAG.
19	Maandag.
20	Dingsdag.
21	Woensdag.
22	Donderdag.
23	Vrijdag. <i>N. M.</i>
24	Zaturdag.
25	ZONDAG.
26	Maandag.
27	Dingsdag.
28	Woensdag.
29	Donderdag.
30	Vrijdag.

JULIJ.

-
1	Zaturdag. <i>E. K.</i>
2	ZONDAG.
3	Maandag.
4	Dingsdag.
5	Woensdag.
6	Donderdag.
7	Vrijdag.
8	Zaturdag.
9	ZONDAG. <i>V. M.</i>
10	Maandag.
11	Dingsdag.
12	Woensdag.
13	Donderdag.
14	Vrijdag.
15	Zaturdag.
16	ZONDAG. <i>L. K.</i>
17	Maandag.
18	Dingsdag.
19	Woensdag.
20	Donderdag.
21	Vrijdag.
22	Zaturdag.
23	ZONDAG. <i>N. M.</i>
24	Maandag.
25	Dingsdag.
26	Woensdag.
27	Donderdag.
28	Vrijdag.
29	Zaturdag.
30	ZONDAG.
31	Maandag. <i>E. K.</i>

AUGUSTUS.

1 Dingsdag.	
2 Woensdag.	
3 Donderdag.	
4 Vrijdag.	
5 Zaturdag.	
6 ZONDAG.	
7 Maandag. <i>V. M.</i>	
8 Dingsdag.	
9 Woensdag.	
10 Donderdag.	
11 Vrijdag.	
12 Zaturdag.	
13 ZONDAG.	
14 Maandag. <i>L. K.</i>	
15 Dingsdag.	
16 Woensdag.	
17 Donderdag.	
18 Vrijdag.	
19 Zaturdag.	
20 ZONDAG.	
21 Maandag. <i>N. M.</i>	
22 Dingsdag.	
23 Woensdag.	
24 Donderdag.	
25 Vrijdag.	
26 Zaturdag.	
27 ZONDAG.	
28 Maandag.	
29 Dingsdag. <i>E. K.</i>	
30 Woensdag.	
31 Donderdag.	

SEPTEMBER.

1	Vrijdag.
2	Zaturdag.
3	ZONDAG.
4	Maandag.
5	Dingsdag. <i>V. M.</i>
6	Woensdag.
7	Donderdag.
8	Vrijdag.
9	Zaturdag.
10	ZONDAG.
11	Maandag.
12	Dingsdag. <i>L. K.</i>
13	Woensdag.
14	Donderdag.
15	Vrijdag.
16	Zaturdag.
17	ZONDAG.
18	Maandag.
19	Dingsdag.
20	Woensdag. <i>N. M.</i>
21	Donderdag.
22	Vrijdag.
23	Zaturdag.
24	ZONDAG.
25	Maandag.
26	Dingsdag.
27	Woensdag.
28	Donderdag. <i>E. K.</i>
29	Vrijdag.
30	Zaturdag.

OCTOBER

-
1 ZONDAG.	
2 Maandag.	
3 Dingsdag.	
4 Woensdag.	
5 Donderdag. <i>V. M.</i>	
6 Vrijdag.	
7 Zaturdag.	
8 ZONDAG.	
9 Maandag.	
10 Dingsdag.	
11 Woensdag. <i>L. K.</i>	
12 Donderdag.	
13 Vrijdag.	
14 Zaturdag.	
15 ZONDAG.	
16 Maandag.	
17 Dingsdag.	
18 Woensdag.	
19 Donderdag.	
20 Vrijdag. <i>N. M.</i>	
21 Zaturdag.	
22 ZONDAG.	
23 Maandag.	
24 Dingsdag.	
25 Woensdag.	
26 Donderdag.	
27 Vrijdag. <i>E. K.</i>	
28 Zaturdag.	
29 ZONDAG.	
30 Maandag.	
31 Dingsdag.	

NOVEMBER.

1	Woensdag.
2	Donderdag.
3	Vrijdag. <i>V. M.</i>
4	Zaturdag.
5	ZONDAG.
6	Maandag.
7	Dingsdag.
8	Woensdag.
9	Donderdag.
10	Vrijdag. <i>L. K.</i>
11	Zaturdag.
12	ZONDAG.
13	Maandag.
14	Dingsdag.
15	Woensdag.
16	Donderdag.
17	Vrijdag.
18	Zaturdag. <i>N. M.</i>
19	ZONDAG.
20	Maandag.
21	Dingsdag.
22	Woensdag.
23	Donderdag
24	Vrijdag.
25	Zaturdag.
26	ZONDAG. <i>E. K.</i>
27	Maandag.
28	Dingsdag.
29	Woensdag.
30	Donderdag.

DECEMBER.

1	Vrijdag.
2	Zaturdag.
3	ZONDAG. <i>V. M.</i>
4	Maandag.
5	Dingsdag.
6	Woensdag.
7	Donderdag.
8	Vrijdag.
9	Zaturdag.
10	ZONDAG. <i>L. K.</i>
11	Maandag.
12	Dingsdag.
13	Woensdag.
14	Donderdag.
15	Vrijdag.
16	Zaturdag.
17	ZONDAG.
18	Maandag. <i>N. M.</i>
19	Dingsdag.
20	Woensdag.
21	Donderdag.
22	Vrijdag.
23	Zaturdag.
24	ZONDAG.
25	Maandag. <i>E. K.</i>
26	Dingsdag.
27	Woensdag.
28	Donderdag.
29	Vrijdag.
30	Zaturdag.
31	ZONDAG.

Verjaardagen van het Konink. Huis.

19	Januarij.	<i>Anna Paulowna</i> , Koningin-Moeder.
1	Februarij.	Gemalin van Prins <i>Frederik</i> .
19	"	Z. M. den Koning <i>Willem III.</i>
28	"	Prins <i>Frederik</i> der Nederlanden.
8	April.	Gemalin van den Erfgrootertog van Saxon-Weimar-Eisenach.
9	Mei.	Prinses <i>Marianne</i> .
20	"	Gemalin van Prins <i>Hendrik</i> .
13	Juniij.	Prins <i>Hendrik</i> der Nederlanden.
17	"	H. M. de Koningin.
5	Julij.	Prinses <i>Maria</i> , dochter van Prins <i>Frederik</i> .
5	Augustus.	Prinses <i>Louisa</i> , dochter van Prins <i>Frederik</i> .
25	"	Z. K. H. Tweede Zoon des Konings.
4	September.	Kroonprins der Nederlanden.

Christelijke Feestdagen.

Paschen.		16 April.
Hemelvaartsdag		25 Mei.
Pinksteren.		4 Juniij.
Kersmis		25 December.

Mohammedaansche Feestdagen.

Idoe'l Fitr	27 Februarij.
Idoe'l Korban	6 Mei.
Mah. Nieuwjaar	27 "
Assoera.	5 Juniij.
Moeloed.	5 Aug.
Hemelvaart van Mohammed.	16 December.

Chinesche Feestdagen.

Nieuwjaar	27 Januarij.
Tjap-go-méh.	10 Februarij.
Gogoë-tjé (Petjoen).	29 Mei.
De helft der 7de maand, Tjioko.	4 September.
Tangtjeh (Makan-ondé)	22 December.

Eklipsen.

Er zullen dit jaar twee zon-eklipsen en twee maan-eklipsen plaats hebben.

1°. Eene maan-eklips den 11den April, onzichtbaar in Indie.

2°. Eene totale zons-eklips, den 25sten April onzichtbaar in Indie.

3°. Eene gedeeltelijke maan-eklips den 5den October, waarvan het begin eenige minuten vóór zons-opgang, zichtbaar zal zijn in Indië.

4°. Eene ringvormige zons-eklips, den 19den October, onzichtbaar in Indië.

Aankomst en Vertrek der Brievenposten van en naar de binnenlanden van Celebes.

A a n k o m s t.

Van Parangloë, Maros, Segerie, Pan-	{	<i>Woensdag en Zaturdag.</i>
kadjene, Takalar, Djenepono.		
„ Sindjai, Bonthain, Saleijer.	{	<i>Woensdag.</i>

V e r t r e k.

Naar Parangloë, Maros, Segerie, Pan-	{	<i>Dingsdag en Vrijdag.</i>
„ kadjene, Takalar, Djenepono.		
„ Sindjai, Bonthain, Saleijer.	{	<i>Vrijdag.</i>

JAARTELLINGEN.

Volgens de Alexandrijnsche rekening	7374.
" " Samaritaansche " 	6169.
" " Hebreeuwsche " 	5626.
De Juliaansche periode	6578.
De Schepping volgens de Israëlieten	5624.
Tijdrekening der Chinezen.	4502.
Den opbouw van Rome (volgens <i>Varro</i>)	2618.
De geboorte van <i>Christus</i>	1865.
De verwoesting van Jeruzalem en de verstrooiing der Joden	1801.
De jaartelling der Javanen	1794.
De tijdrekening der Mahommedanen	1282.
De ontdekking van Amerika.	377.
De godsdienst-hervorming	348.
Den Gregoriaanschen of Nieuwen Stijl	283.
De verovering van Jacatra, of de grondvesting van de magt der Nederlanders in Oost-Indie	245.
De verovering der Nederlanden	70.
Het traktaat van vrede met en scheiding van België	24.
De troonsbeklimming van <i>Willem III</i>	16.

Voornaamste maten en gewigten in gebruik, in Nederlandsch-Indië.

L E N G T E M A A T.

De Rhijnlandsche voet,	van 0,313947	Nederlandsche el.
De Rhijnlandsche roede,	van 12 voeten	= 3.767 Ned. El.
De paal,	van 400 Rhijnlandsche roeden	= 1506,9 " "
De Amsterdamsche el,	van 0,68781	Nederlandsche el.
De Amsterdamsche vadem,	van 1,69878	id.
De Engelsche yard,	van 0,9144	id.

I N H O U D S M A A T.

De Indische kan,	van 1,515859	Ned. kan.
De Bataviasche ton,	van 0,9283	Nederlandsche mud.
De Legger,	van 388 Indische kannen	= 588,15 Ned. kan.
De Koijang,	30 pikols.	
De Gantang,	van 468 kub. Rhijnlandsche duimen	= 8,3805 N.kop.
De Takker,	33 bottels olie	= 25,7696 Ned. kan.
De Kodi,	20 voor stukgoed,	40 pond tabak.
Het Last	van 2 Nederlandsche ton,	voor scheepslading = 2000.

S T A N D G E W I G T.

De pic.	van 61,7613	Ned. ponden = 125 Amst. pond.
Het katti,	1/100 picol	= 1½ Amsterdamsche pond.
Het Amsterdamsche pond,	van 0,49409	Nederlandsche pond.

Extract Zegel-Ordonnantie.

Wissels, Acceptatiën, Kwitantiën.

boven de	f	100,—	zegel	f	0,25
"	-	500,—	"	-	0,50
"	-	1000,—	"	-	1,—
"	-	1500,—	"	-	2,—
"	-	2000,—	"	-	4,—
"	-	4000,—	"	-	8,—
"	-	10000,—	"	-	12,—
"	-	15000,—	"	-	16,—
"	-	20000,—	"	-	24,—
"	-	25000,—	"	-	30,—
"	-	30000,—	"	-	40,—
elke	-	10,000,—	meer nog	-	10,—

Obligatiën.

(Notariëele en Onderhandsche.)

boven de	f	500,—	zegel	f	0,50
"	-	1000,—	"	-	1,—
"	-	2000,—	"	-	2,—
"	-	5000,—	"	-	4,—
"	-	7000,—	"	-	8,—
"	-	10000,—	"	-	16,—
"	-	15000,—	"	-	24,—
"	-	20000,—	"	-	30,—
"	-	30000,—	"	-	40,—
"	-	40000,—	"	-	60,—
elke	-	10,000,—	meer, nog	-	20,—

Hypotheek Brieven.

boven de	f	1000,—	zegel	f	8,—
„	-	1500,—	„	-	10,—
„	-	2000,—	„	-	12,—
„	-	3000,—	„	-	16,—
„	-	4000,—	„	-	20,—
„	-	5000,—	„	-	30,—
„	-	7000,—	„	-	40,—
„	-	10000,—	„	-	50,—
„	-	12000,—	„	-	60,—
„	-	15000,—	„	-	80,—
„	-	20000,—	„	-	100,—
„	-	25000,—	„	-	150,—
„	-	30000,—	„	-	200,—
elke	-	20,000,—	meer nog	-	50,—

Koopbrieven.

boven de	f	1000,—	zegel	f	2,—
„	-	2000,—	„	-	4,—
„	-	5000,—	„	-	8,—
„	-	10000,—	„	-	16,—
„	-	15000,—	„	-	24,—
„	-	20000,—	„	-	30,—
„	-	30000,—	„	-	40,—
„	-	40000,—	„	-	50,—
„	-	50000,—	„	-	60,—
„	-	60000,—	„	-	80,—
„	-	70000,—	„	-	100,—
elke	-	10,000,—	meer nog	-	50,—

Zegels van f 0,25 tot f 40,— met 20 pCt. verhooging.
Van f 50,— en daarenboven 10 pCt. verhooging.

Alle verkladde Zegels boven f 1,— kan men tegen bijpassing van f 0,20 verwisselen.

Nederlandsch-Indië.

OPPERBESTUURDER :

Z. M. Koning Willem III.

MINISTER VAN KOLONIEN;

I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE.

GOUVERNEUR-GENERAAL:

Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE.

Raad van Nederlandsch-Indië.

. (Vice-President).

Mr. L. W. C. Keuchenius.

Mr. A. Loudon.

O. van Rees.

W. E. Kroesen.

Kommandant der Landmagt.

J. Schimpff.

Kommandant der Zeemagt.

G. Fabius.

Luitenant-Generaal.

Z. K. H. de Prins van Oranje.

Generaals-Majoor.

J. A. Waleson.

A. J. Andresen.

W. C. von Schierbrand.

.

Hoog-Geregtshof.

Mr. A. J. Swart (President).

Mr. P. Th. Filz (Vice-President).

Mr. W. Rappard (Proc.-Generaal).

Directeuren van Algemeen Bestuur.H. de Bruijn, (*Burgerlijke en Openbare Werken*).H. M. J. Kollman, (*Kultures*).J. W. C. Diepenheim, (*Financiën*).L. J. W. de Waal, (*Producten en Civiele Magazijnen*).C. Castens, (*Middelen en Domeinen*).

Hoofden van Gewestelijke Besturen.

Bantam.	O. van Polanen Petel.
Batavia.	J. C. de Kock van Leeuwen.
Buiten zorg.	Mr. F. Th. Pahud.
Krawang.	A. F. Verploegh.
Preang. Regentschappen.	C. van der Moore.
Cheribon.	F. H. A. van de Poel.
Tagal.	W. A. Jellinghaus.
Pecalongan.	G. A. Routmij.
Samarang.	A. A. M. N. Keuchenius.
Japara.	H. E. de Vogel.
Rembang.	J. Vijzelaar.
Soerabaija.	C. P. C. Steinmetz.
Madura.	J. H. Tobias.
Pasoeroean.	H. A. van der Poel.
Probolingo.	C. Wiggers.
Bezoekie.	P. F. Couperus.
Banjoewangie.	P. C. Wijnmalen.
Banjoemaas.	J. P. Zoetelief.
Bagelen.	P. J. Serlé.
Kadoe.	H. J. C. Hoogeveen.
Djodjocarta.	N. A. T. Arriens.
Soerakarta.	N. D. Lammers v. Toorenburg.
Madioen.	F. G. van Bloemen Waanders.
Patjitan.	.
Kedirie.	A. J. P. H. D. K. Bosch.
Molukkos.	.
Banda.	Nieuwenhuis.
Ternate.	P. van der Crab.
Menado.	F. J. H. van Deinse,
Celebes.	H. M. André Wiltens.
Riouw.	E. Netscher.
Palembang.	P. L. van Bloemen Waanders.
Banka.	C. Bosscher.
Timor.	J. G. Coorengel.
Z. O. K. Borneo.	E. C. F. Happé.
W. K. Borneo.	B. Wijnen.
Sumatra's W. K.	J. F. R. S. van den Bossche.
Lampongsche Distrikten.	F. M. G. van Cattenburch.
Billiton.	H. von Gaffron (Ass.-Res.)
Benkoelen.	J. Walland (Ass.-Res.)
Padangsche Bovenlanden.	H. A. Steijn Parvé.

STOOMGELEGENHEID.

VAN BATAVIA

- naar Muntok, Palembang, Riouw en Singapore, in de maanden Januarij, Februarij, Maart, April, November en December den 2 en 16. In Mei, Junij, Julij, Augustus, en September den 1 en 15. In October den 1 en 16.
- „ Singapore, regtstreeks, in Januarij den 29. Februarij, Julij en Augustus den 28. In Maart, April Mei, October, November en December den 30. In Junij en September den 27.
- „ Samarang en Soerabaija den 7, 15, 22 en 29.
- „ Billiton, Pontianak en Singkawang den 8.
- „ Benkoelen en Padang den 23.

VAN SOERABAIJA

- „ Samarang en Batavia den 7, 15, 22 en 29.
- „ Makassar, Timor-Koepang, Dehli en de Molukken den 15.
- „ Bawean en Banjermassing den 27.

PASSAGE-GELD VAN BATAVIA.

	1ste Klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.
naar Samarang.	f 60.—	f 30.—	f 18.—	f 9.—
„ Soerabaija.	„ 100.—	„ 50.—	„ 30.—	„ 15.—
„ Padang.	„ 150.—	„ 75.—	„ 45.—	„ 22.50
„ Makassar.	„ 210.—	„ 105.—	„ 63.—	„ 31.50
„ Singapore.	„ 140.—	„ 70.—	„ 42.—	„ 21.—

VAN MAKASSAR

	1ste Klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.
naar Menado.	f 200.—	f 100.—	f 60.—	f 30.—
„ Ternate.	„ 250.—	„ 125.—	„ 75.—	„ 37.50
„ Ambon.	„ 250.—	„ 125.—	„ 75.—	„ 37.50
„ Boeroe.	„ 250.—	„ 125.—	„ 75.—	„ 37.50
„ Banda	„ 250.—	„ 125.—	„ 75.—	„ 37.50

VAN MAKASSAR NAAR TIMOR DIRECT

1ste Klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.
f 120.—	f 60.—	f 36.—	f 18.—

VAN MAKASSAR NAAR TIMOR OVER MENADO

1ste Klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.
f 380.—	f 190.—	f 114.—	f 57.—

VAN MAKASSAR NAAR MENADO OVER TIMOR

1ste Klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.
f 300.—	f 150.—	f 90.—	f 45.—

PASSAGE-GELD PER OVERLANDMAIL.

Van Batavia naar Singapore.	f	140.—
„ Singapore „ Marseille \$ 117—à f 12.50 is	„	1463.—
„ Marseille „ Amsterdam. { met verschillende } { onkosten }	„	197.—

f 1800.—

Passen moeten van de mailreizigers door de Consuls te Batavia gevisceerd worden.

De P. en O. Company is niet aansprakelijk voor verlies van- of bederf aan passagiersgoederen.

Lijst der Nederlandsche Landvoogden te Makassar.

N. van Vliet, koopman	1638	vermoord.
Johan van Suijdevijk, opperkoopman	„	tot 1646.
Evert Jansz. Buijs,	1651	„ 1654.
Abraham Verspreet of Joh. de Barra, die 't ontvlugt naar Batavia	1655.	
Na de verovering van Makassar door Speelman. Johan van Opzijnen, on- derkoopman	1669	„ 1670.
Maximiliaan de Jongh, voorzitter	1670	„ 1672.
David Harthouwer,	1672	„ 1676.
Wijbrand Dubbeldekop,	1676	„ 1677.
Paulus de Bok, opperkoopman en gezagh.	1677	„ 1678.
Jacob Cobs, voorzitter (gestorven als bui- tengewoon raad van N.-I.)	1678	„ 1684.
Adriaan van Dalen, opperkoopman en gezaghebber	1684	„ 1685.
Willem Hartsink, voorzitter	1685	„ 1690.
Francois Prins,	overleden 1690	„ 1694.
Isaac van Thijs, landvoogd	„ 1695	„ 1700.
Hendrik Collaast van Linden, opper- koopman en gezaghebber	6 Junij 1700	12 Aug. 1700.
Mr. Cornelis Berninh, landvoogd	1700	tot 1703.
Willem de Roo,	„ 1703	„ 1705.
Johan Jacob Elberfeld,	„ 1705	„ 1710.
Gerard van Tholl,	„ overleden 1710	„ 1712.
Johannes Hartenberg, opperkoopman en gezaghebber	3 Junij 1712	9 Oct. 1712.
Johannes Philippus Sipman, eerst ge- zaghebber, toen landvoogd	1713	tot 1723.
Johan Frederik Gobius,	„ 1723	„ 1728.
Jozua van Arrewijne,	„ 1728	„ 1733.
Johan Sautijn,	„ 1733	„ 1737.
Adriaan Hendrik Smout	„ 1737	„ 1744.
Johan Gidion Loten,	„ 1744	„ 1750.
Cornelis Roseboom,	„ overleden 1750	„ 1751.
Jan Dirk van Cloodwijk,	„ 1751	„ 1756.
Roeloff Block, Gouverneur en Directeur	1756	„ 1760.
Cornelis Sinkelaar,	„ 1760	„ 1767.

David Boelen,	1767	„	1771.
Paulus Godefredus van der Voort „ overl.	1771	„	1780.
Barend Reijke, eerst gezaghebber daarna Gouverneur en Directeur	1780	tot	1790.
Willem Beth, Jz. idem	1790	„	1800.
Petrus Theodorus Chassé idem	1800	„	1808.
Francois van Braam, idem	1808	„	1809.
Lt.-Kol. Johan Bassar van Wikkerman, id.	1809	„	1812.

Engelsch Bestuur.

Capt. Richardd Philips, Res. en Kom. overl.	1812	„	1814.
„ W. H. Wood, „ Dec.	1814	Oct.	1815.
Major D. H. Dalton, „	1815	tot	1816.

*Overgenomen door de Nederlanders, Kommissaris
P. T. Chassé.*

NA DE OVERNAME.

Hendrik Tilenius Kruithoff, Gouverneur	1816	tot	1818.
Willem Nicolaas Servatius, „	1818	„	1821.
Kolonel Jan David van Schelle, „ en militair Kommandant	1821	„	1825.
„ Benjamin Bischoff, „	1825	„	1827.
Pieter Le Clercq, „	1827	„	1828.
Jean Frédéric Théodore Majior, „	1828	„	1833.
Mr. Daniël François Willem Pietermaat, wd. Gouverneur	1833	„	1834.
J. E. T. Majior, terug	1834	„	1834.
Reinier de Filitar Bousquet,	1834	„	1841.
Pierre Jean Baptiste de Perez, Gouver- neur van Celebes en Onderhoorigheden	1841	„	1849.
Pieter Vreede Bik, idem	1849	„	1853.
Adriaan van der Hart, Kolonel, idem en militair Kommandant vermoord	1853	„	1855.

Albert Cornelis de Brauw, Kolonel, Gouverneur van Celebes en Onder- hoorigheden en militair Kommandant	1855	„	1857.
Dirk Francois Schaap, Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden	1857	„	1859.
Albert Jacques Frédéric Jansen, idem overl.	1859	„	1861.
Willem Egbert Kroesen, Kolonel, Gou- verneur van Celebes en Onderhoorig- heden en militair Kommandant	1861	„	1864.
Henri Maximilaan André Wiltens, Gouverneur van Celebes en on- derhoorigheden	1864	„	

Het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden

bestaat uit:

- A. Gouvernementslanden.*
 - B. Leenroerige landen.*
 - C. Bondgenootschappelijke landen.*
-

A. Gouvernementslanden.

1. De afdeeling (Assistent-Residentie) Makassar, met de onder-afdeeling (voormalig vorstendom) Tallo, benevens de Spermunde-groep.
2. De afdeeling (Assistent-Residentie) Noorder-districten (Maros) met de onderafdeelingen:
 - a. Paṅgkaḍjene.*
 - b. Segeri.*
 - c. Bergregentschappen.*
3. De afdeeling (Assistent-Residentie) Ooster-districten (Balangnipa) met de onderafdeelingen:
 - a. Boeloekoempa.*
 - b. Bikeroe.*
4. De afdeeling Zuider-districten.
5. De afdeeling Saleijer, waaronder de eilanden Bonarate en Kalaoe.
6. De afdeeling Bantaëṅg.
7. Binamoe Baṅgkala.

B. Leenroerige landen.

1. Bone, met het achterleen Lamoeroe.
2. Tanette, met de achterleenen:
 - a. Lipoekasi.*
 - b. Lalolaṅg.*
 - c. Paṅtjana*
 - d. Tjinakko.*

C. Bondgenootschappelijke landen.

1. Gowa.
2. Sanrabone.
3. Laikaṅg.
4. Bårroe.
5. Soppeṅg, met de vassalen :
 - a. Mariyo-ri-awa.
 - b. Mariyo-ri-wawo.
 en de strand-districten :
 - a. Laboso.
 - b. Lampoko of Baloesoe.
 - c. Batoe-poete.
6. Waḍjo.
7. De Adja-tapparāṅg, bestaande uit de Vorstenlanden :
 - a. Sidenreṅg.
 - b. Soeppa.
 - c. Sawietto.
 - d. Alietta.
 - e. Rappaṅg.
8. Masenrem-poeloe, bestaande uit de Vorstenlanden :
 - a. Enrekaṅg.
 - b. Maīwa.
 - c. Doeri.
 - d. Kassa.
 - e. Batoe-lappa.
9. Toradja.
10. Mandar, bevattende de rijken :
 - a. Balāṅgnipa.
 - b. Maḍjene.
 - c. Pamboeaṅg.
 - d. Tjenrane.

- e.* Tappalañg.
- f.* Mamoeđjae.
- g.* Binowañg.
- 11. Kaïli, met de Vorstenlanden :
 - a.* Doñggala.
 - b.* Palos of Paloe.
 - c.* Towaili.
- 12. Tontoli of Toli-Toli.
- 13. Loewoe of Loehoe, ook Loe, met de vassalen :
 - a.* Oessoe.
 - b.* Biñgkoka of Miñgkoka.
- 13. Laiwoei, met de Landschappen :
 - a.* Tonawe.
 - b.* Latoma.
 - c.* Waiwoeki.
 - d.* Lanomoetoñg.
 - e.* Sampara.
- 15. Boeton, met de eilanden :
 - a.* Moena.
 - b.* Kabaïna.
 - c.* Wowoni.
- 16. Eilanden Sumbawa, bevattende de rijken :
 - a.* Bima.
 - b.* Sumbawa.
 - c.* Dampo.
 - d.* Bañggar.
 - e.* Papekat.

GOUVERNEMENT VAN CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN

H. M. ANDRÉ WILTENS,

*Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden, Ridder der
Nederlandschen Leeuw.*

Personeel ter hoofdplaats (Makassar.)

- J. M. van Merkesteyn, *assistent resident en magistraat.*
 J. A. Bakkers, *reizend ambtenaar, toegevoegd aan den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden met den rang van
assistent resident, Ridder der Militaire Willems Orde 4de kl.,
van den Nederlandschen Leeuw en Metalen Kruis.*
 J. de Munck Mortier, *secretaris van het gouvernement.*
 J. A. J. Voll, *secretaris voor de inlandsche zaken.*
 A. W. Bethbeder, *algemeene ontvanger.*
 L. A. Misero, *2de kommissie ter gouvernement secretarie.*
 E. Burger, 3de " " " "
 J. Bensbach, *ambtenaar ter beschikking.*
 H. A. N. Eilers, *kommissie bij het inlandsche bureau.*
 E. R. L. van Rhee, " " " *haven-departement.*
 H. J. C. van der Star, " *ter magistrature.*
 W. G. Trouerbach, $\left\{ \begin{array}{l} \\ \end{array} \right.$ *tolken.*
 J. W. Voll, $\left\{ \begin{array}{l} \\ \end{array} \right.$
 J. P. C. Gravenhorst, *havenmeester, Ridder der Militaire Willems
Orde 4de kl.*
 R. H. de Grave, *rendumeester.*
 C. G. Pieloor, *pakhuismeester.*
 J. van der Halen, *postkommissie.*

J. J. Jonker, *schout*

D. van Zolingen, *onderschout*.

C. Meulemans, *cipier van ' lands gerangenis*.

Notaris te Makassar.

Willer.

Europesche Wijkmeester te Makassar.

W. G. Trouerbach, *wijkmeester van het Prins Hendriks Pad.*

E. R. L. van Rhee, " *van de Stad Vlaardingen.*

J. A. A. van Zolingen, " *van de Kampong Bahroe.*

J. W. Theunis, " " "

W. F. Vetter, " *van de Nieuwe Negorij.*

Brandspuitwezen te Makassar.

Moet, *algemeene brandspuitmeester.*

H. Th. Ziesel, *brandspuitmeester bij de spuit no. 1.*

W. de Kater, . . } *adjunct brandspuitmeesters bij de spuit no. 1.*

H. Belle, }

C. G. Pieloor, *brandspuitmeester bij de spuit no. 2.*

A. J. H. Oosthoek, { *adjunct brandspuitmeester bij de spuit no. 2*

A. Valkenet, . . }

Personeel in de Binnenlanden.

Afdeeling Makassar (Tello, Parangloë.)

. *kontroleur.*

N. A. Kroome, *tolk.*

T o n t o l i.

J. F. Schenkhuizen, *posthouder en pakhuismeester.*

Afdeeling Noorderdistricten (Maros.)

F. E. P. van den Bossche, *adsistent resident, vendumeester en president van den landraad, Ridder der Mil. W. O. 4de kl.*

P. C. C. Baron, *kollecteur bij de landelijke inkomsten, deurwaarder van den raad van iustitie te Makassar.*

G. van Zolingen, *klerk en buitengewoon ambtenaar van den burgerlijken stand.*

J. C. Trouerbach, *tolk.*

D. G. Bookelman, *opziener der waterleiding.*

. { *agenten van de wees- en boedelkamer te*
P. C. C. Baron { *Makassar.*

BERG REGENTSCHAPPEN.

Tj a m b a.

G. J. Gersen, *kontroleur 1ste kl.*

P. A. Voll, *klerk en tolk.*

P a n k a d j e n e.

D. F. O. van Braam Morris, *ambtenaar ter beschikking.*

J. H. Voll, *klerk, tevens onderkollekteur.*

W. Gilles, *tolk.*

S e g e r i e.

P. Mijer, jr. *kontroleur 3de kl.*

E. G. Pieloor, *klerk tevens onderkollekteur.*

P. Voll, *tolk.*

Afdeeling Ooster-Districten. (*Balangnipa.*)

A. H. Swaving, *adsistent resident, president van den landraad, veldmeester en ambtenaar van den burgerlijken stand.*

W. F. Neijs, *ambtenaar ter beschikking van den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden.*

L. Platt, *klerk.*

J. A. G. Brugman, *tolk en buitengewoon deurwaarder.*

B o e l e c o m b a.

A. C. F. de Burlet, *kontroleur 3de kl.*

L. G. Franz, *wd. kollekteur.*

J. Rambergé, *tolk.*

B i k e r o e.

C. A. Wilkens, *kontroleur 3de kl.*

J. M. A. Niels, *wd. kollekteur.*

J. Schmidt, *tolk.*

Afdeeling Zuider-Districten. (*Takalar.*)

G. A. van Kesteren, *kontroleur 2de kl. president van den Landraad en vendumeester, havenmeester, gewoon ambtenaar van den burgerlijken stand, enz.*

J. A. Voll, *kollekteur, griffier van den landraad.*

C. F. G. T. Nowack, *klerk.*

H. G. Burghardt, *tolk.*

B o n t h a i n.

G. G. de Villeneuve, *kontroleur 2de kl., fd. ontvanger der inkomende en uitgaande regten, vendumeester, enz.*

P. J. Ritter, *klerk.*

J. D. Bagman, *tolk.*

Afdeeling Torathea-Landen.

D. A. de Rooze, *ambtenaar ter beschikking, wd. gezaghebber.*

. *belast met het gezag te Bankala.*

C. J. Banse, *klerk tevens tolk.*

S a l e i j e r.

A. L. H. A. Nagel, *kontroleur, 1ste kl., president van den landraad, ontvanger van 's lands kas, vendumeester, enz.*

A. L. Platt, *klerk, ontvanger der inkomende en uitgaande regten en fd. havenmeester.*

J. S. Bax,	} kollekteurs der landelijke inkomsten.
J. C. Bagman.	

P. A. B. Steijns, *klerk en tolk.*

J. A. Velberg, *cipier.*

*B i m a.*J. N. Vosmaer, *kontroleur 1ste kl.*H. Voll, *klerk en tolk.*

SCHUTTERIJ TE MAKASSAR.

W. B. Ledeboer, *kapitein, kommandant.*D. B. Weijergang, *1ste luitenant.*L. H. F. F. von Abercron, *2de luitenant*C. J. Waesberge, *2de luitenant adjudant, tevens auditeur en
secretaris bij den krijgsraad.*

RAAD VAN JUSTITIE TE MAKASSAR.

Mr. H. B. van Davelaar, *voorzitter.*

J. P. C. Gravenhorst.

S. J. Brunsveld van Hulten, . . .

E. K. van der Ven,

} *leden.*Mr. H. B. E. C. N. Baermajer van Barienkhoef,
*officier van justitie.*Mr. J. W. van Rijkevorsel, *griffier.*J. W. Theunis, *buitengewoon subtituut griffier.*J. Misero, *deurwaarder.*C. Meulemans, *wd. cipier.*

OMMEGAANDE REGTBANK.

Mr. A. Makkers, *Ommegacnde Regter.*J. C. Bax, *Griffier.*

LANDRAAD TE MAKASSAR.

J. M. van Merkesteyn, *Ads.-Res. en Magistraat, President.*A. J. H. Oosthoek, *fd. Griffier.*E. R. L. van Rhee, *Subs. Griffier.*

KERKENRAAD DER PROTESTANTSCH E GEMEENTE TE MAKASSAR.

G. van Gerrevink, *predikant voorzitter, en scribra.*

Dr. B. F. Matthes.	}	<i>ouderling.</i>
W. K. A. O. Sutherland, <i>kerkmeeester</i>		
J. C. Tamson,		
H. B. van Davelaar,		
L. A. Misero, <i>thesaurier</i>	}	<i>diakenen.</i>
D. B. Weijergang		
A. W. Nolthenius		
L. D. M. A. Hooglandt.		
A. A. J. Niels, <i>wd. voorzanger.</i>		
L. C. Pieters, <i>koster.</i>		

Te Maros.

A. G. Nitzschke, *diaken.*

Te Bonthain.

. *zendeling van het Ned. zendeling genootschap.*

SUB-COMMISSIE VAN ONDERWIJS TE MAKASSAR.

De tijdelijke Gouverneur, *voorzitter.*

M. Ohl,	}	<i>leden.</i>
Dr. B. F. Matthes,		
L. A. Misero,		
Ds. G. van Gerrevink,		
Mr. H. B. van Davelaar,		
P. F. E. F. J. Saueressig,		

De tijdelijke Secretaris van het Gouvernement, *secretaris.*

Te Maros.

F. E. P. van den Bossche,	}	<i>leden.</i>
Jkh. A. Witewaal van Stoetwegen,		

LAGER ONDERWIJS TE MAKASSAR.

*Gouvernements 1ste lagere school.*J. C. Tamson, *onderwijzer 2den rang.*A. C. Cramer, *ondermeester 3den "**Gouvernements 2de lagere school.*W. van der Lee, *1ste onderwijzer 2den rang.*J. A. A. van Zolingen, *2den " 3den "*A. A. J. Niels, *ondermeester 3den "*C. F. Bax, *" 4den "**Gouvernements lagere school te Maros.*A. G. Nitzschke, *onderwijzer 3den rang.*

HAVEN DEPARTEMENT.

J. P. C. Gravenhorst, *havenmeester, Ridder der M. W. O. 4de kl.*E. B. L. van Rhee, *kommies.*J. H. Koekeritz, *1ste klerk.*A. G. van Rhee, *2de "*C. Groenau, *3de "*

BURGERLIJKE OPENBARE WERKEN.

*8ste Waterstaats afdeeling.*Moet, *Chef Ingenieur 2de kl.*H. Th. Ziesel, *Opzigter 1ste kl.*

WEES- EN BOEDELKAMER TE MAKASSAR.

A. Broese van Groenou, *president, Ridder der M. W. O. 4de kl.*

A. W. Bethbeder,	} leden
C. G. Pieloor,	

The Tjin Hok, *Chineesch lid.*A. J. H. Oosthoek, *secretaris, tevens boekhouder.*

AGENTSCHAP VAN DE FACTORIJ DER NEDER-
LANDSCHE HANDEL MAATSCHAPPIJ.

Harting P. *agent*.

Krook van Harpen, H. W. A. 1e. *geëmployeerde*.

Blankert, J. C. 2e. "

AGENTSCHAP DER JAVASCHE BANK.

Spengler, *agent*.

KAMER VAN KOOPHANDEL TE MAKASSAR.

P. Harting, *voorzitter*.

J. G. Weijergang,	}	<i>leden.</i>
W. B. Ledeboer,		
J. H. M. Ohl,		
W. L. Mesman,		

J. H. Deuffer Wiel, *secretaris*.

HANDELSHUIZEN EN TOKOHOUDERS TE MAKASSAR.

Intema C. T.

Leeuwen & Co. J. F. van

Ledeboer & Co. W. B.

Mohrmann & Co. J.

Ohl & Co. M.

Sutherland K.

Volder & Co. M.

Weijergang J. G. *Ridder van den Ned. Leeuw*.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ.

K. Sutherland.

AGENT DER STOOMSCHEPEN VAN DEN HEER
W. CORES DE VRIES.

K. Sutherland.

*Militair Kommando van Celebes en Onderhoorigheden.***STAF**

VAN HET

MILITAIR KOMMANDO.

P. F. E. F. J. Saueressig, *majoor, Ridder der M. W. O.*
4de kl., militair kommandant.

. , *luitenant-adjutant.*

E. K. van der Ven, *kapitein, kommandant der artillerie.*

A. W. Nolthenius, *1ste luitenant, eersaanzeezend genie officier.*

F. E. K. Stoelman, *onder-intendant 2de kl. der militaire ad-
 ministratie.*

E. W. A. Ludeking, *officier van gezondheid 1ste kl., Ridder
 der Orde van den Eikenkroon en der Orde van Philips de
 grootmoedige van Hessen, eersaanzeezend officier van gezondheid.*

Mr. H. B. E. C. N. Baermaijer van Barienkhofen, *auditeur
 militair.*

MAKASSAR.

P. F. E. F. J. Saueressig, *majoor, Ridder der M. W. O.*
4de kl., militair kommandant.

. , *luitenant-adjutant (plaats:)*

GENEESKUNDIGEDIENST.

E. W. A. Ludeking, *officier van gezondheid 1ste kl., Ridder
 der Orde van den Eikenkroon en der Orde van Philips de
 grootmoedige van Hessen, eersaanzeezend officier van gezondheid.*

W. F. Berghuis van Woortman, *officier van gezondheid 3de kl.*

G. C. E. Moesman, *apotheker 2de kl.*

MILITAIRE ADMINISTRATIE.

F. E. K. Stoelman, *onderintendant 2de kl.*

H. W. G. J. Roebij, *1sten luitenant kwartiermeester, secretaris bij den garnizoensraad van administratie.*

Maasland, *adjutant dd. luitenant kwartiermeester.*

GENIE EN SAPPEURS.

A. W. Nolthenius, *1sten luitenant, eerstaanwezend genie officier.*

INFANTERIE.

5de Bataillon Infanterie. (gedet. gedeelte).

C. P. J. Kauffmann, *kapitein, Ridder der M. W. O. 4de kl., kommandant, (tijdelijk te Djenepono gedetacheerd met de 2de compagnie).*

C. J. M. de Wilde, *kapitein, Ridder der M. W. O. 4de kl. (Makassar.)*

W. Helderman,	1sten luitenant.	(Djenepono).
E. G. ten Houten,	" "	(Makassar).
W. Tengbergen,	" "	do.
F. J. Schut,	" "	(Djenepono).
J. van der Weijde,	2den "	do.
M. Kerrebijn,	" "	(Makassar).
P. J. H. Oosthout,	" "	do.

GARNIZOENS BATAILLON.

P. F. E. F. J. Saueressig, *majoor, Ridder der M. W. O. 4de kl., kommandant.*

. 1sten luitenant adjutant.

S. J. Brunsveld van Hulten, *kapitein.*

F. B. A. Grooss, do.

C. G. H. F. van Schendel, *1sten luitenant, Ridder der M. W. O. 4de kl.*

J. van Wessem,	1sten luitenant
W. L. E. Stollé,	" "
K. H. A. Uhlmann,	" "
T. de Cock Buning,	2den "
J. Roelofsz,	" "
J. J. Vriesman,	" "

KAVALERIE.

(detachement van de 2de kompagnie van het Regiment.)

J. A. Scherens, 1sten luitenant, Ridder der M. W. O. 4de kl., kommandant.

ARTILLERIE.

(20sten kompagnie.)

E. K. van der Ven, kapitein, kommandant.
 J. A. Broese van Groenou, 1sten luitenant.
 Slokkers, adjudant onderofficier dd. officier.

MAROS.

(detachement van het Garnizoens Bataillon.)

Jhr. A. Witewaal van Stoetwegen, 1sten luitenant, militair kommandant.

SEGERIE.

(detachement van het Garnizoens Bataillon.)

A. Rozenraad, 1sten luitenant, militair kommandant.
 W. G. van den Bergh, 2den luitenant.
 D. J. Visscher, officier van gezondheid 2de kl.

BONTHAIN.

(detachement van het Garnizoens Bataillon.)

P. J. Heck, 1sten luitenant, militair kommandant.
 W. S. Cramer, officier van gezondheid 2de klasse, Ridder der M. W. O. 4de kl.

BALANGNIPA.

*(detachement van het Garnizoens Bataillon.)***F. W. P. G. van Werkhoven**, *1sten luitenant, militair kommandant.***L. E. Zegers**, *2den luitenant.***J. J. de Wilde**, *officier van gezondheid 2de klasse.***J. Jarman**, *1sten luitenant der genie.*

SALEIJER.

*(detachement van het Garnizoens Bataillon.)***J. Waagen**, *1sten luitenant, militair kommandant.***N. P. van der Stok**, *officier van gezondheid 3de kl.*

DJENEPONTO.

*(tijdelijk gedetacheerd de 2de kompagnie 5de Bataillon Inf.)***C. P. J. Kauffmann**, *kapitein, Ridder der M. W. O. 4de kl.*
*militair kommandant.***W. Helderman**, *1sten luitenant.***F. J. Schut**, „ „**J. van der Weijde**, *2den luitenant.***J. de Koningh**, *officier van gezondheid 3de kl.*

Te Takalar, Parangloë, Boeton en Bima bevinden zich detachementen van het Garnizoens Bataillon onder bevelen van Europeesche onderofficieren.

COMMISSIE BELAST MET DEN AANKOOP VAN
REMONT PAARDEN TE MAKASSAR.

E. K. van der Ven, *kapitein der artillerie.***J. A. Scherens**, *1sten luitenant der kavallerie.*

VERSTERKINGEN IN HET GOUVERNEMENT VAN CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.

Het fort Rotterdam te Makassar, versterking van den 3den rang.

Het fort Vredeburch te Makassar, versterking van den 4den rang.

De redoute, fort Valkenburg te Maros,	„	„	„	„	„
„ „ „ Carolina te Boelecomba,	„	(*)	„	„	„
„ „ „ Segerie,	„	„	„	„	„
„ „ „ Bonthain,	„	„	„	„	„
„ „ „ Bima,	„	„	„	„	„
„ „ „ Defensie te Saleijer,	„	„	„	„	„
„ „ „ te Balangnipa,	„	„	„	„	„

(*) Dit fort is ontruimd en ontwapend, maar wordt echter door de zorg van het civiel bestuur steeds in zoodanigen toestand gehouden, dat het, ingeval van opstand of oorlog ten allen tijde wederom naar eisch kan worden bezet en verdedigd; terwijl ook den verboden kring van het fort wordt gehandhaafd.

NAMEN

der

ZEE-OFFICIEREN

behoorende tot het

Station in de Wateren van Celebes.

A. D. S. CLARKSON,

*kapitein ter zee, Ridder der M. W. O. 4de kl. en Ned. Leeuw,
stations kommandant in de Wateren van Celebes, en
kommandant van Z. M. wachtschip Cachelot.*

LUITENANTS TER ZEE 1ste KLASSE.

K. L. F. Andrau, *kommandant van Z. M. stoomschip Sindoro.*
J. B. Everwijn, *kommandant van Z. M. stoomschip Stavoren.*
W. F. Meijer, *1ste officier van Z. M. wachtschip Cachelot.*

LUITENANTS TER ZEE 2de KLASSE.

Jhr. A. J. van Geen, *aan boord van Z. M. stoomschip Sindoro.*
J. C. Commijs, " " " "
M. Medenbach, " " " "
J. A. Waldeck, " " " "
W. M. Visser, " " " *Stavoren.*
H. Quispel, " " " "
W. A. van Aken, " " " "
P. E. Winkelman, " " *wachtschip Cachelot.*
C. A. Le Bron de Vexela, " " " "
E. I. Enhle, " " " "

ADELHORSTEN 1ste KLASSE.

C. L. de Jong, *aan boord van Z. M. stoomschip Sindoro.*

H. Bernalot Moens, „ „ „ „

OFFICIER DER MARINE.

P. Dibbetz, *2den luitenant van Z. M. wachtschip Cachelot.*

OFFICIEREN VAN GEZONDHEID.

H. Evertse, *officier van gezondheid der 1ste kl., aan boord van Z. M. wachtschip Cachelot.*

J. de Clerq Zubli, *officier van gezondheid der 2de kl., aan boord van Z. M. stoomschip Sindoro.*

A. M. Grondhout, *officier van gezondheid der 2de kl., aan boord van Z. M. stoomschip Stavoren.*

OFFICIEREN VAN ADMINISTRATIE.

C. H. Parker de Jonge, *officier van administratie der 1ste kl., aan boord van Z. M. wachtschip Cachelot.*

F. F. Courier dit Dubecart, *officier van administratie der 3de kl., aan boord van Z. M. stoomschip Stavoren.*

J. Breeman, *officier van gezondheid der 3de kl., aan boord van Z. M. stoomschip Sindoro.*

J. W. Terlaak, *adjunct administrateur, aan boord van Z. M. wachtschip Cachelot.*

N A M E N

DER

MANNELIJKE EN OP ZICH ZELVEN WONENDE VROUWELIJKE

EUROPESCHE INGEZETENEN

IN HET GOUVERNEMENT

CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.

NAMEN

der

MANNELIJKE EN OP ZICH ZELVE WO- NENDE VROUWELIJKE EUROPESCHE INGEZETENEN

in het Gouvernement

Celebes en Onderhoorigheden.

MAKASSAR.

Abercron, Leopold von
Achlers, Cornelis Hermanus
Ampt, Carel

Broese van Groenau, Arend
Baart, Joachim
Bakkers, Johannes Antonius
Bensbach, Jacob
Baron, Johan Levinus Augustijn
Becker, Michael
Becker, Michael George
Bethbeder, Alexander Willem
Benjaminsz, Johannes Frederik
Benjaminsz, Johannes Willem
Brouwer, Jan Diederik
Brouwer, Simon
Bax, Johan Christiaan
Bax, Simon
Bax, Carel Frederik
Beth, Wisselius Simon
Bauerman, Douwe Thomas
Bremer, Tjaart
Belle, Hendrikus
Burger, E.
Bruinier, Frederik Jacob Anto-
nie
Bernhard, Willem

Brugman, Adolf
Blankert, Cornelis Johannes
Baermaijer von Barinkhofen,
Henri Basilius Elisa Con-
raad Nicolaas

Cramer, Pierre Jozef
Cramer, Charles Adolf
Cowatsch, Johannes Alexander
Cornelius, George Firmin
Coutrier, Hendrik Diederik
Claassen, Lodewijk Diederik
Claassen, Hermanus Adriaan
Croon, Eduard Wilhelm Bern-
hard

Davelaar, Hendrik Barnard van
Deuffer Wiel, Jan Hendrik
Dixon da Costa, Philippus Vin-
cent
Dicke, Mathias Peter Ludwig
Douwes, Jan

Eilers, Harm Andries Nap
Edens, Hendrik Johannes

Frissaerd, Cornelis Johannes

Fransz, Frederik Johan
 Fransz, Johannes Antonie.
 Frans, Bernardus
 Fokkelman, Frederik
 Fokkelman, Robbert
 Frederiks, Jan
 Frederiks, Frits

Gerrevink, G. van
 Grave, Rentius Henricus de
 Grave, Josephus Alexis de
 Grave, Johan Hendrik de
 Grave, Hendrik Theodorus de
 Grave, Nicolaas de
 Groenou, Christiaan
 Gravenhorst, Jacobus Petrus
 Clemens
 Gottlieb, Johan Joseph
 Göbel, Jan Fredrik

Hardenberg, Louis Philippe
 Harting, Pieter
 Huijsmans, Godefredus
 Hartrop, Paulus van
 Holtrop, Petrus
 Hodenpijl, Johan Adolfius
 Hodenpijl, Alexander
 Hooglandt, Lambert Daniel Ma-
 rie Antoine

Intema, Christiaan Theodorus
 Jacobs, Coenraad Jacobus
 Jacobs, Johannes
 Jacob, Jan
 Janszen, Treurig Seijbrand
 Jonker, J. J.

Kollmann, Leonard
 Kaijadoe, Arnoldus Erasmus
 Kaijatoe, Alexander Christiaan
 Klée Cornelius Ludwig Aga-
 thon Oscar.

Kroese, Johan Jacob
 Kroome, Nicolaas Alexander
 Kroome, Johannes Gerhardus
 Koekerits, Jan Hendrik
 Krook van Harpen, Hendrik
 Willem Adriaan
 Kromphe, Karel
 Koomans, Willem Christiaan
 Koomans, Jacob Johannes
 Kater, Willem de

Lubbers, Georg Gustav
 Lee, Willem van der
 Loveriks, Hendrik
 Ledeboer, Wesselius Balst
 Lafonteijne, Johan Philip

Matthes, Benjamin Frederik
 Munck Mortier, Jan de
 Makkers, Abraham
 Mesman, Willem Leendert
 Mulder, Eduard Francois
 Mulder, Jacob Anton
 Mulder, Nicolaas
 Mulder, Hendrik
 Muller, Jacob Willem
 Misero, Jean Pierre Andries
 Misero, Johannes
 Misero, Lodewijk Adolff
 Meulemans, Cornelius
 Meijer, Martinus
 Mijnsen, Jacob Cornelis Hagen
 Merkenstein, Johannes Martinus
 Menke, Hendrik
 Moet,

Niels, Adriaan Alberti Jeremias
 Niels, Johan Hendrik
 Oosthoek, Anthonij Johannes
 Hubertus
 Oosthoek, Willem Hendrik An-
 thonij

Oosthoek, August Frederik Willem

Oven, Jacob Christiaan van
Ohl, Jan Hendrik Menne
Oosterkamp, Jacob

Pieloor, Christiaan Godfried

Pieloor, Johan Eduard

Pieters, Johan Willem

Pieters, Andries Josephus

Pieters, Christiaan Lourens

Pieters, Johan Hendrik

Pielaat, Leendert

Platt, Lodewijk

Platt, Jan

Platt, Willem

Putte, Frederik van der

Putte, Johannes van der

Poortman, Pieter Hendrik

Poortman, Alexander

Poeteray, Dirk

Rhee, Albert Godefredus van

Rhee, Theodorus van

Rhee, Ernandus Roselius Lowies van

Rijkevorsel, Jan Willem van

Ramberge, Ernst

Schmidt, Gerardus Johannes

Schmidt, Jan

Schenkhuizen, Thomas Alexander

Schenkhuizen, Louis Reinhardt

Schenkhuizen, Hermanus Balthazar

Schenkhuizen, Johan Hendrik Frans

Strauss, Adolphe

Schultz, Jacob

Severien, Hendrik

Sapteno, Philipus Alvonsius

Sapteno, Willem Jacob

Snell, Andries Jacob

Snell, Willem Hendrik Hermanus

Schraaf, Leendert van der

Souer, Carl Henrich Julius

Specht, Johan Kilian

Spengler,

Sutherland, Willem Karel Adolf Oranje

Star, Hendrinus Jacobus Coenraad van der

Schuurman, Willem

Sikman, Willem Frederik

Trouerbach, Willem Gerhardus

Trouerbach, Johan Adolph

Trouerbach, Willem George

Theunis, Hendrik

Theunis, Jan Willem

Tramburg, Frederik Joachim

Tamazou, Lodewijk Abednego

Theijs, Cornelis Jurgen

Tamson, Jacob Cornelis

Valkenet, Antonius

Velberg, Godfried Hendrik

Velberg, Jan Wilhelmus

Verdouw, Leendert

Vetter, Jan

Vetter, Wilhelmus Theodorus

Vergeest, Frans Frederik

Volder, Maarten

Volder, Pieter Martinus

Voll, Willem Hendrik

Voll, Johannes Helenus

Voll, Diederik Josenius

Voll, Gerrit Egbert

Voll, Hendrik Eduard

Voll, Jozef Karel Lodewijk

Voll, Johan Diederik

Voll, Antonie Marie

Voll, Theodorus Hubertes Helenius

Voll, Johannes Wilhelmus	Werner, Michel Robbert
Voll, Johannes Andries Jacob	Weijergang, Johan George
Voll, Willem	Weijergang, Diederik Breton
Vrijhoef, Jan Willem Hendrik	Wijnkes, Hermanus Lubertus
van den	Willer.
Vrijhoef, Johannes Wilhelmus	
van den	Zolingen, Daniel van
	Zolingen, Johannes Adolph
Wallner, Joachim	Adriaan van
Waesberge, Cornelis Johannes	Zuijlen, Johan Christiaan van
van	Zuijlen, Martijn van
Waasbergen, Abraham van	Zoethoff, Jan
Weber, Adriaan	Ziesel, HenriJ Theodore
Werf, Jan van der	

Afdeeling Noorder-districten (Maros.)

Bax, G. S.	Nitzschke, Arnoldus Gustaaf
Bax, A. L.	
Baron, P. C. G.	Mijer, Jr. P.
Bewers, J. F. H.	
Bewers, A.	Pielaat, D.
Bewers, J.	Pielaat, M. J.
Bookelman, J. B.	Pieloor, J. E. G.
Bookelman, J.	
Bookelman, D. G.	Steenmeijer, M. A.
Bookelman, S.	
Bookelman, D.	Trouerbach, J. Ch.
Bossche, F. E. P. van den	Trouerbach, J. D.
Brouwer, J. A.	Trouerbach, J. H. C.
	Trouerbach, J. M.
Fokkelman, W. F.	
	Voll, J. A.
Gilles, J. H.	Voll, P.
Gilles, J.	Voll, B.
Gilles, W.	Voll, G.
Goodrieke, M.	Voll, E.
Gersen, G. J.	Voll, J. H.
	Visser, A. H.
Hekker, J.	
Heijmans, G. Th.	Zolingen, G. van

Afdeeling Ooster-districten (Boelekomba.)

Blazet, Jakobus Theodorus	Muller, Willem Cornelis
Brugman, Johan Albert George	Muller, Jacobus Alexander Cornelis
Burlet, Albert Charles Francois de	Muller, Jacobus August
Claproth, Cornelis	Muller, George Christoffel
	Muller, Coenraad
Diets, Willem	Muller, Jacobus
Diets, Jacob	Muller, Cornelis
Faber, Reinder	
Franz, Levinus George	Niels, Frans Martinus August
	Platt, Lodewijk
Gilberg, Jacob	Swaving, Anthonie Hendrik
Muller, Hendrik	Voll, Jacob Diederik
Muller, Frederik Cornelis	Voll, Philip Alexis

Bonthain.

Alexander, D.	Hendriks, J.
Alexander, C. J.	Hekker, J.
	Helling, Ch.
Bagman, J. D.	Kaijatoe, L.
Bensbach, H.	
Blazet, W.	Makkinga, R. J.
Brand, J.	Millot, J.
Bosch, J. M.	Mesman, A. L.
Cornelissen, P.	
Cramer, A.	Parnelen, F. van
Cramer, J.	Parnelen, H. van
Cramer, B.	Parnelen, W. van
Cramer, F.	Pielaat, W. J.
Carels, A. J. G.	
Diets, C.	Ritter, P. J.
Dijk, J. van	Siebert, M.
Everhard, J.	Siebert, C. W.
	Siebert, W.
Frederik, J.	Siewa, J.
Groothuizen, H.	
Grave, J. de	Villeneuve, Guillaume Gerard
Grave, E. de	de

Afdeeling Zuider-districten (Takalar.)

Burghardt, Hendrik Godfried	Nowack, Theodorus Carl Frederik
Burghardt, Pieter Arnoldus	
Coutrier, Willem Hendrik	Trouerbach, Wilhelmus Reinhardt
Kesteren, G. A. van	Voll, Jacob Andries

Salejer.

Bagman, Johan Coenraad	Platt, Anthon Lodewijk
Bax, Judocius Simon	
Brugman, Gerrit	Steijns, Pieter Alexander Bastiaan
Jason, Tijmen Seger	
Milchior, Nicolaas Philippus	Velberg, Alexander
Muller, Johan	Velberg, Johan Alexander
	Velberg, Bernardus Thomas Alexander
Nagel, Alexander Louis Hendrik Adriaan	Velberg, Frederik Tijmen
	Velberg, Charles Ferdinand

Bima.

Brouwer, Pieter Reinier	Overbeek, Willem Nicolaas
Beth, Frits Andries	
Dingeman, Jacob	Rhee, M. H. C. van
Disterdijk, Willem Hendrik	Slinger, Mathijs
Disterdijk, Bernardus Cornelis	
Disterdijk, Dirk Theodorus	Theunis, Christiaan Johan
Disterdijk, Jacobus Joachim	Theunis, Johan Lodewijk
Jansen, Carel Leonardus	
Johannis, Cornelis Jozeph	Vosmaer, Jacques Nicolas
Johannis, Jacob Andries	
Johannis, Alexander Albertus	Welling, Johannis Nicolaas

Namen der op zich zelve wonende vrouwe- lijke Ingezetenen.

MAKASSAR.

Bax, Maria Delia Wilhelmina, wed. van Willem Lodewijk van
 Zuijlen.
 Beekman, Patia Anijs, wed. van Diederik Josenus Pieloor.
 Bernhard, Helena, wed. van Hendrik Edens.
 Baart, Johanna Christina, wed. van Hendrik Theodorus Brugman.
 Bookelman, Amarentie Cornelia, wed. van Bernardus Vilip Worms.
 Bookelman, Ernestina Maria.
 Bros, Maria.
 Douwes, Charlotta Stevina, wed. van Wilhelm Georg Carl
 Ludwig von Behmen.
 Deefhout, Mietje, wed. van Alexander Samuel Vetter.
 Eilers, Bernarda Stevina.
 Eilers, Margreta Maria Geertruida.
 Eilers, Maria.
 Eilers, Johanna Fredrika Theodora.
 Eilers, Johanna Fredrika Elisabeth.
 Goard, Maria Magdalena, wed. van Frederik Philip Jacob Fleur.
 Haak, Egenie van, wed. van Coenraad Cornelis Hardenberg.
 Kloostermeijer, Jacoba, wed. van Johan Christiaan Vetter.
 Knelisse, Johanna Christina.
 Latopoetie, Johanna Francina, wed. van Arnoldus Achlers.
 Muller, Helena Geertruida.
 Nanlohie, Elisabeth, wed. van Jan Piel.
 Nitzschke, Henriette Carolina.
 Peters, Jacoba Helena, wed. van David Mesman
 Pielaat, Jacoba Berberrina, wed. van Willem Petrus Hødenpijl.
 Pielaat, Johanna Elisabeth, wed. van Johannes Lux.
 Pielaat, Johanna Elisabeth, wed. van Johannes van Zolingen.
 Pielaat, Jacoba.
 Poortman, Mijntje, wed. van J. Edens.
 Pieters, Alijda Francina, wed. van Jan Cramer.
 Ritter, Jacoba, wed. van Willemse.
 Rhee, van, wed. van Voll.
 Scheer, Hendrika Johanna.
 Schenkhuizen, E., wed. van Dobbelaere.
 Steijns, Anna Helena.

Schmidt, Maria Catharina, wed. van August Jacques.
 Sterk, Francina, wed. van Antonius Voorneman.
 Simon, Louisa Elisabeth, wed. van Jacobus van Beek.
 Simons, Geertruida.
 Taäliep, Wilhelmina, wed. van Johan Josephus Pielaat.
 Trouerbach, Susanna Elisabeth, wed. van L. Deefhout.
 Voll, Henriette Elisabeth, wed. van Godfried Pieloor
 Voll, Jacoba.
 Veedisch, Helena Philbertina, wed. van Andries Jansz. Voll.
 Weijerman, Johanna, wed. van Frans Crau.
 Werner, Jacoba Elisabeth, wed. van Jan Beeckman.
 Weijergang, Jacoba Helena Phillippine, wed. van Arie Beeldman.
 Weijergang, Susanna Elisabeth, wed. van Johannes Leonardus
 Mulder.
 Wouters, Jacoba Elisabeth, wed. van Hendrik Frederik Oosthoek.
 Wellenberg, Anna Dorothea, wed. van Jacobus Eerhard de Grave.

MAROS.

Smit.
 Bookelman, A. B.
 Gilles, M. geb. Inl. vrouw.

BONTHAIN.

Claproth, H.
 Cramer, G. wed. van Groothuizen.
 Cramer, W. wed. van Berzerik.
 Daniel, G. wed. van Bosch.
 Schultz, J. G. wed. van Bros.

BALANGNIPA.

Muller, Saantje.
 Muller, Margaretha Elisabeth, wed. van Ritter.

SALEIJER.

Bagman, Elisabeth Geertruida.
 Salomon, Adriana.
 Salomon, Johanna Christina.
 Salomon, Geertruida.
 Steijns, Josepha Elisabeth.

BURGERLIJKE STAND

VAN

CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.

VOLTROKKEN HUWELIJKEN

van 1 October 1863 tot en met 30 December 1864.

MAKASSAR.

1863	Oct.	29	Theodorus Huijbertus Helenus Voll en Jakob Vetter.
"	Nov.	12	Andreas Hendrikus Joannes Berg en Hendrika Maria Sophia Tramburg.
"	"	25	Salomon Isak van Coevorden en Adelaida Dorina Weijergang.
"	"	26	Lodewijk Adolf Misero en Louisa Beatrix Schenkhuizen.
"	Dec.	4	Albert Godefredus van Rhee en Anna Susanna Debora Mulder.
1864	Maart	30	Louis Reinhart Schenkhuizen en Agatha Wilhelmina Crommelin.
"	Mei	14	Gerrit Breur en Henrietta Anna Volbracht.
"	"	24	Barend Christiaan Brugman en Elisabeth Platt.
"	"	26	Walraven Graaf van den Bergh en Henrietta Jacoba Alida Mesman.
"	Sept.	14	Francois Bor en Paulina Catharina Jason.
"	Oct.	8	Johan Hendrik Niels en Johanna Elizabeth Lukx.
"	Nov.	18	Johan Christiaan Bax en Hendrietta Louisa Nitzschke.
"	Dec.	13	Jacob Anthon Mulder en Paulina Theodora Saptенno.

BONTHAIN.

1863	Sept.	17	Carel Joseph Alexander en Henrietta Bosch.
------	-------	----	--

BIMA.

1863	Nov.	29	Alexander Albertus Johannis en Dorothea Margaretha Diesterdijk.
------	------	----	---

AANGIFTEN VAN GEBOORTE

van 1 October 1863 tot en met 20 December 1864.

MAKASSAR.

1863	Oct.	18	Theodorus van Os.
"	Nov.	5	Leonard Dominicus van Waasbergen.
1861	Feb.	7	Biterus Hodenpijl.
"	Mei.	29	Mathilde Honorine van den Bossche.
1858	Dec.	24	Felix Aristide Henri van den Bossche.
1862	Aug.	26	Anna Helena Strauss.
1863	Dec.	16	Louis Alix Franz.
"	"	15	Louisa Misero.
"	"	18	Jan van Hartrop.
"	"	22	Georgina Russellina den Toom.
"	Julij	13	Johannes Godfried Zuidema.
"	Feb.	17	Joseph Francois de Saire.
"	April	30	Arie van den Bos.
1859	April	13	Johanna Frederika de la Fontejne.
1864	Jan.	17	Elisabeth Rudolphina Heijmans.
"	"	25	Eduard Martin Intema.
"	Feb.	20	Dorothea Johanna Elizabeth Frederiks.
"	Maart	2	Wilhelmina Frederika Louise Pieters.
"	April	1	Eleonore Louise Ernestine Moesman.
"	"	2	Catharine Cornelia Huber Noodt.
"	"	12	Johannes Jansen.
"	"	19	Charlotta Amalia Francina Sutherland.
"	"	21	Gerrit Paulus Brouwer.
"	"	26	Albertus Meulemans.
"	Mei	2	Dorothea Belle.
"	"	6	Ferdinand Alexander Oosthoek.
"	"	17	Elodie Isoliene Mulder.
"	Junij	1	Hendrik Philippus Menke.
"	"	13	Johan George Vetter.
"	"	"	Johannes Antonius Swaving.
"	"	24	Wilhelmina Frederika Nitzschke.
"	Julij	7	Wilhelmina Georgina Voll.
"	"	10	Julius Constantijn Pieloor.
"	"	21	Anna Augustina de Grave.
"	"	23	Jan Jacob Jonker.

1864	<i>Aug.</i>	3	Fannij Margaretha Burghardt.
"	"	7	Johan Christiaan Voll.
"	"	8	Jan Anthonie Edeling.
"	"	8	Albertus Jacobus Eduard Eilers.
"	"	29	Jacques Nicolas Tamson.
"	<i>Sept.</i>	5	Francina Hubertina Niels.
"	"	7	Ernst Josef Groothuizen.
"	"	9	Eduard Bax.
"	"	23	Willem Leonardus van Rhee.
"	"	25	Petrus Johannes Smits.
"	"	28	James William van Daalen.
"	"	30	Antoinetta Fransina Claassen.
"	<i>Oct.</i>	5	Joseph Alfred Ochsner.
"	<i>Nov.</i>	7	Martinus Leonardus Popta.
"	"	16	Hendrinus Marinus Johannes.
"	"	17	Adolf van der Star.
"	"	23	Frédéric Richard Henri Berg.

MAROS.

1860	<i>April</i>	10	Helena Augustina Gilles.
1862	<i>Nov.</i>	26	Anthon Jacob Hekker.
1864	<i>Aug.</i>	26	Eduard Gustaaf van den Bossche.
"	<i>Sept.</i>	14	Daniel van Zolingen.
"	"	"	Willem Nicolaas Trouerbach.

BALANGNIPA.

1863	<i>Nov.</i>	29	Dirk Francois Muller.
"	<i>Dec.</i>	26	Martina Elizabeth Voogdt.

BONTHAIN.

1863	<i>Julij</i>	5	Pauline de Grave.
"	<i>Nov.</i>	5	Maria Groothuizen.
"	<i>Dec.</i>	10	Aleijda Josina Millot.
"	"	15	Jacobus George Ritter.
1864	<i>Maart</i>	18	Ernestina Maria van Pamelan.
"	"	18	Ernst Cornelis Siebert.
"	"	31	Pieter Joseph Cramer.
"	<i>April</i>	21	Leonardus Gijsbertus van den Berg.
"	<i>Julij</i>	9	Adriaan Everhard.

SALEIJER.

1864 *Mei* 18 Frans Nicolaas Alexander Bagman.

BIMA.

1863 *Julij* 9 Cornelia Margaretha Jansen.
" *Sept.* 6 Jacob Cornelis Johannes.
" *Oct.* 17 Albert Jules Sergaijnne.
" *Dec.* 20 Jacob Fredrik Dingeman.

AANGIFTEN VAN STERFGEVALLEN

van 1 October 1863 tot en met 20 December 1864.

MAKASSAR.

1863	<i>Julij</i>	11	Magdalena Elisabeth Catharina Schimdt (k.)
1863	<i>Oct.</i>	13	Frederik Frankfort. (z.)
"	"	24	Martin Thomas Christiaan Schenkhuizen. (a.)
"	<i>Nov.</i>	4	Dirk Grooteboer. (m.)
"	"	23	Jakoba Vetter.
"	"	26	Jan Martijn Pieloor.
"	<i>Dec.</i>	19	Wilhelmina Johanna Diefhout.
"	"	19	Remisius Jacobus Krantz. (m.)
1864	<i>Jan.</i>	24	Constantijn Carel van Oudenhoven. (m.)
"	"	27	Johannes van der Wens. (m.)
"	"	31	Biterus Hodenpijl. (k.)
"	<i>Febr.</i>	13	Maria Francina Snijders. (k.)
"	"	18	Jacob Moretz Frave.
1864	<i>Febr</i>	25	Dorothea Johanna Elizabeth Frederiks (k.)
"	<i>Maart</i>	12	Carl Gustav Adolph Liebenau. (m.)
"	"	14	Christina Vetter. (k.)
"	"	15	Fredrik Philip Jacob Fleur. (a.)
"	"	23	Antonie Gijsberti Jacques (z.)
"	<i>April</i>	25	Anthonie Pieter Peck.
"	"	28	Margaretha Francina Niels.
"	"	28	Gerrit Paulus Brouwer (k.)
"	<i>Mei</i>	1	Eduard Martin Intema. (k.)
"	"	7	Louisa Misero. (k.)
"	"	13	Ferdinand Alexander Oosthoek. (k.)
"	"	24	John Diederik Wallner. (k.)
"	<i>Junij</i>	9	Wilhelmina Amalia Trouerbach. (k.)
"	"	19	Johannes Hendricus Marinus Kern. (m.)
"	"	23	Coenraad Cornelis Hardenberg. (a)
"	"	24	Hypoliti van den As. (m.)
1864	<i>Julij</i>	16	Carl Westergaard. (z.)
"	"	19	Stoffel Matheus. (m.)
"	"	22	Martina Jacomina Velberg.
"	"	27	Antonius van Hest. (m.)
"	"	31	Franciscus van Oeffel. (z.)

1864	<i>Aug.</i>	2	Adolf Stephanus Rueb. (z.)
"	"	12	Jan Jacob Jonker. (k.)
"	"	13	Jan Anthonie Edeling. (k.)
"	"	21	Gerrit Edeling.
"	<i>Sept.</i>	11	Frederikus Albronda. (m.)
"	"	26	Gerardus Eckels. (m.)
"	"	27	Mietje de Lor.
"	"	28	Jan Hendrik Niels.
"	"	29	Elodie Isoline Mulder. (k.)
"	<i>Oet.</i>	4	Johanna Susanna Fokkelman.
"	"	24	Jozua Willem Goetzee.
"	<i>Nov.</i>	15	Martinus Leonardus Popta. (k)
"	"	17	Jeannette Maria Bruins.
"	"	23	Hendrik Buijs. (m.)
"	"	24	Hendrikus Renting. (m.)
"	"	25	Willem Heijbeek (m.)
"	"	25	Pieter Woudstra. (m.)
"	"	26	Jan de Wit. (m.)
"	"	27	Willem Alexander Martinus Woesthoff. (m.)
"	<i>Dec.</i>	1	Charles Breijne. (m.)
"	"	4	Johannes Peters Kelman. (m.)
"	"	5	Wilhelm Peters. (m.)
"	"	6	Jan Walburg. (z.)
"	"	6	Ham Bleeker. (m.)
"	"	9	Adriaan Goverde. (z.)
"	"	10	Eduard Bax, (k.)
"	"	16	Fredrik Zwaanswijk (z.)
"	"	16	Alexander de Saire. (m.)
"	"	20	Willem Cucler. (m.)

MAROS.

1863	<i>Dec.</i>	21	Willem Karel Alexander Gersen. (k.)
1864	<i>April</i>	4	Louisa van Zuijlen, geb. Bookelman.

BALANGNIPA.

1863	<i>Nov.</i>	10	Antje Muller.
1864	<i>Jan.</i>	2	Karel Faber. (k.)

TAKALAR.

Johann Herbstein (m.)
 Jacoba Timmermans.

BONTHAIN.

1863	<i>Sept.</i>	5	Willem Elfrenkhoff.
"	<i>Oct.</i>	12	Christina Ambrecia Diets.
"	<i>Dec.</i>	16	Charlotte van Pamelén.
"	"	30	Pieter Prince.
1864	<i>Jan.</i>	18	Willem Josephus Pielat.
"	"	24	Martin Christensen.
"	<i>Febr.</i>	10	Joseph Goué.
"	"	28	Johannes Groothuizen.
"	<i>Maart</i>	5	Johanna Groothuizen.
"	<i>April</i>	7	Pieter Joseph Cramer.
"	"	28	Alexander Bros.

SALEIJER.

1864	<i>April</i>	21	Anthonij Frans van den Burg. (a.)
"	"	24	Pierre van Duijse. (m.)
"	<i>Mei</i>	12	Willem Adolf van Duijse. (k.)
"	<i>Julij</i>	11	Maria Salomon.

BIMA.

1863	<i>Sept.</i>	15	Willem Hendrik Johannis.
"	<i>Oct.</i>	6	Jacoba Francina Melchior.
"	<i>Dec.</i>	10	Alexander Christiaan Beth.

VERMILION.

Nieuwjaars-Groet.

't Gordijn gaat op; het stuk vangt aan:
Zal 't Blij- of Treurspel wezen?
't Heeft in het nieuwsblad niet gestaan;
't Was niet op straat te lezen;
De naam is als den laatsten keer,
't Heeft slechts één ander cijfer weêr.

Wat zal men zien in 't nieuwe stuk;
Veel braven of veel slechten;
Veel voorspoed of veel ongeluk;
Veel vrijen of veel vechten;
Waar speelt het, in een vrolijk oord,
Of in een strek die niet bekoort?

Niets geeft daarvan bij d'aanzig blijk:
't Moet nog verborgen blijven;
Maar 't is aan 't vorig stuk gelijk,
Door 't aantal der bedrjven.
En zoo dit ook eêntoonig schijn,
Waar 't anders, 't zou niet beter zijn.

Maar toch, schoon 't stuk zij onbekend,
De schouwburg stroomt vol menschen;

't Is 't oord, waarheen zich ieder wendt,
 Waarin zich allen wenschen.
 'k Weet niemand, van wat rang of staat.
 Die niet nog gaarne derwaarts gaat.

Want allen, die de plaats betrêen,
 Waar 't schouwspel aan zal vangen,
 Verkrijgen rollen, groot of klein,
 Het doel van hun verlangen.
 Maar hoe hun rol regt wezen zal,
 Weet niemand uit dat groot getal.

't Is waar, men gist wel en men raadt
 Naar d'inhoud der tooneelen,
 En in wat rol men spelen gaat,
 En denkt die goed te spelen;
 Men peinst op aanvang en besluit;
 Maar 't valt somtijds heel anders uit.

En toch, wat rol men krijgen moog';
 't Is waar wij 't best voor voegen,
 Al scheen het anders in ons oog;
 Ofschoon we eene and're vroegen,
 Wij worden met de taak belast,
 Die 't meest voor onze krachten past.

Gij, vrienden! die het schouwtooneel
 Weêr moogt met mij betreden!
 Hoe 't lot ons anders ook bedeel';
 Dit geeft tot blijdschap reden.

't Gordijn gaat op, het stuk vangt aan,
Laat ons blijmoedig spelen gaan.

Wij mogten vroeger met elkâar
Reeds menig stuk beginnen;
Viel onze rol ons somtijds zwaar,
Meest deed ze ons zegen winnen;
Meest liep het spel zóó gunstig af,
Dat ons de ontknooping vreugde gaf.

Want was somtijds de woeling groot
Vóór d'afloop der bedrijven,
Dan vonden we in den speelgenoot
Een steun om pal te blijven;
Dan gaf zijn bijstand in den druk
Een beet're wending aan het stuk.

Het vorig spel is afgespeeld,
Wij mogen niet verpoozen;
De rollen zijn op nieuw verdeeld,
En wijs voor ons gekozen.
't Gordijn gaat op, het stuk begint,
't Welk al de spelers vaardig vindt.

Komt, deelgenooten in de taak,
Die ons op nieuw zal wachten!
Dat vriendschap duurzaam ons bewaak';
Bij de oef'ning onzer krachten.
Dan juichen we allen om ons deel,
Bij d'afloop van het schouwtooneel.

A.

UIT SALEIJER.

HET DAL VAN BALA BOELOE.

I.

Saleijer! Wanneer men uwen naam uitspreekt, zie ik, in mijne verbeelding, reeds de koorts in 't verschiet, de koorts met hare verschrikkelikheden: tot afmatting van geesten ligchaam.

Saleijer! Wanneer men van u spreekt, wordt 't menig angstige ziel bang om 't harte: 't is de dood, die van uit uwen bodem toelonkt.

En dat spook der verbeelding? 't Is een rillend, vermagerd ligchaam; 't is de koorts en nogmaals de koorts, in allerlei vorm en gedaante: nu eens dragelijk, dan weêr verschrikkelijk; doch altijd afmattend.

Wanneer de oostenwind, zijn guren en killen adem over Saleijer, door de inlanders Siladjar of Tanah-Doang geheeten, heen blaast: dan hoor ik menig klaaglied, en ben zelf niet gerust, vóór ik mijne doos met Chinine-pillen bij mij gevuld op tafel zie staan. De doctor moet er zuinig mede zijn, want Saleijer verblindt veel Chinine.

Bij menigeen en ook bij mij is meermalen de vraag opgekomen: Waaraan is die ongezondheid toe te schrijven? Sommigen zeg-

gen aan de vele klapperboomen, die, te dicht bij elkaâr geplant, een behoorlijke ventilatie tegengaan. Anderen schrijven het toe aan de uitdampingen der koraalreven, die het eiland omzoomen. Eenigen meenen, dat de omliggende moerassen de koorts veroorzaken. En de goede lui van Siladjar zelven zeggen: „Sebab memang slamanja bagitoe. De laatste explicatie zal menigeen wel de meest logische vinden!

Als de koorts voor een oogenblik ons met rust laat, dan er 't hier zoo kwaad niet. Men kan heel aardige uitstapjes doen. Een togdje naar Bala Boeloe neemt daaronder een voorname plaats in.

II.

Het Regentschap Bala Boeloe heeft tot hoofdplaats Pariongang. Daar woont de Regent Djatie Daeng Maoedjang en zijn Hadat.

Wanneer ik hier van een Regent spreek, dan moet ge u waarlijk geen Javaanschen Regent voorstellen. Zoo'n Regent van Saleijer kan men 't best met een Districtshoofd op Java vergelijken, ten minste wat het tractement aangaat. In intellectueele ontwikkeling staat de Saleijersche Regent veelal nog beneden den Wedono. De meesten dier Regenten kunnen dan ook geen Maleisch spreken.

De Regent van Bala Boeloe is echter vrij beschaafd. Kom aan! De reis dan maar ondernomen.

Van uit Benting, hoofdplaats van Saleijer, gaat men Zuidwaarts langs den grooten weg, en passeert eerst het plaatsje Matlalang, hoofdplaats van Bonto Bangoen, het grootste Regentschap van Saleijer.

Langzamerhand begint het terrein meer te rijzen en geacci-

denteerder te worden. Ook ontbreekt het niet aan steenachtige en hobbelige passages. Op één dier hoogten houden wij halt, en geven onze oogen eens den kost. Zie daar eens achter u heen. O, wat een prachtig vergezigt! Zie nu die kampong Padang daar eens lief en rustig liggen. Baba-Joe's woning is boven al de andere zichtbaar. En dat mag dan ook wel; want die goede man munt ook daar boven alle andere uit in werkzaamheid, eerlijkheid en goede trouw. Baba-Joe is daarbij een goed gastheer.

Het eiland Passir of varkenseiland — hoeveel varkenseilanden zou de Indische Archipel wel tellen? — is nu in zijn geheel zichtbaar. 't Is een lange en smalle strook lands, ook al met klippen, ten minste gedeeltelijk, omzoomd. De zee is kalm en effen, en gelijkt op een groot meer. Begt vóór mij zie ik een hooge rots, en denk aan den ridder Harras, die zijn naam ver-eeuwigde door van zulk een hoogte, welligt nog hooger en gevaarlijker dan deze neêr te springen. De onsterfelijke Theodoor Körner heeft die daad door een fraai dichtstuk der vergetelheid ontruikt.

Twee groote rivieren, die we doorwaden moeten, stellen onze door 't klimmen en dalen vermoeide paarden in de gelegenheid hunnen dorst te lesschen. Ook wij genieten daarbij van de verfrisschende koelte die het water alom verspreidt.

Wel zijt gij één der schoonste gaven Gods, O, water! Gij verkwikt en reinigt en heiligt. Gij wascht het uiterlijk onreine, en doet ons gemoed naar het geestelijk reine, naar het schoone en goede haken.

Door bosch, langs berg en dal, voert ons de weg, en eindelijk komen wij te Pagoentieng aan om voor een poos te rusten,

en ons te verkwikken door een glaasje sagoweer (ballo) of wat klapperwater (djené djoro). De Glarang is reeds klaar om ons te bedienen. 't Zijn toch goede menschen! Een ieder is in de weêr. De een houdt een paard der „toean's" vast. Een ander is bezig om een glas, op zijne manier altijd, te reinigen, hetgeen evenwel den toekomstigen Europeschen gebruiker van dat glas niet zeer behagelijk voorkomt. Een derde, vlug als een eekhorentje, beklimt een klapperboom en laat eenige klappers naar beneden vallen, tot groot gevaar voor hen, die in de nabijheid van den boom staan. Nemen wij afscheid van den gastvrijen Glarang, en zetten wij de reis voort.

Daar ligt dan het dal van Bala Boeloe vóór ons. Ware alles wat in dat dal leefde in harmonie met de omringende grootsche en toch zóó liefelijk stille natuur, dan zou men daar voorzeker een Eden kunnen hebben. Hoe genotvol is dat alles. Hier vóór ons slingert zich de groote weg in vele bogten naar beneden, en wijst ons van verre de hoofdplaats van het Regentschap. Inmiddels hebben wij de grens bereikt, en wacht Bala Boeloe's Regent ons op de grens van zijn territorium af.

Nu beginnen wij te dalen, en zouden het in de West-Mouson nog al kwaad genoeg kunnen hebben, wanneer de weg, waarvan de grond uit een soort van leemachtige pijpenaarde is zamengesteld, door de glibberigheid bijna impracticable zou zijn. Maar 't is gelukkig nog al een tijd droogen bestendig weêr geweest, en we kunnen dus, op de voorzigtigheid onzer paarden vertrouwende, ons geheel en al overgeven aan het genotvolle van 't oogenblik.

Wie zou nu denken op het „akelige er nare" Saleijer te zijn? Welke schoone schakeringen biedt dat immer groe-

ne geboomte aan! Dáár verheft zich een forsche mangaboom met zijne donkergroene blâeren; ginds steekt het zachtere groen der djagong liefelijk daartegen af; hier is het weêr een andere kleurschakering, die men daar in dat djattie-bosch waarneemt. Lustig draven onze paardjes en brengen ons te bestemder plaatse.

Vreugdeschoten worden gelost. Een oorverdoovende muziek klinkt ons in de ooren. We begroeten de Regentes, die ons beneden aan den trap is te gemoet gegaan, en we zitten spoedig daarna aan een welvoorzienen disch bij den Regent, onzen vriendelijken gastheer.

III

In zijne „Camera Obscura” zegt Nicolaas Beets ergens in zijne beschrijving van de familie Kegge, dat hij de muziek wel degelijk *ziet*. Gelukkig, dat die voortreffelijke humorist nooit Indische muziek gehoord heeft; hij zou anders en gezigt en gehoor hebben verloren. Ik behoef hier niet te wijzen op het onmuziekale, onwelluidende en onharmonische, te wêeg gebragt door de gonzende toonen van eene gong en de snerpande geluiden van een klarinet.

't Is avond. Daar komt de pakaréna. Een zestal meisjes, onder welke één allerliefst en fijngevormd, bij ons onder den naam van het lieve Antje bekend, begint met de andere een lied te zingen:

Sombala kere lampanoe,
Lonring kere noemangi,
Poenna kalaoe ri Djawa,
Padongko tonga.

Naar welk land rigt gij uw' koers?
 Naar welke streek leidt U uw weg?
 Lls gij naar Java wilt reizen:
 aat mij dan met U meêgaan.

Mambanidji pale Djawa,
 Anriniang dji Malaka,
 Mabambang ngiedji,
 Maritjaija batoe mai.

Java is hier digt genoeg bij;
 Veel digter bij dan Malakka.
 Eer de peper haar geur verliest,
 Is men al lang aangekomen.

En zoo zingen de Saleijereesche meisjes te Bala Boeloe.

't Is dan ook wel een der beste pakaréna. Op verzoek van één onzer begint Antje het lied „Anachoda Raga” te zingen. Er ligt veel gevoel in dat lied, en dat vooral in een land, waar de vrouw, helaas! zoo geheel verdierlijkt is. De geschiedenis van Anachoda Raga is deze.

Zeker voornaam inlandsch koopman, Anachoda Raga geheeten, is op reis naar Atjin, het bekende rijk in het N. W. onzer bezittingen op Sumatra gelegen. De Anachoda heeft zijne vrouw bij zich aan boord.

Nog heeft men Atjin niet bereikt, of de koopman wordt ernstig ziek, en zijn einde voelende naderen, gelast hij, dat men naar Makassar zal retourneren. Kort daarop sterft hij.

Zijne jonge en schoone vrouw, bevreesd voor een aanval op hare eerbaarheid door het ruwe en zedelooze scheepsvolk, tot

nu toe door 't ontzag voor haren man in toom gehouden, houdt den dood van den Anachoda voor een ieder verborgen, en antwoordt op de haar gedane vragen, dat het met den zieke vrij wel gaat.

Eindelijk bereikt men Makassar, en de waardige gade weet het schip en de hierop voor haar zoo gevaarlijke verleiding te ontsnappen. Zie daar in korte trekken een verhaal, dat menig romanschrijver stoffe genoeg voor zijne pen zoude opleveren.

Zoo zingt men den avond en een gedeelte van den nacht door. En daar buiten flonkeren en flikkeren millioenen sterren aan het firmament. Het is een genotvolle avond.

O, als het daar buiten zóó rustig en wel is, dan is het den ongevoeligste dikwerf reeds genoegelijk daar binnen. Maar hoe moet het den gevoeligen sterveling, den denkenden Christen dan niet zijn?

We blijven nog wat buiten zitten en verlustigen ons in dat alles. Diepe stilte heerscht ons om heen. Onze inlandsche vrienden zijn reeds in slaap gedompeld, en wij zitten daar starende en peinzende.

.

IV.

Na eene verkwikkende sluimering, gaan wij 's morgens vroeg naar buiten, ons verlustigende in de ontwakende natuur. Een uur later zitten we weêr te paard om de terugreis aan te nemen. Welk een klim! Eindelijk zijn wij er. Kom aan! Nu de paarden eens even laten we rusten, en het dal nog eens aanschouwd.

Nog ligt voor een gedeelte de nevel over het landschap. De zon maakt daar echter spoedig een einde aan. We zien naar beneden. Regt voor ons ligt de hoofdplaats van Bala

Boeloe, een groote en vrij regelmatig aangelegde kampong. Links ziet ge de djattie-aanplanting van Bala Boeloe Toba. Overal ontwaart het oog de bebouwde en woeste natuur, met elkaâr een schoon geheel vormende. Doch mijne pen is te zwak, om dat alles naar waarheid terug te geven.

Een paar uren later zijn wij weêr thuis.

En zoo is die togt, zoo genotvol en aangenaam, weêr afge-loopen, en zoo zitten we dan weêr op Benteng, en kijken naar den reusachtigen vlaggestok, en zien het dundoek wapperen op een wijze, die een sterken Oostenwind verraadt.

Geen aangenaam vooruitzicht voor een spoedige aankomst der mail. Terwijl wij op Saleijer op tijding van Java zitten te wachten, heeft men te Makassar alles al gelezen en besproken, en is het daar al oude kost.

Doch daarom niet getreurd: we zijn immers frisch en gezond?

„Ik geloof niet, dat ik van avond met u naar Bonea zal kunnen gaan, want”

De koorts! de koorts! weg illusie!

ALEXANDER.

September 1864.

PANGERAN PANGNGADJARAN

ALIAS

PANGERAN DHOLOE KOENDOER.

(Lampongsche legende.)

I.

Toen Jan Compagnie nog op een' mannelijken leeftijd en eene onverstoorbare gezondheid kon roemen; toen die achtenswaardige heer nog als monopolist pur sang een ieder te vuur en te zwaard verdelgde, die andere ideën den Handel betreffende koesterde :

Toen zat op Banten's troon een vorst,
Beroemd door 't heele land;
Vorst Sobakengking (†) was zijn naam,
Verbreid was overal zijn faam,
Van 't Zuid tot 't Noord van Java's strand;
Geen een, die zoo als hij het dorst,
Om in der Lampongs woeste streken,
Met Abongers een lans te breken.

(†) Pangeran Sjarief Hoessin Alias Vorst Sobakengking regeerde als Sulthan van Banten in het midden der 17de eeuw.

En groot was 't loon hem toebedeeld;
 Zijn Djendjems, (†) bij al 't volk gezien,
 Te Toelang Bawang, en de Abong,
 'Telok Betong en Boemie Agong:
 Zij durfden veel voor peper biên.
 Zij, over 't heele land verdeeld,
 Verkochten titels en papadongs, († †)
 Voor peper uit de rijke Lampongs.

Ten tijde, dat die groote vorst,
 Met glans en roem omstraald,
 Zijn dienaars naar de Lampongs zond;
 En, door een vredevol verbond,
 Reeds schatten had behaald:
 Was te Gedong een brave Vorst
 Gehuwd aan de Sekampong-boorden,
 Geen een, die hier zijn vrede stoorde.

Semporna Djaija was zijn naam.

Hier eindigt mijn dichtvuur, en ik moet in het proza mijn heil zoeken. Semporna Djaija dan woonde aan de Sekampong rivier, en dat wel in de kampong Gedong-Wannie, thans sorte-rende onder de afdeeling Sekampong, hoofdplaats Soekadana. Hij had het hier zeer naar zijn zin, en verlangde dus naar geen verandering. Doch helaas! niets is veranderlijker dan de mensch.

(†) Gouverneurs, eig: afgezanten.

(† †) Een soort voetbank, als teeken van aanzien bij den Lam-ponger vereerd.

Daar dringt op eens in het stille Gedong de tijding door, dat men door in persoon voor den grooten Vorst van Banten te verschijnen, den titel van Pangeran verkrijgen kan.

In het eerst schijnt Semporna Djajja aan zoo'n bericht niet veel waarde te hechten. En werkelijk zoude zulks op den duur zoo gebleven zijn, ware er niet iets gebeurd, dat aan zijn gevoelen te dien opzichte een geheel andere rigting had gegeven.

Semporna dan was verliefd op de dochter van een zijner dorpsge-nooten. Deze, Gadjal Batin geheeten, wilde daarvan niets weten. Toen hij nu het bewijs ontving, dat een ieder, die in persoon van uit de Lampongs zijn hulde aan Banten's Vorst kwam brengen, tot den adelstand zou worden verheven (die huldebetuiging moest natuurlijk met een behoorlijk geschenk in peper of iets van dien aard gepaard gaan): toen was Gadjal Batin een der eersten, om zijn verlangen te toonen aan die roepstem gehoor te geven.

Doch het bleef bij hem bij het willen, want hem ontbrak de moed, om bij dien wil de noodige wilskracht te voegen.

Hij was Lamponger, en als zoodanig te zeer gehecht aan zijn land, en te bang om zich op de ongewisse baren te wagen. En toch wilde hij zoo gaarne tot den zoo zeer bevoor-regten adelstand worden verheven.

Daar schiet hem op eens Semporna Djajja te binnen. Hij heeft hem zijne dochter geweigerd. Hij zal van die weigering een toestemming maken, onder de oonditie, dat Semporna naar Banten ga, en voor hem zijne opwachting bij den Vorst make.

Wat waagt hij er aan? Niets.

Daarentegen zal, bij een behoudene en goed volbragte reize, het vooruitzicht des te schitterender wezen.

Nadat Gadjal Batin nog eens rijpelijk daarover had nagedacht,

liet hij Semporna bij zich komen.

Te begrijpen is het, dat onze vriend door zijn' schoonvader in spe allerliefst en allerhartelijkst ontvangen werd. Semporna Djaija verwonderde zich razend over zijn anders volstrekt niet vriendelijken medekampongbewoner; doch toen Gadjal Batin hem zijn verzoek gedaan had, was zulks Semporna geen raadsel meer „O, gij sluwe vos! „dacht hij, „Wilt gij mij zoo aan uwe eerzuchtige gevoelens dienstbaar maken. Ik zal u wel vinden.”

Semporna Djaija beloofde, na eenige tegenwerpingen van ondergeschikten aard, de reis te doen, en kreeg de verzekering, bij behouden terugkomst en goed geslaagde reis, de hand der schoone Djadi, Gadjal Batin's dochter, tot loon voor zijn waagstuk — zulk een reis toch was toen ter tijde voor een Lamponger een heele onderneming — te erlangen.

Ten einde een en ander een zeker godsdienstig karakter te geven, werd er een sedekal of godsdienstige maaltijd gehouden, waarbij het niet aan allerlei soort van gebeden tot heil voor den aanstaanden koenen reiziger ontbrak. Tot laat in den nacht werd er door de verzamelde moelies (meisjes) en meranei's (jongelingen) gedanst (menarei) en gezongen (bandong of kias), en wel voldaan keerden, in den vroege ochtend, allen naar huis.

Daar ligt zij, die schoone padoewakang! netjes opgetuigd en coquet heen en weer wiegelende, als of zij er reeds een voor gevoel van had, welk een voornaam personaadje (in spe altijd) zij moest overvoeren naar het verre en magtige Banten, alwaar, met magt en heerlijkheid omstraald, Sulthan Sobakengking ten troon zat.

Wat al tranen worden er door Semporna's vrouw en kin-

deren (onze vriend was al eenigen tijd gehuwd met eene vrouw, die hem een tweetal kinderen had geschonken) niet geschreid; doch alles te vergeefs. Het uur van scheiden is aangebroken. Semporna embarkeert zich op de padoewakang, die aan den wal door een rottang verbonden is.

Na alles beredderd te hebben, is het intusschen donker geworden, en daar er geen windje aan de lucht is, gaat men dapper aan 't roeijen. IJverig wordt er geroeid en gezongen. Eindelijk breekt de dag aan, en o, weelde! o, onuitsprekelijke zaligheid! daar is men vlak bij de beloofde kust. En dat alles in één nacht roeijens!

„'t Is wel wat kras,” zou een ongeloovige Thomas zeggen; doch voor Lampongers, die nederig genoeg zijn om die spoedige reis aan hunne vlugheid en hunnen ijver toe te schrijven, is niets onmogelijk.

Terwijl allen beneden nog eens zijn gaan uitrusten, staart Semporna peinzend naar het beloofde land. Hij vindt, dat alles er nog al vrij gelijk uitziet als in zijn eigene negorie of tioel (dorp); doch 't moet er toch zeker veel mooijer zijn bij een nadere beschouwing. Maar wie roept hem daar toe? 't Is eene vrouw; 't zijn een tweetal kinderen.

„Wel, man! hoe komt gij hier nog zoo te liggen?” vraagt de vrouw.

„Wie zijt gij, o Bantamsche vrouw! die mij, Semporna Batin, zoo durft toespreken?”

„Wel, ik ben uwe vrouw, Semporna! en dat zijn uwe kinderen. Als gij niet te eenen male uw verstand verloren hebt, „zult ge zien, dat uwe padoewakang nog goed en wel aan den „Lampongschen wal, door dezelfde rottang van gisteren, beves-

„tijd ligt.

Wie beschrijft de verbazing van allen, toen men bemerkte, dat al dat roeijen voor niets was geweest, daar men verzuimd had het rottangtouw los te maken! Eindelijk lost zich alles in een vrolijk gesnap op, en de reis neemt nu voor goed een aanvang.

Ten einde de verschillende booze geesten tot vriend te houden (de Chinezen zeggen o. a., dat men zich over de goede geesten niet behoeft ongerust te maken, daar die toch geen kwaad doen), wordt er besloten, bij iedere tandjong of uitstekende landtong een geit te slagten, en daarvan een sedikal aan te rigten.

Dit slagten en gastreren gaat nog al vrij druk, en daar men ziet, dat de geiten langzamerhand ongemakkelijk verminderen, begint men het om den anderen tandjong en eindelijk om den derden en ten laatste in het geheel niet meer te doen, en dat wel om de hoogst eenvoudige reden dat alles eindelijk verbruikt is, en er dus aan geen feestvieren meer kan gedacht worden.

Eindelijk heeft men de monding der Sekampong rivier bereikt, en is men dus in het ruime sop gekomen. Dáár ligt dan nu die groote Oceaan voor hen met zijne spiegelgladde oppervlakte. 't Was een schoon gezigt. Even als alle inlanders storen zich onze reizigers echter volstrekt niet aan dat alles maar hebben het te druk met beredderen aan boord.

„Mijn hemel!” roept op eens vol schrik Semporna Djajja uit: „kijk nu die lucht daar aan den horizon zich met de zee vereenigen, en dat zoo overal, waarheen ik ook mijne blikken rigt. We komen daar nooit doorheen, en met dien hoogen mast.”

Semporna's reisgezellen beginnen het nu ook te merken, en zitten geducht in het naauw. Eindelijk geeft Semporna hun in overweging, dat het maar beter ware om den mast te kappen,

ten einde het schip voor eene aanraking met die nederhangende lucht te behouden.

Na over en weêr geredeneerd te hebben, (geen grooter raisonneurs dan de Lampongers), wordt daartoe besloten; terwijl men de reis maar verder met roeijen zal voortzetten. De mast dan wordt gekapt, het zeil geborgen, en men begint weêr dapper te roeijen.

Dat begint hun echter spoedig te vervelen, en toen men eindelijk ziet, dat die nederhangende lucht altijd op denzelfden afstand blijft, en het kappen van den mast, vooreerst ten minste, niet zoo dringend noodzakelijk is geweest, begint men berouw te krijgen, zoo overijld te werk te zijn gegaan; doch factum infictum fierit nequit of: gedane zaken nemen geen keer.

Onze reizigers krijgen spoedig aan alles gebrek, en moeten zich ijselijk behelpen. Ook zijn wind en stroom hun niet altijd gunstig, en is het einde der reis nog bij lange na niet te voorzien. De zee, in den beginne spiegelglad, begint een heel andere gedaante te krijgen, en, bij den Varkenshoek gekomen, begint het zóó te waaijen en staat de zee zóó hol, dat het Semporna en den zijnen bang om het harte wordt. Gelukkig ontmoet men eenige Bantamsche visscherspraauwen (praoe majang). Deze voorzien de Lampongers van het noodzakelijke, en laten zich daarvoor met peper en koffij goed betalen.

Wat al dagen en nachten worden niet op zee rondgezwalkt! 't Is om er moedeloos onder te worden. En dan altijd roeijen! Sommigen liggen uitgeput van vermoeijen en ontbering daar neder. Allen zien de toekomst bezorgd te gemoet. Luid jammeren zij en vervloeken het oogenblik, waarop zij hunne aangename woningen hebben verlaten, om op de onge-

wisse baren rond te zwerven.

O, Gedong wanni ! lieflijk oord !
 Hoe konden w' U zoo verlaten ?
 Moest Semporna ons bepraten ?
 Om zóó te lijden hier aan boord ?

Banang kebo, Bala Boeloe,
 Mamantang ri boeta benteng,
 Taranjoe, ranjoe,
 Ri bangkinna compania.

Een rein en zuiver hart te Balla Boeloe (verdruk-
 king lijdende),
 Zoekt zijne toevlugt tot het Bestuur, (om zijn nood
 te klagen)

Dat hart rigt zijne schreên tot en
 Vestigt zijne hoop op de Kompagnie."

Erang mama kalaoe.
 Ri pokogna koromaija,
 Mah dingin dingin,
 Apa kaija taringkoe.

Kom, laten wij naar het Westen varen,
 Om daar, waar de dadel bloeit, te komen;
 Onder een dadelboom gezeten,
 Kan men eerst ruste smaken.

To-Bagoes Abdul-Rachman is een schoon man. Hij wil
 het ook wel weten, dat hij er goed uitziet. Als hij daar zoo

voor u staat, in een fijn lakensch baadje en broek gestoken, met een prachtige en rijkversierde kris in den gordel, en trompas of muilen aan, dan denkt ge aan voornaam Bantamsch edelman.

To-Bagoes is de vertrouweling van den magtigen Sulthan, zijne zuster is de geliefde bijzit des vorsten. To-Bagoes is een voorbeeld van de gunsten van vrouw Fortuna voor hare lievelingen. Er was een tijd, dat de thans hooggeplaatste gunsteling als een arme knaap te Waroeng Goenoeng de buffels der meer gegoeden tegen een karig loon dresseerde, ten einde die logge, onoogelijke en toch zoo nuttige dieren voor den ploeg te leeren loopen.

Er was een tijd, dat Sobakengking's minister en opperkamerheer nog Hassan heette, en zijne geboorteplaats werd uitgejaagd, omdat hij zich aldaar aan allerlei baldadigheden had schuldig gemaakt. Zoo hield men hem zelfs verdacht een buffel te hebben gestolen, en het vleesch te hebben verkocht. Hassan zwierf langen tijd in de bosschen rond; doch eindelijk spoedde hij zich naar Banten's hoofdstad, en bood zijne diensten als staljongen bij een der Hofgrooten aan.

Spoedig bemerkte zijn nieuwe meester, dat er bij Hassan meer zat dan bij een gewonen staljongen; hij steeg in diens gunst en werd spoedig tot eene meer eervolle betrekking geroepen. „Dankbaarheid” kwam niet voor in Hassan's vocabulaire. Door eerezucht verblind, offerde hij zijn meester en weldoener daaraan op, en trad in diens plaats. Zóó steeg hij eindelijk tot een der hoogste rangen, die een onderdaan kan bereiken, en werd met den titel van To-Bagoes in den adelstand verheven.

Hij was het, die den vorst opmerkzaam had gemaakt op de vele voordeelen aan een verbond met de Lampongers verbonden.

Geen wonder, dat zulks hem dan ook ten toppunt van gunst bij zijn meester deed stijgen. Die peperhandel leverde toch zoo-
veel winsten op!

To-Bagoes zit bij den Sulthan. Er zijn Lampongers gearriveerd, die hunne opwachting bij den grooten Vorst wenschen te maken. Lampongers hadden het gewaagd, om Straat Sunda over te steken, ten einde des Sulthan's heerlijkheid van aangezicht tot aangezicht te aanschouwen.

Wie worden daar binnen geleid? Het zijn Semporne-Djaja en zijne volgelingen.

Na onuitsprekelijke ellende op zee te hebben doorgestaan, is men eindelijk te bestemder plaatse gekomen, en heeft Semporna zich van de ontberingen op reis geleden kunnen herstellen.

Hij wordt in tegenwoordigheid van den Sulthan gebracht. De door hem medegebragte geschenken worden genadig aangenomen.

Door den vorst ondervraagd, hoe hij er zoo toe gekomen is om zijn land te verlaten, en op de ongewisse baren rond te zwerven, ten einde het verre Banten te bezoeken, antwoordt Semporna het volgende:

„O, groote Heer en Sulthan! Reeds geruimen tijd had ik zooveel van uwe magt en heerlijkheid gehoord, dat ik eindelijk besloot, omdat alles eens van nabij te beschouwen. Vele waren de hinderpalen, die zich toen opdeden; zoodat ik meermalen aan de verwezenlijking van dat voornemen begon te wanhopen; doch eindelijk had ik het geluk om dat alles uit den weg te kunnen ruimen, en aan mijn vurige begeerte te voldoen.

Omstreeks een maand geleden dan, scheepste ik mij met eenige trouwe makkers in een padoewakang in, en bereikte na onuitspreke-

lijk veel gevaren en ellende te hebben doorgestaan, deze kust. Nu ik dat alles gelukkig te boven ben gekomen en de propheet — geprezen zij zijn naam! — mij het groote voorregt geschonken heeft uwe majesteit te mogen aanschouwen, nu is het geluk van uwen slaaf ten toppunt gestegen, en zou ik thans tevreden kunnen sterven!”

Blijkbaar voldaan staart de Sulthan hem aan, en blijft een oogenblik in gepeins verzonken. Hij denkt aan den winstgevenden peperhandel, die altijd nog voor uitbreiding vatbaar, ook aan de Sekampong-boorden een hooge vlucht zou kunnen nemen. Semporna kan hem daarin van veel nut zijn.

„Uw stoutmoedige ondernemingsgeest moet beloond worden. Wat verlangt gij?”

„Wanneer uw slaaf een wensch niag uiten, ze is deze: moge „het Uwe Majesteit behagen, hem den titel van Pangeran Pengadjaran te schenken.”

„Uw verzoek willig ik in. Ik, Sulthan Sjarief Hoessin Bin Abdullah, Grootmagtig Heer van Bantén en onderhoorigheden, stedehouder van God en van Zijnen Propheet, verhef u, Semporna Djaija van Gedong Wanní, bij deze tot den rijksadelstand, met den titel van Pangeran Pangadjaran.”

Den nieuwen Pangeran wordt een koperen piagens (acte van aanstelling geschonken, waarin met Javaansche karakters de verheffing van Semporna Djaija staat gegraveerd.

De sluwe To-Bagoes weet den nieuwen edelman gemakkelijk te bepraten, om als Djendjem of Gouverneur van Banten aan de Sekampong-boorden op te treden, en den vorst alzo den peperhandel ook in die streken te verzekeren. Onze vriend, dien we maar Semporna zullen blijven noemen, is boven

de wolken van blijdschap en belooft alles.

IV

Gedong Wanni ! wanneer ik aan u denk, dan is het mij als of het menschelijk leven zich voor mij in zijne geheele uitgestrekte waarheid ontplooit. Kijk, dat leven: jong en frisch in het begin, doornig in den verderen tijd, doch steenachtig en doodsch in de laatste perriode, is het niet een beeld uit de omringende natuur genomen ?

Wat waart gij eertijds en wat zijt gij nu ?

Gedong is zeker een der vervallenste en meest armoedige kampongs der Boven-Sekampong. 't Is als ruste er een vloek op die kampong. Velen harer ingezetenen zijn, ten gevolge hunner misdrijven naar den vreemde verbannen, ten einde aldaar in het zweet huns aanschijns te werken en te zwoegen. De meesten hunner willen nooit hun geliefd vaderland terug zien. In de Lampongs is nog nooit iemand ter dood veroordeeld. 't Hoefte dan ook niet. Verbanning is voor den Lamponger erger dan de dood.

Doch hoe is Gedong zoo laag gezonken ?

Semporna Djaija's schuld is het, en niemand anders is daarvan de oorzaak ; zoo zegt men ten minste. Hij van Banten teruggekeerd, wilde zijne oude vrienden niet erkennen ; verstootte zelfs zijne vrouw en kinderen, ten einde zich met zijne van Banten meêgebragte vrouw in weelde en wellust te baden. Hij was de slaaf van Sobakengking geworden. In zijn naam en onder diens auspice, heerschte hij als een tiran over Gedong en omstreken, en maakte zich voor een geringen prijs van het peperproduct meester.

't Was als of hem dan ook eindelijk de vloek van velen trof. Wel bleef zijn geslacht steeds in de kampong huizen; doch zijne nazaten muntten alleen uit door zulk eene verregaande domheid, dat zij tot spot van anderen strekten.

Pangeran Pangngadjaran wordt ook Pangeran Dholoe koendoer genaamd. „Dholoe koendoer” beteekent: „die eertijds terugkeerde.” Dat „terugkeeren” doelt op zijne terugkomst van Banten.

Toen Gadjal Batin zag, dat hij door Semporna Djaija bedrogen was, zag hij voor goed, ofschoon met weemoed, van den Pangeran's titel af, en huwelijkte zijne dochter aan een braven borst uit. Of het meisje over dezen ruil ontevreden was, valt te betwijfelen.

Ook Gadjal Batin's afstammelingen treft men nog te Gedong aan, en het was één hunner, een eerwaardige en verstandige grijsaard, die mij het vorenstaande op zekeren avond verhaalde.

September 1864.

Alexander.

Bij den dood van mijn eenig Zoontje.

Ik zwijg, mijn God ! ik mag niet vragen,
Niet twijflen aan uw Vaderhand;
'k Mag voor de Regtbank U niet dagen
Van mijn omfloerst, begrend verstand.
Maar toch, wanneer ik van mij zelven •
En van mijne aangebeden vrouw,
Geschokt door matelooze rouw,
Het oog wend naar de stargewelven
Van 't onvergankelijk heiligdom—
Dan rijst in 't afgefolterd harte,
De bede omhoog der Vadersmarte :
„o Heer, geef mij mijn kind weêrom !,,

Wij klagen, als in onze gaarde
-Een lieve roos, met zorg gekweekt,
Het blozend kelkje buigt ter aarde—
Als zij, bij warmte en dauw, verbleekt
En langzaam wegsterft op haa'r stengel ;
Wij schreijen als een teederpand,
Bij 't frisoh ontluiken van 't verstand,
Met kalmte en de onschuld van een' Engel
Op 't stille krankbed smacht en kwijnt ;

Als van een worstlend, jeugdig leven,
 Met onze ziel te zaâm geweven,
 Het laatste vonkje in de asch verdwijnt.

Maar als we een bloem, vol geur en kleuren,
 Het sieraad van onz' lieven hof,
 Aan 't rijzig steeltje zien ontscheuren,
 Op eens vertreden zien in 't stof.
 Wanneer een zilvren lentebloesem,
 Als 't ware in de armen van den slaap,
 Ons afgerukt wordt van den boezem,
 En 't golf geklots den hulpkreet smooit
 Wie zal dan der oudren wanhoop wraken,
 Hun diep gevoelden weedom laken,
 Die nokkent spreekt in ieder woord?

Mij trof die vlijm. Het zonlicht gloeide;
 Maar kille nacht zonk op mij neêr;
 De vogel zong; de boomen bloeiden—
 Doch al dit schoon deed mij slechts zeer
 Ik zag geen schip gebeukt door golven,
 Geen spoor van kampstrijd met den dood
 En toch lag op die slechte boot
 Het lijkje in moeders schoot bedolven.
 Ook mogt ik niet het dierbaar pand
 Naar enger slaappleats heên geleiden—
 Om kalmer rustbed te zien spreiden
 In 't pas besproeid, herbergzaam zand.

Is 't waarheid, dat bij 't somber huisje,
Waar thans de schelp de ontbinding wacht,
Een Engel daalde er uit het kluisje
De parel naar den Hemel bragt?
o, Flonkerstar der hope! nader,
Verlicht den bangen nacht van rouw
Van haar, de diep rampzaal'ge vrouw;
Van mij, den zwaarbeproefden vader!
En rees naar hooger heiligdom
De schat, ons hier ter leen gegeven,
Zij dan ons lied in 't beetre leven:
„God lof! wij zien ons kind weêrom!„

1 Maart 1864.

C.

Op het gebabbel in de buurt.

Wat gebabbel, wat gepraat
Hooft men niet in huis, op straat;
Iedereen heeft wat te klappen
Iedereen heeft wat te snappen
A lacht als een halve gek
B heeft eenen valschen trek
C is slordig en hoôvaardig
D houdt zich zelven geestig aardig
E vliegt; als buskruid op
F is steeds een' korrelkop,
G is voor een' man te proper
H een' nare zemelknooper!
Ja! hoe men 't keert of vat
D'een scheelt dit en d'ander dat.
Saartje ziet zoo zwart als roet;
Betje, spreekt van niemand goed
Mietje kleedt zich veel te zwierig
Truitje is als 't graf zoo gierig;
Kaatje, spreekt maar zelden waar;
Geertje, is scherp gelijk een schaar;
Grietje, weet van geen manieren;
Lotje, snapt alleen van sieren.

Toen 'k zoo dacht : „wat al kwaad
 Praat m'in huis en op de straat
 Begon ik half en half te vreezen,
 Dat de helft wel waar kon wezen.
 Eensklaps kwam 't idé mij bij :
 Hapert ook niet wat aan mij ?
 Dat begon ik te overwegen,
 En ik vond dat zoo ter degen
 Toen dacht ik : „ô wel foei !
 Dat ik mij met andren mij moei.
 Laat 'k maar mijn eigen wegje gaan :
 Wat gaat mij toch een ander aan ?
 In stede van bij andre lieden
 Zal 'k maar mijn eigen tuintje wieden ;
 Want als men 't op de keper ziet
 Is 't ook zoo vrij van onkruid niet”

O.

Het bijgeloof onder de Makassaren.

De Makassaren zijn even als de Oostersche volkeren hoogst bijgeloovig. De donkere kampongs, waar het licht der zon met moeite doordringt; waar het 's avonds te vijf ure reeds donkere nacht is; waar de naakte stammen van klapper- en pinang-boomen in het half donker allerhande fantastische gedaanten aannemen; waar de kalong in de toppen der boomen onder een akelig gekras zijne nachtelijke smulpartijen houdt, zijn ook wel geschikte verblijfplaatsen voor de schrikbeelden des nachts.

De kampongs zijn dan ook bevolkt met een legio geesten en demons, die onder allerlei gedaanten des nachts rondwaren als spoken. Akelige voortekens van naderende onheilen verschrikken de bewoners over helder dag. Al die kinderen der verbeelding hebben bijzondere namen, bijzondere gedaanten; ze allen te beschrijven zoude zeker een lijvig boekdeel vullen. Ik zal mij daarom moeten bepalen tot de voornaamste, en hen beschrijven, zoo als zij bij overlevering onder het volk bekend zijn.

Als in een huis onder andere één der houten balken, die de zoldering schragen, zich in het midden boven de deur bevindt, is dit een ongelukkig huis.

Wanneer de waterput zoo nabij het huis staat, dat de schaduw van den nok van het dak in den put valt, wordt dit als

een ongelukkig huis aangemerkt.

Wanneer de hanen en kippen met zonsondergang bij het huis kakelen en dit wat lang aanhoudt, zien de moeders angstig naar hare huwbare dochters uit; want het kippengekakel beteekent, dat er ééne van hare lievelingen moet geschaakt worden.

Kakelen de kippen vóór acht uur des avonds, dan komt er eene handelsprauw op de reede.

Vóór zes uur beteekent het steeds in de Oostmoeson, dat er eerstdaags regen zal vallen.

Soms gebeurt het, dat eene kip zich van hare gezellinnen buiten 's huis afzondert, en regelrecht naar binnen loopt om hier en daar op den grond te pikken; zoodanige kippen moet men niet wegjagen: zij pikken de ongelukkige dagen weg.

Als de gekko achter het huis roept, beteekent het, dat de huisbaas moet sterven.

Roept hij vóór het huis, dan beteekent dit geluk.

Als een kleine krekkel (tjientjen bassie) binnen 's huis vóór den trap tjilpt, beteekent dit, dat er spoedig een lijk door de deur zal worden gedragen.

Laat hij zijn eentoonig gezang hooren buiten de deur, dan beteekent het, dat de eigenaar zijn huis moet verkoopen of verlaten.

In het midden van het huis, beteekent het geluk en lang leven.

Wordt er in een Makassaarsch huis eene boschslang gevonden, dan beteekent dat niets goeds.

Werpt één der honden bij toeval binnen 's huis, dan is die woning voor eeuwig door het Opperwezen vervloekt, en wordt onmiddellijk verlaten.

Bij het maken van een huis moet men vooral daarop letten, dat de bamboezen, die den dassers schragen, niet op de uiteinde te dicht bij het lid zijn afgekapt; want dat beteekent, dat er twist en tweedragt tusschen man en vrouw zal heerschen. Men noemt eene zoodanige, eene ongelukkige pagger *garoetoe*.

Ook moet men opletten bij het maken van den dasser, dat de gespleten bamboezen zoodanig aanéensluiten als men ze heeft doorgeklieft, te weten, dat de gladde kant tegen de gladde, en de kwasten, die zich om het andere lid aan de bamboezen bevin- den en in het midden gespleten worden, weder naauwkeurig te- gen elkander sluiten. Anders beteekent het, dat er verscheidene malen een lijk zal gewasschen worden (sterfgevallen voorvallen). Ook zal eene kraamvrouw in zoodanig huis steeds moeilijk be- vallen; zoodanige dassers heeten *sijallieng*.

Bij het oprigten van een nieuw huis, waarin de eigenaar nog niet woont, een kind van boven naar beneden vallende, betee- kent dit ongeluk, en bij het leggen van het atappen dak, één der atappen naar beneden vallende, mag men die niet weder naar boven brengen of gebruiken; maar moet men eene andere nemen.

Bij het gatenboren in de palen van een nieuw huis, moet men zich wel wachten, de kleine stukjes hout met de hand uit de opening te halen; men moet dit met den beitel zelven doen; want anders zullen de bewoners steeds bestolen worden. Die gaten moeten ook nimmer geboord worden boven een kwast in het hout. Treft men zulke balken aan, waarin zich in het midden kwasten bevinden, dan worden de gaten geboord op een zekeren afstand daaronder, en die balken bij preferentie geplaatst in de slaapkamer; de dochters des huizes zullen dan zeker spoedig trouwen.

Bij het kappen der boomen voor de balken van het huis

lette men wel op, dat de eene stam niet op den anderen valt; iedere stam moet geheel vrij op den grond vallen, want anders brengen die balken onheil over het huis, en worden genoemd *maté-sitola-tola* (op- en afsterven of gedurige sterfgevallen.)

Bij het maken der atappen, die om een gespleten bamboe zijn gewikkeld, moet men vooral zorgen, dat de bamboe met de gespleten opening naar boven zit, anders loopt men gevaar, dat de bliksem in het huis slaat.

Legt men zich te slapen, dan zorg men vooral, niet horizontaal met den bamboezen dassen te gaan liggen. Men moet er dwars over heen slapen, en nimmer met het hoofd naar het Oosten gekeerd.

Zet men de muilen of sandalen vóór het bed, dan moet de opening steeds van het bed afstaan, anders geeft men den geesten te gereedelijk gelegenheid in het bed te stappen.

In en buiten 's huis speelt de pontianak een groote rol, en vooral op de kerkhoven. Wanneer eene vrouw in 't kraambed sterft, is haar geest gedoemd, rusteloos als pontianak rond te waken. In de gestalte eener jonge vrouw, met eene opening in den rug, het voorhoofd bestreken met eene gele verw, gekleed in rood gewaad, plaagt zij mannen en vrouwen. De jonge mannen lokt zij tot zich, en als zij die liefvallige gestalte willen omhelzen, verdwijnt zij als een nevel. De schrik doet dan dikwijls eene ziekte ontstaan, die den wanhopigen minnaar vroegtijdig in 't graf sleept. Verschijnt zij aan de vrouwen, dan is eene zware ziekte er het onvermijdelijk gevolg van, die gewoonlijk met den dood eindigt. Soms klimt zij in de boomen, en laat een schel geluid hooren als het krassen van een' roofvogel. Dan roepen de vrouwen en kinderen zoo hard mogelijk: „Pontianak! Pon-

tianak! mattemana matésobolo donkona (Pontianak! Pontianak! bij het baren zijt gij gestorven aan een gat in den rug). Op dat geroep wordt de pontianak in den boom vertoornd en beschaamd, en vliegt weg in de gedaante van een' vogel!!

Gewoonlijk vertoont zij zich op de kerkhoven, en het liefst als 't maneschijn is. Om nu te voorkomen, dat eene stervende kraamvrouw pontianak wordt, legt men bij het ter aarde bestellen van een lijk, het eenige naalden onder de oksels.

Wanneer een man of vrouw gestorven en begraven is, zonder dat men bij het in 't grafleggen van het lijk, den band heeft losgeknoopt, die het lijkkleed te zamen houdt, kan des afgestorvenen geest niet rusten in 't graf. Des nachts is hij gedocmd, goed in het lijkkleed ingebakerd, over den grond te rollen. Op de kerkhoven, door de wildernis, zelfs langs de groote wegen rolt het spook rusteloos voort. „Lakassie! lakassie! „(maak mij los) kreunt het spook, en doet den eenzamen wandelaar de haren te berge rijzen. Is er nu iemand branie om dat rollende spook beet te pakken en los te binden, dan kan hij zich verzekerd houden, dat rijkdom en eer zijn deel zullen zijn. Dit is echter in geen volle vijf minuten geschied, want het spook, *Boenkoesoë* genaamd, rolt met eene vreeselijke snelheid, en die zich in de vaart mede laat slepen, zoude het met dood bekoopen.

In verschillende en vooral steenen huizen logeert een wonderlijk slag volkje, kinderlijk van gestalte, vriendelijk van gelaat, vlug, speelziek en goedaardig. Het zijn de aardmannetjes van het Noorden, bij de Makassaren bekend onder den naam van Koertjattjing. Alleen in gelukkige huizen houden zij zich op. De bewoners plagen zij dikwijls door hier en daar aan de deuren te kloppen, of den slaper des nachts aan de voeten te kittelen en

aan de ooren te trekken, nu eens zichtbaar, dan weder onzichtbaar. Kan men nu één dier kabouters de muts afkapen, dan behoeft men die niet terug te geven, vóór en aler Koertjatjing die tegen goed gedegen goud heeft ingeruild. Men moet echter zorg dragen, in een zoodanig huis niet te veel aan den wand te kloppen, want dan verjaagt men die goede kleine geesten, en met hem verlaten de vrede en 't geluk de woning.

Even als in het Noorden de heksen, die de kunst verstaan, zonder dat men weet waar zij die gelcerd hebben, zijn er ook Makassaarsche, Boeginesche en Saleijeresche schoonheden, die het zeer ver in de edele tooverkunst gebragt hebben. Vooral Saleijer is daardoor berucht. Men noemt ze daar popokan's. Zeer wijselijk behoudt zij over dag hare natuurlijk gestalte. Schemeravond echter sluipen zij uit het huis, en begeven zich naar eenzame plaatsen. Zij beginnen dan de operatie, door dood eenvoudig zich de ingewanden uit den buik te nemen, die zij op eene zekere plaats bewaren, en dan eenige ponden ligter, vliegen zij als vleermuizen door de lucht. De Heksen in het Noorden zijn meest oude gerimpelde vrouwen; de popokans zijn bij preferentie jonge blozende maagden. Op de boomen zittende roepen zij: „Pok ! pok ! pok !, en op dat monotone geluid, spoeden zich de jonge mannen en vrouwen naar huis, want de popokan in één der gevaarlijkste spoken, dat van geen genade weet. De minste aanraking zou onheil aanbrengen. Vooral zieken moeten zich wel wachten voor hare gevaarlijke nabijheid. Nu heeft de popokan eene vreemde liefhebberij; zij is verzot op uitwerpsels van menschen en dieren. Wordt door haar daarvan gegeten, dan sterft de man of vrouw onfeilbaar. Van daar, dat de inlanders die steeds zorgvuldig

bedekken. Om nu zoodanige popokan's te erkennen bij helder dag, moet men eene zoodanige verdachte maagd, de tampat sirie presenteren met pinang-Balie. Een regte popokan zal van die sirie *niet* eten. Gewoonlijk dragen zij over dag voor het voorhoofd *eene gele bedak*.

De popokan, als is zij eene maagd, is een vuil, leelijk schepsel, en wij zullen maar spoedig van haar afstappen.

Nog vuiler spook is de *Parakan*, een booze geest, meestal onzichtbaar, dan weder allerlei gedaanten aannemende, gewoonlijk als eene groote boschkat. 's Nachts sluipt hij in de huizen om te slobberen op het zand onder de huizen, dat met urine doortrokken is. Onfeilbaar wordt dan de man of vrouw ziek en sterft; ook den stervende plaagt hij op het sterfbed, op verschillende plaatsen het vleesch van de beenen knagende, wonden bijtende, die nimmer te genezen zijn.

Vergeet men soms om eetwaren des nachts goed toe te dekken, dan vergast hij zich daaraan. Een vuile, rottende stank doet den volgenden dag de huisvrouw verdrietig uitroepen: arasa parakanie! (dat ruikt naar den parakan), en men haast zich het eten met schotel en al weg te werpen.

Nog is er een vreemdsoortig spook, veel gelijkenis hebbende met den javaanschen *Radhen Kidool*, *Panrolie* genaamd.

Panrolie is een tweeslagtig wezen, dat vroegtijdig sterft. Zijn geest kan niet rusten en waart Vrijdag-nachts op de aarde rond, de jonge mannen plagende en trachtende hen ongelukkig te maken; van daar, dat vooral de mannelijke bewoners der kampongs voor een *panrolie* een panischen schrik hebben.

Het spook is steeds onzichtbaar; het verraadt echter zijne gevaarlijke nabijheid door een gedruisch in de lucht, als of het

hard begint te waaijen. Verbeeldt zich nu de een of ander, dat hij die vreemde luchtbeweging hoort, dan begint hij dadelijk te schreeuwen: Panrolie! panrolie! en slaat op de paggers en stampet in het rijstblok.

Zijn naaste buurman begint ook alarm te maken. Als een loopend vuur, loopt het de kampong rond; ieder beijvert zich • spektakel te maken, en binnen vijf minuten is er uren ver geen kampong, waar men niet in alle huizen een helsch leven maakt, waar men niet schreeuwt: Panrolie! Panrolie!

Onlangs nog had dit op Makassar plaats. In een oogenblik tijds, verspreidde zich het *panrolie*-geschreeuw over al de kampongs der stad; ja zelfs tot *Tello* en *Goa*. De wachtlieden in de gardoes klopten even hard mede; zoo dat iedereen dacht, dat er brand was. Gelukkig echter voor de rust de inwoners, gebeurt het zeer zelden, dat Mijnheer of Mevrouw *panrolie* hen komt verontrusten.

Er bestaat ook een denkbeeldige vogel *Pipie* genaamd, die des avonds en 's nachts roept. Roept hij nu hoog in de lucht, dan beteekent het brand; lager belooft het een voorspoedige vischvangst; laag bij den grond moet er amok op volgen.

Een reusachtig spook, *Longa* genaamd, verschrikt ook dikwijls de vreedzame kampongbewoners. Het heeft de gedaante van een' man, in een donkere stof gekleed, met een doek om het hoofd. Hoog als een klapperboom, met een vreeselijk gezigt, stapte hij over straat. Die hem zien worden onfeilbaar ziek. Soms verschijnt hij over dag, dan weder bij nacht. Eigenlijk komt hij van Wadjoe overwaaijen, waar hij en zijne vrouw bij het meer van *Tempe* gewoond hebben. Bij de Wadjorezen bestaat er over dat spook eene groote volkssage, die echter bij de

Makassaren niet bekend is.

De *vampijr*, dat vreeselijke gedrogt van den nacht, in alle landen van het Noorden gevreesd en bekend, speelt ook hier een groote rol. Men noemt het spook hier *parakan*. Het is echter een andere *parakan* dan de straks omschrevene, en neemt steeds de gedaante van eene vleêrmuis aan. Wee dengenen, die in de open lucht gaan liggen slapen, zonder het hoofd goed dicht te dekken. De *parakan* zuigt den slaper onmeêdoogend het bloed uit. Met zijne lange vlerken waait hij steeds een aangenaam koeltje den slaper in 'taangezigt, en zuigt steeds door. Eindelijk ontwaakt, kan zijn slagtoffer bijna niet meer op de beenen staan; hij valt in eene zware ziekte, die hem spoedig ten grave sleept, en nu wordt hij ook weder *parakan*, om weder anderen het bloed uit te zuigen; zelfs zijne eigene familieleden niet ontziende.

En hiermede wil ik voor dezen keer de groote reeks van demons en duivelen, bij de Makassaren in omwandeling sluiten, met den vromen wensch, dat er ook eens onder dit volk een *Balthasar Bekker* opsta, die met den fakkel der verlichting de nevelen van het bijgeloof moge wegvagen.

S.

De Buitenposter.

Langen tijd reeds omgezworven ;
Steeds weêr op een buitenpost,
Van de wereld afgestorven ,
Tot hij eens wordt afgelost.

Van den avond tot den morgen,
Stille, nare eenzaamheid;
Daags het hoofd vol bange zorgen:
Dat is 't leven dat hij leidt.

Van soirées of danspartijen,
Leest hij soms in de Courant:
Maar juist door die feesterijen
Krijgt hij nog maar meer het land.

Eenzaam zet hij zich ter neder;
Eenzaam staat hij weder op ;
Geeuwend ziet hij naar het weder,
Vangt, weêr aan met 't oud getob.

Alles moet hij duur betalen
Van hetzelfde tractement ;

Waar hij 't soms van daan moet halen,
Is hem zelv' vaak onbekend.

Buitenposten-conversatie?
Cauchemar voor wie ze kent!
Soms visiten vol van staatsie
Bij een stijven resident.

Eenmaal 's weeks ontvangt hij brieven
En een enkele Courant;
Daarbij standjes naar believeu,
Soms alleen door misverstand.

Eens ja daagt er 's maands een morgen,
Waarop 't hart hem sneller slaat,
En vergeet hij al zijn zorgen:
Als de mailpost vóór hem staat.

Fluks gaat hij aan 't openbreken
Brieven van bekende hand,
Tijdingen van andre streken,
Nieuwtjes uit het vaderland.

Maar hoe snel vergaan die uren;
Droever vraagt hij in den geest:
Ach! hoe lang zal 't nog wel duren? —
Ik ben hier al zoo lang geweest.

B.

Bellamy.

Daar leefde in Zeeland eens een man,
Een dichter voor zijn volk ;
Want wie, als hij, goed dichten kan,
Is aller harten tolk.

Zoo leefde en dichtte dus die man,
Zijn naam is Bellamy ;
En wie in Zeeland lezen kan,
Die leest zijn poëzij.

Hij dichtte veel, en dichtte goed,
En trof zoo menig hart ;
Hij zong het meest van liefdegloed,
Maar ook van liefdesmart.

En koos hij soms een vreemden naam,
Uit Virgil of Homeer,
Dan wende men zich aan zoo'n naam ;
Prees Roosje des te meer.

De Philis speelde een groote rol,
En zoo ook Amaril ;

Van beiden zijn zijn verzen vol,
En staat zijn mond niet stil.

God Amor was zijn liev'lingsbeeld,
Met zijn gewonen stoet:
Er wordt gedarteld en gespeeld,
Zoo als de jeugd graag doet.

Zoo wordt ook meest aan zijn gedicht
Een lieflijk waas bespeurd;
't Is meest door maneschijs verlicht,
En sterk gerozengeurd.

Was 't wonder, zoo dus Bellamy
Zijn lezers boeijen kon;
Of dat zoo'n teedre poëzij
Hem aller harten won?

En wie is, als zijn landgenoot,
Niet trotsch op zulk een man;
Wien drukt 't niet op 't hart als lood
Dat hij het zóó *niet* kan?

W.

B. 14 Sept.

De Minahassa,

Minahassa ! nietig plekje
Op Celebes' Noorderstrand,
Kom, ik waag 't Uw lof te melden,
Klein, doch tevens prachtig land !

'k Weet het, 't zijn slechts zwakke klanken
In verhouding tot Uw schoon !
o, Dat meer geoefend veder,
U eens preez' op hooger toon !

Dat verdient Ge; want voorzeker,
Hoe gering Ge in omvang zijt,
Uwe schoonheid, Uw' natuurpracht,
o, Men roemt ze wijd en zijd.

Trotsche bergen, schoone heuvels,
Vruchtb're dalen, rijk begroeid,
Ziet men allerwege prijken ,
Door rivieren mild besproeid.

Meeren, trotsche watervallen,
Digte bosschen, eeuwen oud ;

Waar een tal van fraaije vog'len
Rustig zich een woning bouwt,

Streeft ge Java zóó ter zijde
In natuurschoon en in pracht,
o, Gij overtreft het verre,
Even als de dag den nacht.

In Uw schoone negorijen (§)
Met haar netheid, regelmaat;
In Uw prachtig net van wegen,
Waar elk een verbaasd van staat.

Maar, wat 't meest Uw roem doet stijgen,
U op lofspraak regten geeft :
't Is, dat Onderwijs, Beschaving,
Christendom hier zetel heeft.

Godsdienst, Onderwijs, Beschaving!
Houdt Gij voor altoos bier stand;
Ja, dan wordt Ge, o, Minalassa !
Eens geroemd als 't schoonste land
Van deze overzeesche streken.
En, dan hecht een vaste band
U voor altijd, onverbreekbaar
Aan 't mij dierbaar Nederland !

Menado, Sept. 1864.

v. d. H.

(§) Kampongs.

V E R S L A G

van een uitstapje naar de

OOSTER-DISTRIKTEN VAN CELEBES,

alsmede van verschillende

TOGTEN IN DIE AFDEELING ONDERNOMEN,

van 25 September tot 22 December 1864.

Ternaauwernood na een' afwezigheid van ongeveer drie maanden van een uitstapje naar Balañg-nîpa te Makassar teruggekeerd, ontvang ik van den Uitgever van het Jaarboekje *Celebes* een dringend verzoek, om, ofschoon het werkje reeds ter perse ligt, toch ook nog een' bijdrage van mijne hand te mogen ontvangen. Er blijft mij alzoo niet veel tijd over, om aan dit verlangen te voldoen. En ik tracht slechts het een en ander van hetgeen mij in de laatste maanden we-dervaren is, op het papier te brengen. Ondertusschen kan ik den Lezer, die welligt een vijand van uitvoerige reisverhalen

is, de geruststelling geven, dat ik veel te prozaïsch ben uitgevallen, om hem gedurig met allerlei soort van exclamatie's over het *Wunderschöne* der Natuur, of het *Abscheuliche und Grässliche* der wegen, en meer dergelijke aardigheden lastig te vallen. Voorts zal het hoofdzakelijk mijn streven zijn, om datgeen te vermelden, wat van elders minder juist, of in het geheel niet bekend is. Daarbij zal ik mij misschien, ten gevolge van het eigenlijk doel mijner togten, nu en dan zoo zeer op ethnologisch en linguïstisch terrein begeven, dat men bijna vergeten zoude een' reisbeschrijving voor zich te hebben.

Ik steeg dan in den morgen van den 25 September 1864 te paard, om in gezelschap van den kapitein der artillerie v. D. V., die tot het houden van inspectie's insgelijks op reis moest, den voorgenomen togt naar Balaṅ-nîpa te volvoeren; van waar ik verder alleen het Binnenland hoopte in te trekken. Wij namen onze route over Galêsoṅg, en bereikten dienzelfden dag het 29 palen van Makassar verwijderde Taká-lará, de hoofdplaats van de Afdeeling Zuider-distrikten, waar wij een onderkomen vonden in de gastvrije woning van den Kontroleur Sikman, die juist tegelijk met ons van een verlof naar Makassar teruggekeerd was.

Den volgenden morgen werd de reis voortgezet. Nadat wij eenigen tijd door de Afdeeling Zuider-distrikten voortgreden waren, kwamen wij in het land van Toeratêya, dat tot op 1863 zijne onafhankelijkheid wist te bewaren, maar van toen af ten gevolge van moord en andere geweldenarijen, met uitzondering van Laikaṅg, dat zich niet daaraan schuldig gemaakt had, onder het Hollandsch Bewind gebragt werd. Wat nu verder het lot van Bânṅkalá en Binâmóe, die eertijds met

het zoo even vermelde Laikaṅg het Toeratêyasche rijk uitmaakten, zijn zal, ligt nog in het duister.

Toen wij er waren, was het Bestuur voorloopig opgedragen aan den Civielen en Militairen Gezaghebber Kapitein de Ravallet, terwijl zich te Tjamba-kalôlo in het Bâṅgkalasche een ambtenaar ter beschikking bevond. Thans terwijl ik dit verhaal in schrift breng, verneem ik, dat de Heer de Ravallet Major geworden, en naar elders overgeplaatst is. Het Militair en Civiel Bestuur moeten thans van elkander gescheiden, en kapitein Kauffmann met het Militaire, de Heer de Rooze met het Civiel beheer belast zijn.

Na een' rid van 13 palen bereikten wij dien dag Tjamba-kalôlo, dat toen nog het verblijf van den Ambtenaar ter beschikking (tegenwoordig Kontroleur der 3de klasse te Bikêroe) Wilkens was (a.). Zoodra deze meneer ons op alle mogelijke wijze verkwikt, en tot het voortzetten der reis gesterkt had, besloten wij onzen togt te vervolgen, dewijl wij nog dienzelfden dag Djené-pônto wenschten te bereiken. Wij zouden anders nog gaarne wat langer bij onzen vriendelijken gastheer vertoefd hebben, wel te verstaan, enkel en alleen om *zijn eigen persoon*, en de *goede gaven*, die hij ons zoo ruimschoots aanbood; want dat Tjamba-kalôlo zelf met zijn' vreeselijk dorre omgeving had al zeer weinig aantrekkelijks voor ons. Ook kan ik niet zeggen, dat de bevolking er bijzonder *voorkomend* was, tenzij men het woord *voorkomend* opvatte in den zin van iemand *geheel onverwachts* iets te ontsien. Denk eens, waarde Lezer! Toen wij

(a.) Sedert is de zetel des Bestuurs van Tjamba-kalôlo naar Alloe overgeplaatst.

des middags te één ure met Wilkens, die ons een end uitgeleide zoude doen, te paard wilden stijgen, zocht W. te vergeefs naar zijne beide rossen, die hij nog geen half uur geleden vlak voor zijne woning had zien staan grazen. Zeker nog al brutaal, niet waar? om zoo op klaarlichten dag iemands paarden te stelen! Maar het ontvreemden van paarden en buffels is in die heerlijke (!?) Toeratêyasche landen aan de orde van den dag, zoo zelfs dat paarden- en karbaauwen-dieven daar in heldendichten bezongen en hemelhoog verheven worden. Men neme slechts de *Sînriî* van Mâdi ter hand, waarvan ik in mijne Makassaarsche Chrestomathie een' nagenoeg woordelijke Hollandsche vertaling geleverd heb. Zeker Hollandsch schrijver zou, wannce hij dat volkje van Toeratêya gekend had, gezegd hebben: Het zijn allerliefste en bij uitstek hulpvaardige (!?) menschen; het is maar jammer dat zij die lastige gewoonte van het paarden en buffels stelen hebben. Om kort te gaan, wij zagen ons genoodzaakt, om zonder vriend W. de reis voort te zetten. Nu raakten wij in weêrwil van een' gids toch dierlijk aan het dwalen, dat des te slimmer was, omdat wij van Tjamba-kalôlo af gerekend, nog 20^{1/2} paal te rijden hadden, voordat wij onze eerste pleisterplaats, teweten D̃jénépônto in Binâmôé bereiken konden. Het was dan ook bijkans acht ure, toen wij in het kâmpement van D̃jénépônto arriveerden. Ik logeerde daar ten huize van den luitenant Schut, en mogt zoowel van hem als de familie de Ravallet een allergulst en allerhartelijkst onthaal genieten. In het geheel dat dorre D̃jénépônto met zijn aangenaam en zoo bijzonder goed harmoniërend personeel leverde bij vernieuwing het bewijs, dat men zelfs te midden van een' woestijn van een tweede Paradijs kan spreken.

Na aldaar één dag vertoeft te hebben, begaven wij ons in den morgen van 28 September op weg naar het 21 $\frac{1}{2}$ paal verwijderde Bantâëŋg (Bonthain), waar ik volgens gewoonte mijn' intrek nam bij den waardigen Zendeling Goudswaard.

Wederom bezocht ik bij herhaling zijne zoo bloeiende en voorbeeldig ingerigte school van meer dan 70 kinderen, waaronder een 25 Inlanders.

Ook nam ik des zondags wederom deel aan de Ma'eische godsdienstoefening, waarbij G., in weêrwil van zooveel andere bezigheden, niet alleen in het gezang voorging, maar ook een' zeer verstaanbare en waarlijk goede stichtelijke rede hield.

Voorts maakte ik met hem en andere heeren een alleraangenaamst uitstapje naar het gebergte. Wij bezochten Lokka, en beklommen den 4500 voet hoogen van wege zijn' vorm onder den naam van *Doodkist* bekenden berg. Wij namen den terugtocht over Tamaôna, dat wel een omweg was, maar die de moeite rijkelijk beloonde.

Te Lokka bezigtigden wij een' door den kontroleur de Villeneuve pas kort geleden aangelegden koffijtuin, waar wij echter reeds monster-koffijboonen te zien kregen. In het geheel schijnt de bodem in die streken bijzonder vruchtbaar te zijn. Dit kan o. a. de overvloedige opbrengst van kool en aardappelen, maar vooral van koffij, die men hier in het wild zeer welig ziet groeijen, ten volle getuigen. Ook vindt men hier aardbeijen (garôëta-têdonŋ) en frambozen (laŋgkêre) in het wild, die er op het oog niet minder dan de Hollandsche uitzien. De smaak echter valt tegen.

De prachtige volgens bewering van sommige 80 el hooge Bantâëŋgsche waterval te Bisâppôe met zijn' diepe kom en schilderachtige omgeving, werd, evenals de grot van Tjalindo-lindo,

en andere mij reeds van vroeger bekende plaatsen, dit maal onbezocht gelaten, dewijl mijn reisgenoot daartoe geen' tijd meer over had. Trouwens al hadden wij ook langer te Bantâëng kunnen verblijven, zoo zou er toch welligt niets van gekomen zijn, want mijn vriend G., die steeds zoo werkzaam van geest en zoo onderzoeklievend van aard was, had mij deze keer, als of hij een voorgevoel van zijn naderend einde had, zooveel te vragen en meê te deelen, dat ons ook dan voorzeker de gelegenheid tot het maken van meerdere uitstapjes ontbroken zou hebben. Zoo was hij bijvoorbeeld onuitputtelijk omtrent een onderwerp, dat reeds geruimen tijd een punt van onderzoek voor hem had uitgemaakt, en waaromtrent hij, naar het mij voorkomt, inderdaad veel licht zou hebben kunnen verspreiden, te weten: de in de omstreken van Bantâëng en Boeloekoëmpa zoo algemeen verspreide dienst van Karâëng-lôwe. Mogt het uit zijne nagelaten' papieren blijken, dat de verhandeling die hij hierover, gelijk ook over andere onderwerpen, wenschte uit te geven, reeds ver genoeg voor den druk gevorderd was, toen hij den 2den December van dit jaar zoo geheel onverwacht aan de Kerk en nooit volprezen School van Bantâëng, aan de Wetenschap en aan zijn' hem zoo innig liefhebbende betrekkingen en vrienden ontviel!

Bij de onzekerheid, wat er later nog van zijn werk in het licht zal komen, acht ik het niet onbelangrijk, u enkele van zijne ten minste voor *mij* grootendeels nieuwe beschouwingen mede te deelen.

De vereering van den onder den naam van *Karâëng-lôwe*, of *grooten Heer*, in die streken zoo hoog vereerden Afgod was volgens G. niets anders dan een overblijfsel van *Sjiva*-dienst, en wel hoofdzakelijk op de volgende gronden:

Voorceerst ontwaarde men op sommige aan hem gewijde plaatsen ten duidelijkste dezelfde symbolen van de scheppende kracht in de Natuur, als bij de *Sjiwa*-vereerders, gelijk vooral Gantâraṅg-kêke en Bisampôle in Bantâëṅ, maar zelfs ook Tjâlindo-lîndo, wanneer men die plaats naauwkeurig beschouwde, getuigen konden.

Doch behalve deze overeenkomst in de symbolen, waren er nog verscheidene andere bewijzen voor bij te brengen. Zoo mogt men in de woning van Karâëṅ-lôwe te Bisampôle slechts binnenkomen na het offeren van een' mannelijken buffel, over welks kop men dan het heiligdom van de Godheid betrad. Zeker nog al een terugslag op den gewijden stier der *Sjiwa*-vereerders!

Voorts had het voornaamste feest van den Karâëṅ, te weten dat van Gantâraṅg-kêke, altoos bij gelegenheid van de eerste volle maan na de Mohammedaansche vastemaand van Roemâllaṅ plaats. Al wederom zeer opmerkelijk, daar immers de Maan insgelijks aan *Sjiwa* gewijd was!

Verder had het zijne opmerkzaamheid getrokken, dat gelijk *Sjiwa* niet enkel als God van verwoesting en dood, maar ook van heil en leven werd aangeropen, zoo ook *Karâëṅ-lôwe* bij den Inlander het wezen was, waarvan hij geluk en ongeluk, leven en dood verwachtte.

Eindelijk herinnerde hij mij ook, hoe de Ganges aan *Sjiwa* gewijd was, en dat de Sage dien stroom uit *Sjiwa's* hoofd laat ontspringen. Is het niet opmerkelijk, zoo sprak hij, dat al de rivieren rondom Gantâraṅg-kêke, de rivier van Kalôliṅg, die van Biyaṅg-kêke, die van Nîpa-nîpa, als het eigendom van *Karâëṅ-lôwe* beschouwd worden?

De verschillende offerplaatsen van Karâëṅ-lôwe classificeer-

de hij op de volgende wijze :

- 1°. de zoodanigen, waar de eigenlijke symbolen in een' tempel bewaard, en door eene *pinãti*, of *priesteresse*, bewaakt worden, als die te Gantârañg-kêke en Bisampôle in Bantâëñg, te Djêrá en te Tónrokâssí in Toeratêya;
- 2°. de zoodanigen, waar de symbolen voor een ieder toegankelijk zijn, als te Tjalindo-lindo in Bantâëñg, te Karam-poëwañg in Boeloekoëmpa, en 5 plaatsen in Toeratêya, te Têya-têya, Bâtoe, Moero, Bowolâñgí, en Soeroelâñgí;
- 3°. de zoodanigen, die enkel in leêge bamboezen huisjes langs den weg of op andere plaatsen bestaan, als: te Kârañg-bâtoe, een' rotsachtige hoogte aan het strand dicht bij de grenzen van Boeloekoëmpa, alsmede op de jagtplaats van Batoe-êdja, en bij den put van Pôtjî-tâna, beide in het Bantâëñgsehe gelegen;
- 4°. de zoodanigen, waar een bijzonder voorwerp als verblijfplaats van Karâëñg-lôwe wordt aangewezen, als: te Tarô-wañg in Bantâëñg, en te Bîra, dat thans tot de Afdeeling Oosterdistrikten behoort, lage rotsen op het strand, waarvan de eerste onder den naam van *Batôënoe* bekend is, — op de bergen Môngtjông-Sarâoëñg en Sâppa-bintôëñg in Bantâëñg, en op den Slangenbergr in Boeloekoëmpa, eenige steenen, — te Tôlo en te Môteré in Toeratêya, een put, alsmede op vele andere plaatsen een groote oude boom. Eindelijk in bijna ieder huis op zolder een' slaappleats van *Karâëñg-lôwe*.

Ten slotte deel ik u nog een' legende mede omtrent het ontstaan der voornaamste offerplaatsen van *Karâëñg-lôwe*.

In oude tijden was er eens in het land van Bantâëñg een zevental zusters. Na den dood der ouders, kreeg de oudste

dier zusters het opperbewind der huishouding in handen, en wees aan al de andere haar' taak aan. En zoo moest de jongste dagelijks het noodige hout voor de keuken gaan halen. Op zekeren dag bij die gelegenheid een bad in de rivier nemende, ving zij een' visch, genaamd *đjòeloeng-đjòeloeng*, en bragt dien in de kom voor de grot van Tjalindo-lindo. Dagelijks gaf zij de helft van haar' rijst aan dien visch, daarbij zingende: „*đjòeloeng, đjòeloeng! kom boven; eet rijst uit een steenen „bord, dat gewasschen is met melk.*”

En zoodra de visch dit prachtig gezang vernam, kwam hij terstond boven, om zijn maal te nuttigen.

Op deze wijze werd de visch ieder' morgen door het meisje onthaald, totdat hij de grootte had van een langwerpig hoofdkussen, zooals onder de Inlanders steeds gebruikelijk is. Maar, o wee! naauwelijks hadden de zusters van het meisje, bespeurd, dat deze hoe langer des te magerder werd, of zij sloegen al haar' bewegingen zooveel mogelijk gade. En nu ontdekte het zich spoedig, dat zij gedurig de helft van haar eten aan dien visch afstond, en daardoor zelve te weinig voedsel overhield. Of het nu uit pure zusterliefde was, dan wel of die *đjòeloeng đjòeloeng* er zoo overheerlijk uit zag, weet ik niet; maar zoo-veel is zeker, dat de visch gevangen en stilletjes opgepeuzeld werd.

Als de jongste zuster den volgenden ochtend weder naar de grot van Tjalindo-lindo ging, en aldaar haar gewone lied aanhief, wachtte zij natuurlijk vruchteloos op den *đjòeloeng-đjòeloeng*. Radeloos keerde zij huiswaarts, en bleef maar dag en nacht geheel in haar' sarong gewikkeld liggen slapen; totdat een haan haar al kraaijende vertelde, dat de graten van den geliefkoosden visch onder de keuken verborgen lagen. Ter-

stond ging zij die opzoeken, en te Tjalindo-lindo bij de grot begraven, onder het zingen van de volgende woorden: „Gij „moet opwassen, mijn djoeloeŋg-djoeloeŋg! tot een' boom, en „uwe bladeren moeten vallen op Java; en de koning van Java „zal u oprapen.”

Weldra groeiden die graten werkelijk op tot een' boom, waarvan de stam *ijzer*, de bladeren *tjinde's* (soort van zijden kleedjes, Vergel. Mak. Woord. op *tjinde* No. 1, bl. 390, kol. 2), de doornen *naalden*, de bloesems *goud*, en de vruchten *diamanten* waren. Toen de boom groot geworden was, viel, overeenkomstig het verlangen van het meisje, een blad daarvan op Java. En als dit aan den koning van dat land gebragt werd, besloot hij terstond, om het oord, waar zoo iets schoons van daan kon komen, te bezoeken. Als hij nu eenigen tijd op Celebes rondgezworven had, von! hij op zekeren dag, terwijl hij aan het jagen was, dien grooten wonderboom van Tjalindo-lindo; doch hoeveel moeite hij zich ook gaf, om achter den oorsprong daarvan te komen, het was alles te vergeefs, totdat hij van de zes zusters van het meisje vernam, dat zij nog een' zevende zuster hadden, die wegens huishoudelijke bezigheden achter moest blijven. Dadelijk werd ook deze ontboden, en o wonder! naauwelijks was het meisje in het zicht, of de boom neigde zich alleronderdanigst voor zijn' meesteres ter aarde, die daarvan eenige bladen en vruchten afplukte, en den vorst overhandigde. Deze was met die hulde zoo zeer ingenomen, dat hij terstond het voornemen opvatte, om het meisje te trouwen, en haar met al haar' zusters naar Java over te brengen. En als de gansche familie later naar Celebes teruggekeerd was, besloten de zeven zusters ieder een afzonderlijk verblijf op te zoeken; en zoo

vestigden zij zich, de oudste te Gantâraṅg-kêke, waar tot op den huidigen dag het voornaamste heiligdom van *Karâṅg-lôwe* is, de tweede ten huize van den regent van Bantâṅg, bij wien men nog altoos een gouden beeldje aantreft, dat tot de rijkssieraden van het land behoort, de derde te Bisampôle, de vierde te Bontorâppo in Binâmóé, de vijfde te Kâraṅg-bâtoe, de zesde te Karampôewaṅg en de zevende of jongste te Tjâlindo-lîndoe.

En hiermede voor het tegenwoordige genoeg over Karâṅg-lôwe. Ik vertrouw echter, dat dit weinige den Lezer met verlangen naar de verhandeling van mijn' helaas! maar al te vroeg ontslapen' vriend zal doen uitzien.

Na alzoo eenige regt genoegelijke daagjes te Bantâṅg vertoefd te hebben, zetteden wij den 4 October onze reis weder voort, en deed vriend Goudswaard met de zijnen, alsmede een paar andere vrienden, ons nog vóór het aangaan van de school, daar hij, de naauwgezette man, die zoo hoogst ongaarne verzuimde, een end weg uitgeleide. Toen ik eindelijk afscheid nam, dacht ik er weinig aan, dat ik hem hier beneden nimmer terug zou zien. Ja, nog menige afspraak voor de toekomst werd hem al voortrijdende in het geheugen teruggeroepen. Maar bij vernieuwing moest het mij blijken, que l'homme propose, et que Dieu dispose.

Gode zij dank, niet wetende, wat de toekomst baren zoude, reed ik in de opgeruimdste stemming, en onder gesprekken van allerlei aard, verder voort, en bereikte ik zonder de minste wederwaardigheid het 19 palen van Bantâṅg verwijderde Boeloekoempa. Toen ik daar wederom, evenals vroeger, bij den Heer Blazet, een' gegoed' handelaar van de plaats, mijn intrek wilde nemen, en daarom aan een' Inlander vroeg, waar de Heer

Blazet woonde, scheen hij mij niet te begrijpen. Gelukkig herinnerde ik mij, dat de Heer Blazet bij de Inlanders algemeen bekend staat onder den naam van *Tóewāng-Ingge*, daar hij tijdens het Engelsch tusschenbestuur geboren is. Als ik nu naar *Tóewāng-Ingge* informeerde, wees men mij terstond teregt, en weldra was ik aan de gastvrije woning van dien Ieer, die mij ouder gewoonte met open' armen ontving.

Daar wij reeds den volgende dag verder wilden reizen, bepaalden wij ons tot een wandelingje in den naasten omtrek, langs de sedert den laatsten tijd zoo bijzonder verfraaide wegen. De heilige bij vrouwen, die reikhalzend naar kinderen uitzien, zoo geliefkoosde palingen van kampoŋg Bâtoe-pí zouden wij anders zeker nog wel hebben kunnen bezoeken. Trouwens wat mij betreft, had ik die reeds zoo dikwerf gezien, dat ik mij de dikke zoo goed gevoede en steeds ongestoord voortlevende palingen nog perfect voor konde stellen. En om die beesten nu al wederom met behulp van eenige kippen-boutjes en onder het bespelen van den goŋg uit het water te laten komen, ten einde daar wat rond te dansen of liever rond te draaijen, kwam mij niet bijzonder intéressant meer voor. Met grooter belangstelling zou ik zeker nogmaals den ongeveer 2000 voet hoogen *Slangenber*g of *Baŋgkeŋg-bôeki*, letterlijk *voet van het gebergte*, (welligt met het oog op den hoogen Piek van Bantâëŋ aldus genoemd), beklommen hebben, maar dit ging bezwaarlijk in zoo weinig tijd. Ondertusschen was mijn kortstondig verblijf te Boeloekoëmpa niet geheel zonder vrucht voor mijne studiën. Ik had met mijn' gastheer onderscheiden' Inlandsche zaken en aanlegenheden te bespreken. Zoo kwam het discours o. a. op het gebrek aan rijst en d̄jagoŋg, dat er ten gevolge van lang-

durige droogte in het Boeloekoëmpasche, vooral op het gebergte, onder de Inlanders heerschte, en vernam ik, dat er tegenwoordig in Boeloekoëmpa ook geen' *sikápa*-wortels (dioscorea-hirsuta Bl.) te vinden waren, die zij anders gewoonlijk, na ze ter wegneming van zekere bedwelvende kracht behoorlijk afgekookt te hebben, met de rijst en *đjagoŋg* vermengen. Zij bedienden zich daarom tot hetzelfde doeleinde van de pitten van de *maŋgya*-vrucht (mangifera Indica L), alsmede van de ronde vrucht van de *lámberé-sôësoe*, of *láme-álá*, of *láme-táoe*, en van de *karósi*, of *karóŋjili*, of *doewáđjāŋg*. Voorts werd insgelijks hetzelfde gebruik gemaakt van de langwerpig-ronde, anderhalve hand lange en groene vruchten van de *tóŋŋke* (het Mal. *Kandaka passi*=Rhizophora mangle L., of: Kanilia (Bruguiera) Caryophylloides Bl.), gelijk ook van de nog langere vruchten van de *ŋjókke*. Bovendien zijn er nog verscheiden andere vruchten, die op Celebes in geval van nood met de rijst en *đjagoŋg* vermengd worden, als de *bintásoe*-, *kénraŋg*-, *soelépeŋg*-, en *ŋjindra*-vruchten. Eindelijk dient het merg van den *koéwalá*-(Corypha Gebanga Bl.) en van den *inróé*-boom (Saguerus saccharifer Rumph), bij volslagen gebrek aan rijst of *đjagoŋg*, tot voedsel. De *roem-điya* (Metroxylon sagus Rttb.), of eigenlijke sago-boom, komt op Celebes slechts weinig voor. Dat zou anders natuurlijk een goed voedsel zijn.

5 October zaten wij al 's morgens te half zeven ure weder te paard. Nu hadden wij de keuze tusschen twee wegen. De ene liep over *Kâđjāŋg*, de andere over *Bikêroe*. Aangezien beide ons onbekend waren, volgden wij den raad, die ons door de meerderheid gegeven werd, en kozen wij de route over de 26^{1/2} paal van Boeloekoëmpa verwijderde hoofdplaats van het regent.

schap Boëlo-boëlo, te weten: Bikêroe, en dat wel, ofschoon het in oude tijden een' slechte reputatie schijnt gehad te hebben, wanneer het ten minste waar is, wat men mij gezegd heeft, dat de naam een' verbastering zou zijn van: *tâoe-kêroe, iemand die niet regt door zee gaat, allerlei slenters bezigt*. De menschen van die streak zouden nu eens de partij van Manîpi, dan eens die van Toerôengung, dan weder die van een' ander gekozen hebben, al naar dat hun belang het meêbragt. Ik moet er echter bijvoegen, dat sommigen dien naam blijven af te leiden van het Makassaarsche *kêroe*, of het Boeg. *êroe*, *betooveren*, en dan tegelijkertijd vertellen, dat er eertijds een vorst van Gowa zou geweest zijn, die zich door de toovermiddelen eener schoone liet bewegen, om terug te trekken, en zijn' oorlogzuchtige plannen te laten varen. Doch hoe het zij, die gewigtige kwestie zullen wij thans maar in het midden laten, en ons reisverhaal voortzetten.

Wij rigtten onzen koers dan in de eerste plaats naar Tanêtte, de residentie van den Regent van Oud Boeloekoëmpa. Op dit traject hadden wij geen' bijzondere ontmoetingen, of wederwaardigheden, tenzij men daaronder zou willen rekenen, dat de rivier van Batoe-karôpa, die wij evenals meer andere rivieren moesten doorwaden, vol met tamelijk glibberige en ongelijke steenen was, zoodat mijn paard, dat anders, dit moet ik tot eer van het beest zeggen, enorm stevig op zijn' pooten stond, met ruiter en al 't onderste boven tuimelde.

Te Tanêtte hielden wij slechts een' oogenblik stil, en vervolgden toen onze reis. Weldra bereikten wij het bosch van Ampârâng, dat teregt den naam van *ampârâng* d. i. *verbieden* (verhinderen) mag dragen; want het moet, dunkt mij, eene zaak vol *hindernissen*, ja een ware reuzenarbeid geweest zijn, om in

dat oord een' weg aan te leggen, wanneer men ziet, hoe het daar gedurig nu eens naar boven, dan eens naar beneden gaat. Vooral zal men zeker met groote moeilijkheden te kampen gehad hebben, daar waar de rivier van dienzelfden naam met zooveel statigheid over de rotsen en steenblokken heenrolt. Dit is thans in de daad door de samenwerking van Natuur en menschenhanden een' plek geworden, waar zelfs de kalmste Hollander uren lang in verrukking zou kunnen blijven zitten.

Te Bikêroe had mijn vriend Swaving, de Assistent-Resident der Ooster-distrikten, voor de noodige verversching gezorgd, dewijl er op dat moment geen kontroleur daar ter plaatse was, en de inmiddels met het bestuur belaste Heer Voll zich wegens dienszaken elders bevond. Wij verlustigden ons aan de achterzijde van des kontroleurs woning in den aanblik van het hooggebergte, zoo lang totdat de Zon onderging. En wij begaven ons reeds vroegtijdig bedwaarts, ten einde den volgenden ochtend met het kriecken van den dageraad weder op reis te gaan, en het ons nog restende traject van 15½ paal af te leggen. Oock dit laatste gedcelte van den weg, dat er, dank zij de onvermoeide zorgen van mijn' vriend Swaving, insgelijks perfect uitzag, leverde ons een' alleraangenaamsten rid op. Vooral heeft men een schoon panorama te Tjâpië, waar men een passage door het gebergte uitgegraven heeft. Nadat wij vervolgens een weinig uitgeblazen hadden in de *baroea*, of *bamboezen pleisterplaats*, die de Javaan een *pasan̄ggrahan* zou noemen, van Kalamisoe; trokken wij de rivier van dien naam over, en de laatste belangrijke hoogte op, reden tusschen de Boëlo-boëlosche distrikten van Kalôlîng, Saôkañg, Bontopâle-riyâttañg en Samatârîng door, tot aan een' soort van bamboezen koepeltje boven

op het gebergte, van waar men een prachtig gezicht over de omstreken heeft. En van daar liep de weg langs Kampong-Moënte, de rivier van Sanjdjā over, door Kampong-Biriŋgère, en zoo langs Lômpoe, naar Balaŋ-nîpa, waar wij ongeveer te 2 ure de gastvrije woning van den Assistent-Resident der Ooster-distrikten binnentraden. Mijn reisgenoot keerde weinige dagen later naar Makassar terug. Ik daarentegen verbleef ruim twee maanden in deze schoone Afdeeling, ten einde die in alle rigtingen te doorkruisen, en ook zooveel mogelijk voor mijne studiën op te doen, te meer daar ik bij een vroeger verblijf te Balaŋ-nîpa (vergel. het Beknopt verslag mijner reizen in de Binnenlanden van Celebes, in de jaren 1857 en 1861) door omstandigheden verhinderd werd, meer dan de naaste omgeving van Balaŋ-nîpa in oogenschouw te nemen. Reeds bij mijn' aankomst te Balaŋ-nîpa trof het mijne aandacht, dat hier in de laatste jaren veel ten goede veranderd was. Werkelijk heeft deze plaats tegenwoordig een riant en prettig voorkomen, dat er stellig niet minder op worden zal, wanneer de thans in aanbouw zijnde Assistent-Residentswoning geheel voltooid zal zijn. Tot dus verre bewoont de Heer Sw. hetzelfde huis, waar ik vroeger, tijdens mijn vriend Holtz hier gezaghebber was, logeerde. Doch ook deze woning is reeds merkelijk verbeterd. Ditzelfde geldt insgelijks en in veel ruimer' zin van het Fort te Balaŋ-nîpa. Ik herinner mij nog zeer goed, dat ik in 1861, van tijd tot tijd de schrikmare vernam, dat er weder ten gevolge van een' kleine windvlaag een gedeelte van de palissadeering omgeslagen was. Thans echter was dit gevaar volkomen afgewend, daar men ter vervanging van die zwakke omheining, allerstevigste aarden wallen, en wat daar meer bij be-

hoort, aangelegd had. Echter schijnt men ook deze *benteng*, of *aarden versterking*, nog niet voldoende tegen een' Inlandschen vijand te achten, dewijl men druk bezig is, om een steenen fort, dat, naar ik hoor, minstens een paar ton kosten zal, te bouwen.

Dat het *Europeesch* personeel op een plaatsje als Balaṅg-nīpa sedert 1861 geheel veranderd is, zal iemand die met het leven op de Oost-Indische buitenposten eenigermate bekend is, geenszins verwonderen. Maar ook van mijn' *Inlandsche* bekenden waren reeds verscheidene naar elders verhuisd. Zoo zocht ik o. a. Dāṅg-Mabēla en Dāṅg-Pawāwa, van wie ik vroeger enige dienst voor mijne studiën gehad had, vruchteloos. Gelukkig was dit echter niet het geval met mijn' ouden vriend Âroe-Sinḍjāi, die thans in waardigheid gestegen en tot Regent van Boēlo-boēlo verheven was; weshalve hij dan ook nu steeds Âroe-Boēlo-boēlo genoemd werd, terwijl de titel van Âroe-Sinḍjāi op zijn' zoon overgegaan was. Van hem bekwam ik een paar belangrijke Boeginesche handschriften. Het eene behoorde tot de reeds meermalen elders door mij besproken' *Ia-Galigo*-literatuur, en was getiteld: *Maténa Mōno*, d. i. *de dood van Mōno*. Het andere handelde hoofdzakelijk over de landen van *Boēlo-boēlo* en *Iamūtti*. Voorts deelde hij mij verscheiden' oude gebruiken van Boēlo-boēlo mede.

Buiten dezen *Âroe-Boēlo-boēlo*, mogt ik te Balaṅg-nīpa geen' andere Inlanders leeren kennen, die bijzonder bedreven in Boeginesche taal en letterkunde waren. Ik heb het dan ook hoofdzakelijk aan Âroe-Boēlo-boēlo, gelijk ook aan de belangrijke mededelingen van mijn' vriendelijken gastheer te danken, dat mijn verblijf in de Oosterdistrikten mij niet enkel tot genoegen en ontspanning, maar ook tot wezenlijk nut voor mijne studiën

gestrekt leeft.

Ik ga thans over, om den Lezer het een en ander mede te deelen van hetgeen ik met betrekking tot deze uitgebreide en zoo hoogst belangrijke Afdeeling vernomen heb, daarbij datgeen met stilzwijgen voorbijgaande, wat men reeds in de verhandeling van mijn' vriend den Assistent-Resident J. A. Bakkers (Men zie Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, vierde Serie, Deel II, Afl. 4) uitvoerig beschreven vindt.

De Afdeeling Oosterdistrikten, die tegenwoordig bekend staat als een' bevolking van stellig meer dan 80,000 zielen te hebben, wordt thans volgens Gouvernements-besluit van 15 November 1861 door één Assistent-Resident en twee gezaghebbers of kontroleurs, dien van *Bikéroe*, of, naar de eigenlijke plaats zijner woning, van *Bôla-rómang* (lett. *bosch-huis*, zamengesteld uit het Boeg. *lôla*, *huis* en het Mak. *rómang*, *bosch*), en dien van *Boeloekoêmpa*, beheerd.

Deze Afdeeling bestaat sedert den laatsten tijd uit de navolgende regentschappen:

Boêlo-boêlo, Lamâtti, Tôndong, Baringang, Oud-Boeloekoêmpa, Kâdjang, Lêmbang, Bârang, Manimpahôi of Manimpawôi, Manîpi en Toerôngaang, Djôdjoló, als mede de 14 regentschappen van Nieuw-Boeloekoêmpa, die vroeger bij de Afdeeling Bantâang behoorden, te weten:

Wêro, Lânge-lânge, Fôrong, Bâttaang, Tîro, Bîra, Lêmo-lêmo, Tana-bêroe, Panjikôkaang, Gantâraang, Ôeljoeng-lôhe, Paliyôwi, Tâla en Bontotânga.

Wanneer men bedenkt, dat deze laatstgenoemde 14 regentschappen slechts 2874 huisgezinnen met 15138 zielen bevatten,

zal men zeker moeten erkennen, dat het zeer gepast is, dat het Gouvernement de regentschappen Âra, met zijne 88 huisgezinnen, of 337 zielen, en Garâssing met NB. slechts 17 huisgezinnen, of 94 zielen, die vroeger ieder op zichzelf stonden, het eerste bij Lêmo-lêmo, het tweede bij Wêro gevoegd heeft. Ook vernam ik, dat men dit resterende getal van 14 later nog bij overlijden of aftreden van regenten zooveel mogelijk zal doen inkrimpen. Hierdoor zal het dan ook doenlijk worden, om aan *deze* regenten, evenals aan de andere, een' maandelijksche bezoldiging toe te kennen. Zoo heeft die van Boêlo-boêlo *f* 100 per maand, die van Lamâtî *f* 125, die van Tôndonġ, Barîngang, Oud-Boeloekoempa, Kâdjaŋg, Lêmbang, en Manîpi met Toerôtêngang, ieder *f* 50, die van Manimpahôi en Bârang, ieder *f* 30 terwijl de soelewâtang's van Lamâtî en Boêlo-boêlo ieder *f* 35 per maand krijgen.

Voorts hebben al de regenten zonder onderscheid het vruchtgebruik der ornamentsvelden, alsmede kleine inkomsten bij huwelijken en andere feestelijke gelegenheden, en daar, waar werven zijn, bij het verkoopen eener op stapel staande prauw.

In het laatste geval ontvangt bijvoorbeeld de Regent van Lêmo-lêmo gewoonlijk *f* 1,25 als homage-geld, en wanneer het een' bijzonder groote prauw, van circa 8 à 10 koyang's, geldt, iets meer, doch zelden de som van *f* 2 te boven gaande.

Over de inkomsten, die de regenten in vroeger jaren, toen zij nog onder Bone stonden, genoten, als van de *toptafel*, de *tôngkô-en omi-spelen*, de *hanengevechten*, de *sâssoeng-minânġa*, tol of *regt om op de rivier te mogen varen*, de *sâssoeng-pâsâ* of *markt-regten*, *sâssoeng-patêké*, *belasting op het doortrekken van vrachtpaarden*,

en, om van de maar al te dikwerf vrij willekeurig opgelegde boeten niet te gewagen, vergelijkte men het reeds boven aangehaalde stuk in het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde.

Ook over de opbrengsten van het land kan ik kort zijn, en naar hetzelfde geschrift verwijzen. Ik bepaal mij enkel tot de opmerking, dat die hoofdzakelijk in rijst en koffij bestaan, zoodat de bevolking dan ook, of vertiening van de padievelden, of koffijbelasting, betaalt. Dit laatste heeft echter alleen in het regentschap Manimpahôi en het uit de landen Manîpi en Toeroëngaṅg bestaande regentschap plaats, waarvan het eerste jaarlijks 10 pikels, het tweede 50 pikels koffij, aan het Gouvernement moet leveren. Zeker niet te veel, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat die belasting in geld voldaan kan worden, en men dan de koffij tegen f 25 de pikel berekent. Op deze wijze betaalt ieder huisgezin in Manîpi en Toeroëngaṅg zoo wat f 1,25, en in Manimpahôi slechts 75 cents.

En thans verzoek ik den Lezer, mij op mijne togten door de Oosterdistrikten, waarbij ik al de regentschappen successievelijk bezocht heb, te volgen.

Ik maak alzoo een' aanvang met dat regentschap van de Oosterdistrikten, waarin de hoofdzetel van het Hollandsch Bestuur, die zeker van wege de menigte van nîpa-boomen den naam van *Bâlaṅg-nîpa*, of *nîpa-kraal*, bekomen heeft, gevestigd is. Of schoon nu dit Bâlaṅg-nîpa in Lamatti gelegen is, zoo schijnt het zich toch nog altoos eenigzins van de zuster-kamponṅ's af te scheiden, en zullen de menschen van Bâlaṅg-nîpa nooit van een' buffel of eenig ander vee eten, wanneer het beest niet door inboorlingen van die plaats geslagt is. Zoo ook zullen zij nooit

op eenige heilige plaats buiten Bâlaṅg-nîpa gelegen, offeren. Welligt hangt dit nog zamen met de legende, die men ook bij Bakkers in zijn' meermalen genoemde verhandeling aangehaald vindt. „In oude tijden”, zoo luidt dit verhaal, „was er eens een vorst van Tanêtte (NB. het tegenwoordige leenvorstendom van dien naam, benoorden Segêri), die van wege zijn' *lange tanden* den bijnaam van *Āsoêwerekā* droeg. (Vergel. Mak. Woord., bl. 608, kol. 2.) Deze kwam in het land van Lamâtî, om naar de hand van de vorstin van dat rijk, die tevens over Boêlo-boêlo regeerde, te dingen. En toen de ouders en verdere nabestaanden van de schoone daar niet van hooren wilden, bedreigde *Āsoêwerekā* het land van Lamâtî met den ondergang, zoo men mogt blijven weigeren, om aan zijn verlangen gehoor te geven.

Toen had men het enkel aan de mannelijke houding van den broeder der vorstin, met name *Āroe-Pâwo*, te danken, dat de vorst van Tanêtte onverrigterzake huiswaarts keerde. De *Adats* van Boêlo-boêlo en Lamâtî vergaderden daarop, en gaven als een bewijs van hunne erkentelijkheid de kamponḡ Bâlaṅg-nîpa aan *Āroe-Pâwo*, die haar in den vervolge vrijstelde van alle belastingen en heerendiensten, waaraan zij voor dien tijd onderworpen was.

Tegenwoordig staat dit Bâlaṅg-nîpa met het gansche land van Lamâtî onder het bestuur van een' Inlandschen regent en een' soelewâtāṅg, of *plaatsvervanger*, welke laatste betrekking op het moment vacant was. Ook heeft de Regent een achttal distrikthoofden onder zich, waarvan twee den titel van *gālla*, of *gāllarrāṅg*, de zes anderen dien van *Aroēṅg*, *vorst* of *heer*, dragen, en wederom ieder over een menigte kamponḡ-hoofden te

bevelen heeft. Voorts zijn er nog vier onderhoofden, die onmiddellijk onder het toezigt van den Regent staan. Van deze onderhoofden dragen drie weder den titel van *Aroëñg* en één den zonderlingen titel van *To-máhilóice*, dat is: *de man, die zoo veel als de schaduw uitmaakt van Ároe-Iamátti, daarvan een onafscheidelijk is, als de schaduw.* (b.)

Welligt zal het sommigen verwonderen, dat drie van deze onderhoofden den titel van *Aroëñg* voeren, terwijl de in de eerste plaats door mij vermelde distriktshoofden slechts *gállá* of *gallárrañg* betiteld worden. Doch het is ontegenzeggelijk

(b) De distriktshoofden, waarvan hier gesproken wordt, zijn de volgende:

- 1 Gállá-Bôñgki,
- 2 Gállá-Páñráñg,
- 3 Ároe-Aroëhoe,
- 4 Ároe-Djárroëñg,
- 5 Ároe-Boeloe-pôlo,
- 6 Ároe-Boëloe-boëloe,
- 7 Ároe-Manñgôpi, en
- 8 Ároe-Serëñg.

Van deze distriktshoofden hadden de beide eerstgenoemden, teweten: *Gállá-Bôñgki* en *Gállá-Páñráñg*, eertijds het eigenlijke Lamátti onder hun beheer, terwijl de overigen slechts *palíí's*, of *leenmannen*, waren. Voorts valt hier ook aan te merken, dat *Aroëhoe* en *Djárroëñg* onder den naam van *Doexampanoewáë*, dat is: *twee landen*, *Serëñg*, *Manñgôpi*, *Boëloe-pôdo*, en *Boëloe-boëloe*, onder dien van *Patampanoewáë*, of *vier landen*, bekend stonden.

een' dwaling, dat *gállá* of *gallárraṅṅ* altoos van mindere hoofden zou gebezigd worden. Hier vindt dan ook juist het tegendeel plaats, aangezien die *gállá-Bōṅṅki* en *gállá-Pánrāṅṅ* in tegenwoordige dagen wel met de andere distriktschouffden gelijk gesteld worden, doch vroeger verre in rang daarboven verheven waren, ja bij de keuze van een' vorst niet weinig in te brengen hadden. En waarlijk geen wonder, wanneer men acht geeft op de hooge afkomst dezer *gallárraṅṅ*'s, waaromtrent men in de Boeginesche handschriften het volgende vindt opgeteekend :

In oude tijden bevond zich in het rijk van *Ôedjoeṅṅ-lóhe*, reeds boven door mij vermeld onder de regentschappen van Nieuw-Boeloekoempa, een vorst, die uit den Hemel nedergedaald was, en daarom bekend stond onder den naam van *Batára-kállīṅṅ Manôeroeṅṅe-ri-Ôedjoeṅṅ-lóhe*, (d. i. den te *Ôedjoeṅṅ-lóhe* uit den Hemel nedergedaalde). Als deze vorst in het huwelijk getreden was met *Daramóse*, de vorstin, die het land in het thans onder den naam van *Gantáraṅṅ* bekende regentschap deed ontgingen; werd uit dezen echt een' dochter, met name *Rante-patôla* geboren, die voor de heeren bijzonder veel aantrekkelijks schijnt gehad te hebben. En toen zij nu aan zeven minnaars tegelijk het jawoord gegeven had, bragt zij daardoor haar' ouders in geen' geringe verlegenheid. Gelukkig, dat men in die oude tijden zoo gemakkelijk raad wist te schaffen. De jeugdige vorstin werd eenvoudig in zeven stukken gehakt, en ieder van die zeven stukken met pisaṅṅ-vrucht vermengd, in een' *balóéboe*, of soort van aarden watervat, gedaan. En naauwelijks waren er zeven nachten verlopen, of men had in plaats van die ééne *zeven* wonderschoone *Rante-patôla*'s.

Nadat dit edele zevental in het huwelijk getreden was, steeg

Batâra-kállĩng weder ten Hemel, en verspreidden zijne kinderen zich alle naar verschillende oorden. Van één van die kinderen nu stamt zekere *To-Menrabôedjoe*, de vorst die *Patôekoe* in *Lamâtti* heeft laten ontginnen, af.

Later kwam een vorst uit het zoo hoog geroemde Godenland van *Loëwoé*, met name *La-Tolêyañg*, 'op zekeren dag met zijn vaartuig aan de monding van de Tãngka-rivier, die tegenwoordig de grens tusschen Bône en Lamâtti uitmaakt. Nadat de twee vorsten kennis met elkander gemaakt hadden, duurde het niet lang, of zij besloten hun' kinderen tezamen te laten trouwen. En nu trad weldra de zoon van *To-Menrabôedjoe*, genaamd *Gâmâ-tanãe*, in het huwelijk met *Bôênğa-boeldãñg*, de dochter van den Loëwoéschen vorst *La-Tolêyañg*.

Nadat het jonge paar eenigen tijd te *Patôekoe* gewoond had, ontstond er een' oneenigheid in de familie, die het besluiten deed, om naar elders heenen te trekken. Nadat men op verschillende plaatsen rondgezworven had, kwam men aan een bosch, dat rijk aan varkens was. Weldra werd er jacht op gemaakt, en verzadigde men zich met het vleesch van dit thans onder de Inlanders zoo verworpen beest. Ook was men na eenig zoeken zoo gelukkig, van goed drinkwater te vinden. Zoo liet het zich aanzien, dat men daar kalm en genoegelijk zou wonen, toen de vorstin op eens het heimwee naar Loëwoé, haar Vaderland, kreeg, en haren broeder voorstelde, om derwaarts terug te keeren. *Gâmâ-tanãe*, dit vernemende, voerde zijn' vrouw eenigzins verstoord te gemeet: „Ga gij dan maar alleen naar Loëwoé terug. Ik ben „ten minste niet van voornemen, om het land waar wij ons thans „gevestigd hebben, zoo spoedig weder te verlaten. Ik beschouw „deze streek als het oord, waar eens mijn graf (*pânrañg*), ja

„de verblijfplaats mijner geliefde dooden behoort te zijn (NB. „*Lamátti* beteekent *het Hier-Namaals*).” Van daar nu, Lezer! dat het land, waarvan Bâlañg-nîpa thans de hoofdplaats is, en dat zich vroeger nog benoorden de Tâñgka-rivier uitstreckte, den naam van *Lamátti* erlangd heeft, terwijl de naam van *Pân-ráñg* aan *dat* gedeelte gegeven werd, waarvan later één van de beide voornaamste rijks grooten van *Lamátti* zijn' titel ontleende.

De tweede voorname rijks grootte, te weten: *Gállá-Bóngki*, had zijn' oorsprong te danken aan den broeder van Boengaboelâëñg, die evenmin als zijn zwager lust gevoelde, om het land van *Lamátti* te verlaten. Hij gaf zijn' zuster daarom te kennen, dat hij zich aan het einde des lands (*bóngki-bóngki*) wenschte te vestigen. Daarom werd die plaats later *Bóngki* genoemd, en van daar kreeg die zwager van *Gállá-Pân-ráñg* dan ook den titel van *Gállá-Bóngki*.

Als later de kinderen van *Gállá-Pân-ráñg* en *Gállá-Bóngki* de vaderlijke vermaningen in den wind slaande, gedurig met elkander overhoop lagen; namen de ouders de toevlugt tot den vorst van *Bóeloe-tána*, dat benoorden de Tâñgka-rivier gelegen is, en vroeger insgelijks tot *Lamátti* behoorde. Een afstameling van dezen ook al weder uit den Hemel neêr gedaalden vorst, teweten: *Pakálebóeloe Ároe-Saopánda*, moest de opperheerschappij in *Lamátti* aanvaarden, daar het dan pas te verwachten was, dat de kinderen van *Gállá-Bóngki* en *Gállá-Pân-ráñg* zich ten goede zouden laten leiden. En op deze wijze kreeg men dan het Bestuur van *Ároe-Lamátti* met de twee voornamen rijks grooten *Gállá-Bóngki* en *Gállá-Pân-ráñg*.

Vooraf echter werd er een contract tusschen den vorst en zijne rijks grooten gemaakt, dat nagenoeg in dezer voege

luidde. „Gij zijt van nu af aan onze vorst” zoo spraken Gállabônŋki en Gállapânraŋg, en wij zijn uwe gallarraŋg's. Wij zullen met u zijn als broeders uit één vader en moeder. Zoo wel het kwade als het goede zullen wij te zamen deelen. En wij zullen met ons drieën slechts één weg ten doode kennen”. (NB. Dit is een' zinspeling op den naam van *Lamatti*, *Hier-Namaals*, doch geeft ook te gelijktijd te kennen, dat zij elkander trouw wilden blijven tot in den dood.) „Niet zullen wij elkander lagen leggen. Zoo één van ons drieën, evenals een vaartuig, door den stroom wordt meêgesleept, zullen de anderen hem in veilige haven doen aanlanden. Wij zullen elkander in de hoogte trekken, en hem die van ons in een' diepen kuil mogt storten, weder opgraven. Wij zullen elkander red den van den dood, ja als 't ware de lijkst van den broeder weder openen. Wij zullen ons zelfs niet ontzien, om met elkander in stinkende modderpoelen af te dalen. Nimmer zullen wij op elkander's dwaling loeren, en daarvan misbruik trachten te maken. Wij zullen de een den ander vermanen, en elkander's teregtwijzing aannemen. Niet zullen wij onderling mokken, en elkander van slechte bedoelingen verdenken. Integendeel zullen wij elkander steeds goede en zuivere voor nemens toekennen.” Voorts maakten Gállabônŋki en Gállapânraŋg onderscheiden' bepalingen, als dat de vorst van visch voorzien zou worden, dat de *sássoeŋ mināŋga*, of *tol voor het varen op de rivieren*, hem toe zou komen, dat Gállabônŋki en Gállapânraŋg om de drie dagen naar het werk zouden komen kijken, wanneer de vorst zijn' velden liet bearbeiten, en huis of barôega deed bouwen. Dat zij vooral zouden zorgen, dat den vorst alles gegeven werd, wat hem toekwam, en dat toch nie-

mand, wie het ook zijn mogt, zich datgeen toeëigende, wat enkel aan den vorst competeerde. Na nog vele andere punten besproken te hebben, besloten de beide gallarrañg's met deze woorden: „Dit zeggen wij u, vorst! Gij moet niet eten, dan „hetgeen *wij* u aanbieden. Al mogt het ook spijsze zijn, die „behoorlijk rijp of gaar is, zij zal onrijp of ongaar worden, als „*wij* ze u niet brengen. En omgekeerd zal zelfs het onrijpe of „ongare, rijp of gaar worden, wanneer gij het uit *onze* handen „ontvangt.” „De overeenkomst, die wij thans gemaakt hebben, „zoo voegden zij er eindelijk bij, zullen *wij* doen overgaan op „onze nakomelingen, en wij verwachten van u hetzelfde. Moge „hij, die ontrouw wordt aan ons verbond, in der eeuwigheid „vervloekt zijn! Moge hij sterven zonder kroost! Moge hij „al zijn' nakomelingen ten grave zien dalen!” Vervolgens plantte men drie heilige uit Loëwóé afkomstige steenen in den grond, en wierp er elk een lâwo-vrucht (*Lagenaria vulgaris* Ser.) en een ei tegen aan stukken, onder het uiten van de woorden: „Zoo moge het gaan met een' ieder' van ons, die het „verbond, dat wij gallarrañg's heden met den vorst van La- „matti gesloten hebben, op schandelijke wijze durft verbreken.”

En hiermede acht ik voor het tegenwoordige genoeg over dit contract, en tevens over Lamatti, meêgedeeld te hebben, Zoo iemand eenig belang in dergelijke inlandsche overeenkomsten tusschen vorst en volk mogt stellen, verwijs ik hem naar de derde Aflevering mijner Boeginesche Chrestomathie, alsmede naar de Hollandsche vertaling van een gedeelte dier contracten, voorkomende in het Makass. Handels- en Advertentie-blad van 15 September 1864, No. 75.

Om hier ook nog uitvoerig te gewagen van den Lamattischen

bôto, of *waarzegger*, *Kad̃jũwo-La-Rômpoñg*, zou voorzeker te veel van het geduld mijner Lezers gevorderd zijn, te meer, daar deze waarzegger op verre na niet de vermaardheid van een' *bôto-Lem-pāñjāñg* (verg. Jaarb. Celebes van 1864 bl. 59, r. 2 v. o) mogt verwerven. Het voornaamste, waardoor zijn naam aan de vergetelheid ontruikt werd, was, dat de toenmalige *Pād̃joēñg*, of *vorst*, van *Lôé-wôé*, die ook over Lamatti heerschappij voerde, dien waarzegger, wegens het uitstrooijen van allerlei voor Lamatti hoogst noodlottige geruchten, in zee liet werpen, waaraan het tegenwoordige benoorden Bône gelegen land *La-Rômpoñg* zijn naam' te danken had.

Ik ga thans over tot het regentschap van mijn' vriend *Âroe-Bôelo-bôelo*, dien ik bij herhaling in zijn' niet ver van Balañg-nipa verwijderde woning te Kad̃joewâra een bezoek bragt. Bij dezen Regent ontwaart men ten duidelijkste een streven, om zooveel mogelijk het goede van ons Hollanders over te nemen. Vooral draagt de inrigting van zijn huis hiervan de duidelijkste sporen, dewijl men bij hem niet enkel tafels en stoelen, maar ook ledekanten, lampen en stolpen, eet- en thee-serviezen, en meer dergel. aantreft. Ook is hij voor zijn' Europesche gasten van wijn en bier, ja zelfs van likeuren, voorzien. Ofschoon zoo iets op Java bij de vorsten en grooten niet meer onder de zeldzaamheden behoort, zoodat iemand die enkel op Java bekend is, welligt met een glimlach van medelijden op de woning van *Âroe-Bôelo-bôelo* zou nederzien; moet men toch erkennen, dat de man voor Celebes een' gunstige uitzondering maakt boven vele zijner collega's. Trouwens zijn land is dan ook voorzeker van de oudste tijden af het voornaamste van al de tegenwoordig onder de Afdeling Ooster-distrikten sorteerende gewesten.

Boëlo-boëlo, dat evenals *Lamatti*, behalve een' regent, ook een soelewâtañg aan het hoofd heeft, is tegenwoordig in 20 distrikten verdeeld (c). Daarvan staan wederom de meesten onder het beheer van een' *Aroeñg*. Één slechts draagt den titel van *Matjôen*, of *ondste*, en drie voeren dien van *Gälla*, of *gallarrañg*. Ook zijn er van die *gallarrañg*'s twee, teweten: *Gälla-Saoëkañg* en *Gälla-Samatâring*, die eertijds den hoogsten rang onder alle rijksgrooten van hun land bekleedden, zoodat niemand vorst van *Boëlo-boëlo* kon worden, tenzij deze *gallarrañg*'s daaraan hun zegel van goedkeuring verkozen te hechten. De nauwe betrekking, die er tusschen den vorst van *Boëlo-boëlo* en deze twee *gallarrañg*'s bestond, zou ook, zoo als de tegenwoordige *Âroe-Boëlo-boëlo* beweert, door den titel dien zij voeren aangeduid worden. *Saoëkañg* beteekent volgens hem in oud Boegin. *vuur*, en *târing* is nog heden, zoowel in 't Boegineesch als Makassaarsch, de gewone benaming voor de drie steenen, waarop men het eten te koken zet. (Verg. Mak. woord. bl. 329, kol. 2, op *târing* No. 1.) Gelijk men nu het *vuur* met

(c) Teweten: die van *Gälla-Samatâring*, van *Gälla-Saoëkañg*, van *Âroe-Bontopâle*, van *Âroe-Kalôlîng*, van *Âroe-Kalamîsoe*, van *Âroe-Amâssîng*, van *Âroe-Bôngkoñg*, van *Âroe-Takkôeroe*, van *Âroe-Kânroeng*, van *Âroe-Sanjâjâi*, of *Sinjâjâi*, van *Âroe-Boëwa*, van *Âroe-Patôngkó*, van *Âroe-Birôro*, van *Âroe-Manânti*, van *Gälla-Sômpong*, van *Âroe-Tâlla*, van *Âroe-Nângka*, van *Âroe-Garâjîng*, van *Bikêroe*, dat onder vier hoofden staat, namelijk: *Âroe-Lempângang*, *Âroe-Bilânri*, *Âroe-Sîri*, en *Matjôwa-Kasimboërañg*, waarvan *Âroe-Lempângang* de eerste is, en eindelijk dat van *Kômpang*.

de zooveen vermelde *steen*en missende, onmogelijk rijst koken kon, en alzoo het noodwendige voedsel derven moest; evenzoo kon de vorst van Boëlo-boëlo niet bestaan zonder *Gälla-Saôëkanġ* en *Samatâringġ*. (d) Tegenwoordig hebben die Gälla-Saôëkanġ en Gälla-Samatâringġ volstrekt geen' voorrang meer boven de andere distriktshoofden. Evenmin is dit het geval met *Âroe-Sinġdġāi* of *Sanġdġāi*, die eertijds insgelijks onder de voorname rijks grooten behoorde. Dit *Sinġdġāi* of *Sanġdġāi* heette vroeger *Baēmôente*, en werd, volgens Âroe-Boëlo-boëlo, herdoopt in *Sanġdġāi* of *Sinġdġāi*, en wel onder een' koning van Gôwa (teweten: *Toe-nipalāngga*), die op de Oostkust aan wal komende, om het land van Boëlo-boëlo eens in oogenschouw te nemen, en te overwegen hoe hij dit gewest het best zou kunnen veroveren, verbaasd stond over de welvaart en het talrijke der bevolking, zoodat hij zich tegen den vorst van dit rijk ontvallen liet: „Gij mogt uw land wel *Sinġdġāi*, of *Sanġdġāi*, „noemen, want het is even goed bevolkt als het land van Gôwa.” (NB. *Sinġdġāi*, of *sanġdġāi*, = *evenveel*, *even talrijk*, *gelijk*)

(d) Aangezien in het Boegineesch van die streken, dat gewoonlijk onder den naam van *Bâsa-boëki*, zooveel als *Bergtaal*, bekend staat, ook dikwijls achter woorden die op een' *zachten* klinker eindigen, in geval van aanhechting van het achtervoegsel *anġ*, of bijvoeging van het voornaamwoord *â*, *ik*, of *i*, *hij*, een *k* ingelascht wordt, bijv. *mônroki*, = *mônrowi*, *hij woont*, van *mônro*, *wonen*, en meer derg.; zoo heeft men welligt bij *Saôëkanġ* aan *saôëwanġ*, *blaasbalg*, te denken; hetgeen natuurlijk ongeveer denzelfden zin zou aanduiden, vermits de *blaasbalg* het gewone instrument voor het *aanmaken* van *vuur* is.

Dat er ook, zooals sommigen beweerden, een' *kampong* van dien naam zijn zoude, is mij niet gebleken. Men wist mij alleen van een *distrikt* en van een' *rivier* *Sinjādjāi*, of *Sanjādjāi*, te vertellen. In alle gevallen is het stellig fout, wanneer men op sommige kaarten *Signy* opgegeven vindt.

Zoo is het ook verkeerd, wanneer men soms den naam van het regentschap *Bóeloe-bóeloe* in stede van *Bóelo-bóelo* geschreven vindt. Aangezien *Bóeloe* in het Boegineesch een' *berg* beteekent, heeft men zeker van wege het heuvelachtige van het terrein gemeend, daaraan dien naam te moeten geven. Doch dit is geheel in strijd met de opinie van den tegenwoordigen Regent, die zich daartoe beroept op de volgende in de oude handschriften voorkomende legende, welke ons tegelijkertijd den oorsprong van den vorst van *Bóelo-bóelo* leert kennen.

In oude tijden was er een vorst afkomstig van *Tanralili* in de Noorderdistrikten, die zich nu eens in het tegenwoordige *Tóndong*, dan weder te *Tjaile*, tusschen *Bóngkong* en *Känroeng* in *Bóelo bóelo* ophield. Toen hij nu op zekeren dag de dochter van den vorst van het bovengemelde *Ôedjoeng-lóhe* ten huwelijk liet vragen, bekwam hij ten antwoord, dat dau pas aan zijn verzoek voldaan kon worden, wanneer hij ten minste een' *gallarraeng* in zijn gevolg had. Hij trachtte daarom de *gallarraeng's* van *Tókka* en *Kólasá*, wier namen men nog tegenwoordig onder de distrikthoofden van *Tóndong* aantreft, aan zich te verbinden. En naauwelijks was hij hierin geslaagd, of hij mogt dere prinses de zijne noemen. Uit dezen echt werden twee kinderen geboren, een zoon en een' dochter. De dochter, met name *Pasappe-ri-bóeloe* (letterlijk *die landt aan het gebergte*) vestigde zich aan het *einde*, of de *voet* (het Boeg. *tónro*) van

een' berg. Van dit *tónro* ontstond later bij verbastering de eigen naam van *Tóndonḡ*. En zoo heeft men hier den oorsprong van het rijk van *Tóndonḡ* met zijn' eerste vorstin en twee harer voornaamste rijks grooten, *Gállá-Tókka* en- *Kólasá*, waarop ik later hoop terug te komen.

De broeder van deze prinses, met name *Poewátta Baróéboetanáë*, bleef te *Tjáñte*, en ontving aanvankelijk van wege de menigte *bamboe-karisa*, die men in die streek aantrof, en welke inde Basa-boeki *wóelo* genaamd wordt, den titel van *Aroempóelo* (e.); waarvan men later, welligt toen deze landen onder het bestuur van Gówa gekomen waren, den meer Makassaarschen naam van *Âroe-Boêlo-boêlo* (NB. *boêlo* Makass., = 't Boegin. *áwo*, *bamboe*) gemaakt heeft.

Tot dusverre *Âroe-Boêlo-boêlo* en zijn' oude Handschriften over den oorsprong van zijn land. Ik deel u thans ook nog het een en ander mede, hetgeen ik uit die zelfde bronnen omtrent de invoering van het Islamisme, gelijk ook over andere punten vernomen heb.

Mogt ik u in het Jaarboekje van 1864 onder den titel van Makassaarsche en Boeginesche legenden op bl. 50 en vlgg. de zeker nog al wonderdadige bekeering tot het Islamisme van den koning van *Tálló*, die tevens *Bijjára-boétta*, d. i. *Rijksbestierder*, van *Gówa* was, met name *Abd-al-lah* (of *slaaf van God*) *Toemáménanḡa-ri-agamána*, (d. i. *den in zijn geloof ontslaren*) mededeelen; thans kan ik u insgelijks een' proeve leveren van de wijze, waarop hij ook buiten *Tálló* en het in dien tijd daarmee

(e.) Evenals de laatst overleden koning van Bône *Aroempógi* heette naar de kamponḡ *Wógi*.

zeer naauw verwa'te Gôwa, het ware geloof trachtte uit te breiden.

Op zekeren dag werd er door Toe-mámênânğa ri-agamâna in het rijk van Gôwa een' groote vergadering belegd, waarin hij het voorstel deed, om den Islam tot alle leenmannen en pasea-djîngāng's (f.) te brengen.

Onder deze pasea-djîngāng's bekleedde Boëlo-boëlo een' voorname plaats. En gedachtig aan de overeenkomst, dat Gôwa en Boëlo-boëlo weêrkeurig van het goede, dat men des morgens ontvangen mogt, reeds des namiddags aan den broeder mededeelen zou, was het natuurlijk buiten alle kwestie, dat de aanwezigen niet als uit één mond hunne toestemming gegeven zouden hebben, om zoo groot een' weldaad als de godsdienst van Mohammed ook aan Boëlo-boëlo aan te bieden.

Zekere Karāñg-Tjenrāna werd alzoo afgevaardigd naar den vorst van Boëlo-boëlo, met name Poewātta Mabeoñgāñg-āppai, d. i. *den vorst die vier daken*, alzoo *vier huizen*, heeft, ten einde de bootschap over te brengen, dat er uit het Westen een heil was aangebragt, waarvoor men in Gôwa en Tálló alle aanbidding van steen en hout, van aarde en water, van Zon en Maan, prijs gegeven had; terwijl men ook voortaan het eten van varkens-

(f.) d. i. *leenmannen*, die als *broeders* beschouwd en behandeld worden, afgeleid van seadjîng of siyadjîng = sidjadjîng, lett. *te zamen geboren*, v. d. *broeder*, afgel. van dĵādĵi, worden, geboren worden. Deze benaming meestal toegepast op de zoodanigen, die zich uit vrije beweging, of, zooals maar al te dikwerf het geval was, in het vooruitzicht dat zij anders toch welligt door het zwaard gedwongen zouden worden, aan Gôwa of Bône onderwierpen.

vleesch als verboden spijs beschouwde; „want” zoo luidde verder de taal van Gôwa, „er is slechts één God, de Heer van „Dood en Leven, die ons van leestogt voorziet, en onzen wil „volkomen naar zijn welbehagen leidt.”

Het laat zich ligt begrijpen, dat deze zendeling van Gôwa geen' geringe opschudding in het vorstelijk huis teweeg bragt. Terstond werden er naar alle kanten boden uitgezonden, om de rijksgrooten en voorname prinsen tot het houden eener bijeenkomst op te roepen, waarbij natuurlijk *Gâlla-Saôkañg* en *-Samatârîng*, alsmede *Poewâtta To-letôwe*, een Prins van grooten invloed in Bôelo-bôelo, niet ontbraken. Zelfs *Têndong* en de twee met *Bôelo-bôelo* een triple-alliantie uitmakende staten *Lamatti* en *Râdjâ* zonden hunne afgevaardigden naar deze zoo belangrijke vergadering, waarop men na lange debatten tot het besluit kwam, om de roepstem van Gôwa te volgen. Wat echter vooral niet weinig invloed op die decisie schijnt uitgeoefend te hebben, was de opmerking van *Gâlla-Saôkañg* en *-Samatârîng*, dat de vorst van Bôelo-bôelo, zoo hij een weigerend antwoord mogt willen geven, er wel op bedacht diende te zijn, om *bênteng's*, of *aarden wallen*, te laten aanleggen, en wel zoo hoog, dat zij tot aan den Hemel reikten, want dat men zich overtuigd konde houden, dat Gôwa die afwijzing als een' oorlogsverklaring zoude beschouwen

Nadat inmiddels *Karâëng-Tjenrâna* naar Gôwa teruggekeerd was, duurde het ten gevolge van het overlijden van Bôelo-bôelo's vorst geruime tijd, eer de beslissing van Bôelo-bôelo bij monde van *Aroe-Sappotînggi* naar Gôwa overgebracht werd. En als deze behoorlijk kennis gegeven had, dat de vorst van Bôelo-bôelo overleden, en door *Môseadjâng*, na zijn' dood *Apelai-*

yēñji-lánna (d. i. den gedurende zijn hout-hakken, en van daar: gedurende het bouwen van zijn huis, overledene) genoemd, opgevolgd was, betuigde hij namens den tegenwoordigen vorst, dat deze reeds lang te vergeefs naar een' Opperheer had uitgezien, zoodat hij volgaarne het van zoo groote belangstelling getuigend aanbod van Gôwa accepteerde. Vorst en Volk zagen dan ook nu met verlangen de komst van den beroemden Apostel *Dátó-ri-Bāndañg* te ontmoet. Deze *Dátó-ri-Bāndañg*, over wien ik reeds uitvoerig in het vorig jaarboekje (bl. 49 vlgg.) gesproken heb, liet zich natuurlijk niet lang wachten. En weldra had Âroe-Boëlo-boëlo met al de zijnen, zoo wel onderdanen als vassalen, zoowel voornamen als geringen, zoowel oud als jong, het Moslemsch geloof omhelsd; ja overal in het land werd de leuze vernomen, dat er geen God is buiten Allah, en dat Mohammed als zijn Profeet geëerd moet worden. De eenige die nog een' tijd lang zwarigheid maakte om voor Allah de knieën te buigen, was de vorst *Poewátta Ietôwe*, die zeker een groot minnaar van varkensvleesch geweest is; want hij verklaarde uitdrukkelijk, dan pas Moslem te willen worden, wanneer er geen' varkens meer in de bosschen van Boëlo-boëlo gevonden zouden worden. Zoolang men die nog in de wouden aantrof, was hij bereid, om zich tot handhaving van het voorvaderlijk geloof het hoofd van den romp te laten slaan, en de rivier van Sañdjâirood te verwen met bloed. Gelukkig, dat, o wonder! op eens alle varkens uit Boëlo-boëlo verdwenen, zich ten minste een' poos behoorlijk schuil hielden; want nu ging ook *Poewátta Ietôwe* tot den Islam over, en zag zijn voorbeeld zelfs buiten Boëlo-boëlo gevolgd.

Dátó-ri-Bāndañg bleef nog geruimen tijd in die streken, om zooveel mogelijk onderwijs in de godsdienst te geven, en alles

wat daarop betrekking had te regelen. Ook werd er op zijn bevel eene moskee gebouwd, die door de samenwerking van ve-
len in 26 dagen voltooid was. Ook verlangde hij, dat er 40 *môekiñg's* (مقيم), d. i. volgens zijn' eigen' verklaring *veertig van de moskee als 't ware onafscheidelijke personen* zouden zijn. Deze bestaan volgens Âroe-Boëlo-boëlo in : een' *kâli* (قاضي), of *opperpriester*, letterlijk *regter*, 9 *kâtte's*, of *predikers* (خطيب), acht *bîdalâ's*, of *oproepers tot het gebed* (مردن), 8 *môekiñg's*, 8 *âmilâ's* (عامل), die o. a. voor het ontvangen en verdeelen van de *ça-daqa't's*, of *vrijwillige aalmoezen*, en van de *zakât's*, of *vast-voorgeschreven' opbrengsten tot reiniging of zuivering van goederen*, te zorgen hebben, en twee *dô'tja's* of *kosters*, alsmede eenige andere *môekiñg's*, die men met den naam van *substituut-môekiñg's* zou kunnen bestempelen, en die slechts dienen tot completéring van het volgens *Dâtó-ri-Bándañg* vereischte getal van *veertig*.

De benaming van *môekiñg*, die oorspronkelijk van alle *veertig* gebezigd werd, komt volgens het zeggen van Âroe-Boë'o-boëlo, tegenwoordig in Boëlo-boëlo bijna uitsluitend van de hier vermelde *acht môekiñg's* voor, wier functie's hoofdzakelijk in het navolgende bestaan :

1°. zijn zij verplicht, om, wanneer de vorst van Boëlo-boëlo komt te sterven, om beurten dag en nacht te bidden, totdat de 100 dagen van rouw voorbij zijn.

2°. moeten zij bij het maëloed-feest, dat ter nagedachtenis van Mohammed's geboorte en dood gevierd wordt, zorgen voor het behangen der vorstelijke woning met gordijnen (*padâurîng's*) en *timpáwo's*, of *bij wijze van verhemelte uitgespannen doek*, alsmede voor het vervaardigen van bloemen en allerlei andere ver-

siersels, gelijk ook voor de verdeeling der spijsen onder de gasten naar gelang van rang en stand, in één woord, voor alles wat bij die gelegenheid in acht te nemen is.

3°. hebben zij voor de feesten bij het eindigen van de vasten van Ramadhân en Dzoe-l-hiddja (*alâppârâng-roemâllânġ* en *alâppârâng-hâdjî*) op het vorstelijk paleis alles tot ontvangst van het volk van Boëlo-boëlo in gereedheid te brengen.

4°. is het aan hen opgedragen, om bij ontstentenis van *kâli*, of *kâtte's*, of andere beambten der moskee, de lediggebleven plaatsen zelve in te nemen, of die door anderen te laten bezetten.

Drie jaren na het voltoojen der moskee, had er een' omstandigheid plaats, die bijkans de allertreurigste gevolgen voor het land na zich gesleept had. Gedurende de groote vastenmaand van ramadhân was er een man van Boëlo-boëlo, die op het midden van den dag met een betelpruimpje in den van het kaauwen geheel roodgeverwden mond, de woning van Dâtó-ri-Bândaġg voorbij ging. En als de Apostel daarop naar de reden van zoo groot een' heiligschennis liet onderzoeken; gaf de vermetele nog bovendien een alleronbeschoftat antwoord, waarbij hij het een' dwaasheid noemde, dat men zoo ligtgeloozig was, om de woorden van dien Dâtó-ri-Bândaġg maar terstond voor waar aan te nemen, zonder te begrijpen, dat het een kale meneer was, die gebrek aan duiten had, en daarom slechts al die aalmoezen en zakâts tot vulling van zijn beurs verzonnen had. Zelfs ging hij zoo ver van Dâtó-ri-Bândaġg met steenen te gooijen. Dâtó-ri-Bândaġg door zulkeen' hoon niet weinig gekrenkt, stond reeds op het punt van Boëlo-boëlo te verlaten, en zich bij den magtigen koning van Gôwa te gaan beklagen; toen het voorgevallene gelukkig nog bij tijds ter ore van Âroe-

Boëlo-boëlo kwam, die er een'lelijk na veel moeite in slaagde, om den grooten Apostel tot bedaren te brengen. Hierdoor werd het dreigend gevaar afgewend, en de geestelijke stand van Boëlo-boëlo voor immer in zijne regten gehandhaafd.

Behalve deze mededeelingen omtrent Dâtó-ri-Bândaŋg, vernam ik ook van Âroe-Boëlo-boëlo zeer veel aangaande de oude gebruiken van Boëlo-boëlo, waaraan men eertijds in dat land een' bijzonder hooge waarde schijnt toegekend te hebben. Om u al die adats meê te deelen, zou ons zeker te lang ophouden. Slechts een enkel voorbeeld uit vele. In oude, en ook soms in later' tijden, bestond er in Boëlo-boëlo en andere Boeginesche landen aan de hoven een' gewoonte om nu en dan een *schommel* feest te geven (târo-pêre); en dat was dan bijna de eenige gelegenheid voor de prinsen, om kennis met de jonge prinsesjes te maken, dewijl die zich anders bijna nooit lieten zien. Bij gelegenheid van dit feest gingen de jeugdige schoonen één voor één op de schommel, of *pêre*, zitten. En wanneer er dan onder de prinsen één was, die zich door de bekoorlijkheden van een prinsesje aangetrokken voelde; zoo nam hij zijn bij het heft van de kris ingestoken zakdoek, en bond dien van voren aan de schommel vast, als 't ware uit vrees, dat het meisje anders onder het schommelen voorover storten en zich bezeeren mogt. Deze teedere bezorgheid werd dan als een' soort van liefdesverklaring beschouwd, en, wanneer de jongman in den smaak viel, door een huwelijk achtervolgd. In tegenwoordige dagen treft men dit gebruik ook nog van tijd tot tijd in de gouvernementslanden, bijv. te Bantâëŋg en elders, aan, en wel bij gelegenheid van het spinfeest, dat ter eere van de jonge meisjes, die meê hebben helpen spinnen, gegeven wordt.

Thans ten slotte nog een enkel woord over een' jagt en vischpartij, jaarlijks door Âroa-Boëlo-boëlo te *Tâkalâlla*, een kampong van het Boëlo-boëlosche distrikt Boëwa, en wel liefst in het begin of tegen het einde, hetzij van de maand Djoemâdi-l-achir, hetzij van de maand Radjab, gegeven.

Daar ik juist in dien tijd te Bâlañg-nîpa was, maakte ik, natuurlijk volgaarne van de vriendelijke uitnoodiging van mijn' gastheer gebruik, om hem bij gelegenheid van dit feest te vergezellen. De togt derwaarts was een rid van ongeveer twee uur. De weg liep eerst over de Sinjdjâi-rivier bij Teko-lâmpe, vervolgens naar Mañgara-bômbañg, waar wij nog de overblijfsels van de bënteng's, of *aarden wallen*, zagen, die daar tijdens den laatsten Bonischen oorlog aangelegd waren. Vervolgens naar Kâssike (eigenlijk Kâssië, lett. *het zand*), de rivier van Baringaang of Boëwa over, en toen langs het strand naar Tâkalâlla.

De naam van deze kampong geeft zooveel te kennen als een' *plaats, waar het aan niets ontbreekt*. Dien eeretitel zou *Tâkalâlla* in vroeger' tijd, toen het een geliefkoosd jagt- en visch-verblijf van de vorsten van Gôwa was, bekomen hebben. Doch hoe het zij, ik kan den Lezer de verzekering geven, dat wij er ook thans, dank zij vooral de goede zorg van mijn' beste gastvrouw, die reeds tevoren over zee derwaarts vertrokken was, in die werkelijk perfect ingerigte barôega, aan niets gebrek geleden hebben. Ik neem zelfs de vrijheid, om, met het oog op de huishouding van den tegenwoordigen koning van Gôwa, stoutweg te beweren, dat het er in die oude tijden stellig op verre na zoo goed niet uitgezien heeft, als thans het geval was. Wij bragten er dan ook een paar regt genoegelijke daagjes door.

De eerste dag was aan de strikjagt gewijd. Hoe die op Celebes

in haar werk gaat, is reeds meermalen met levendige kleuren geschilderd. Een ieder weet dus, hoe de herten en zwijnen reeds dagen te voren, met behulp van menschen en honden, binnen een zeker terrein opgejaagd, en soms met bamboezen omheiningen, doch gewoonlijk door middel van de geelkleurige, en daardoor het wild verschrikkende *oelfumbi's* (een soort van zeer dun band, vervaardigd van de *bómbong's*, of uitspruitsels, van de bladen der palmen) ingesloten worden. Als de beesten dan op den dag van de jagt uit de bosschen in de vlakte, waar een *laŋgktyaŋg*, of *hooge bamboezen stelladje voor de toeschouwers*, prijkt, gedreven worden, rent het heirleger van jagers op de vlugge ongezaalde rossen het verschrikte wild te gemoet en achterna, om hert of zwijn de aan de bamboezen lansen bevestigde lasso's om kop of lijf te slingeren, en het vervolgens met het lemmet hunner piek zonder eenig mededoogen den doodelijken steek toe te brengen. Doch thans genoeg hierover. Zoo iemand, die nog nooit een' dergelijke jagt mogt bijwonen, zich geen denkbeeld van een' striklans vormen kan, dien verwijs ik liefst naar den bij mijn Makassaarsch Woordenboek gevoegden Ethnographischen Atlas, Plaat VIII, Figuur 3, met de achter het Woordenboek bijgevoegde verklaring.

De jagt, waaraau wij thans deelnamen, vond plaats in het bosch van *Bátœ-lôhe* (lett. *grootte steen*), een *ŋŋko*, of *privatieve jagt*, van *Âroe-Boêlo-boêlo*. En wee hem, die zich verstouten durft, om zonder toestemming van den regent in dat woud hout te kappen, of te jagen. Beide vergripen werden vooral in vroeger' dagen streng gestraft. De overtreder mogt toen reeds blijde zijn, wanneer hij er met een' boete van 44 reyaal (*f* 88) afkwam, en zijn edel jagtros, waar hij welligt reeds zoo menig

hert meê gevangen had, behouden mogt.

Was de jagtplaats slechts ongeveer twee uur rijdens van de barôega verwijderd; de vischpartij was nog veel digter onder ons bereik, daar de *ôngko*, of *privatieve vischerij*, van Âroe-Boelo-boelo, bekend onder den naam van *Mâd-lôwe* (lett. *groote erfenis*), bij een zandbank aan de monding van de Boewa-rivier, aan wier oever de barôega van Tâkalâlla stond, gelegen was.

Reeds des morgens vroeg werden wij gewekt door een vrij luidruchtig geschreeuw, dat van de zijde van de rivier tot ons kwam. En toen wij ons vervolgens met eene sloep naar de plaats, van waar het geraas kwam, begaven, zagen wij over de gansche breedte van de rivier een' menigte van ongeveer 5 vadem lange bamboezen (*ôwo-pârrîng*), alsmede jonge inroe- en nipa- uitspruitsel's of bladen (*tjollina inroeë*), door middel van de stevige *kalêlêng*, of *welârâng*, (Vergel. Mak. Woord, bl. 61, kol. 1) tezamen gebonden, en met behulp van steenen tot onder op den bodem van het water reikende. Zulk een toestel, bekend onder den naam van *ômpoeng*, dient dan, om den visschen allen doortogt te beletten. En wanneer die nu met al het den Inlander zoo bijzonder eigen geschreeuw en gejoel voortgetrokken wordt, terwijl de rivier bovendien bezaaid is met een' menigte van allerlei prauwtjes, zoekt de verschrikte visch, zoo hij niet reeds in de netten van de hem aan alle kanten omgevende visschers verstrikt is, wanhopig aan de monding der rivier een' uitvlugt, maar o wee! ook daar is hem de aftogt belet, en vervalt hij op jammerlijke wijze in de onder den naam van *sêro's* of *ôlâ's* algemeen bekende bamboezen vischfuiken.

Zulk een feest heeft in de daad wel iets aardigs, zelfs voor

iemand die geen Leydsche puijeraar van geboorte is. Jammer slechts, dat het touw van die *ômpoŋg* brak, toen men reeds dicht bij de monding der rivier genaderd was. Hierdoor ging de toestel geheel uit elkander, en had de visch ruimschoots gelegenheid om te ontsnappen. Vooral speet mij zulks voor de bevolking van Boëlo-boëlo, die zich reeds in het vooruitzigt op een heerlijk vischmaal verblijd had; te meer daar zij nu het gansche jaar geen' visch van daar meer te wachten heeft, want de *Mând-lôwe* is immers een privaat eigendom van den Regent. Zelfs zou men in vroeger dagen, wanneer men zich vermeette om zonder permissie van den vorst daar ter plaatse te gaan viaschen, of zijn' prauw kwijt geweest zijn, of een' boete van 44 reyaal (f 88) hebben moeten betalen.

En thans wordt het tijd, dat ik mijn' vriend Âroe-Boëlo-boëlo een weinig op den achtergrond laat treden, en melding maak van een klein morgen-uitstapje naar het regentschap *Tôndong*. Hier kan ik echter zeer kort zijn, aangezien ik reeds boven over den oorsprong van dit rijk en zijn' vorsten, alsmede van zijn' vobrnaamste rijksgrooten, *Gâlla-Tôka* en *Gâlla-Kôlasá*, gesproken heb. Ik kan alzoo ten opzichte van het Inlandsch bestuur volstaan met te zeggen, dat dit tegenwoordig bestaat in een' regent, onder den titel van *Âroe-Tôndong*, en zijn' soelewâtang, alsmede 13 distriktshoofden met hun' onderhoofden. (g.) Het hoofddoel van dit

(g.) Teweten :

- 1 Gâlla-Kôlasá; zijn onderhoofd : Âroe-Pâwo;
- 2 Gâlla-Tôka; zijn' onderhoofden: Matjôwa-Pônre, Matjôwa-Barôembôeng, en Gâlla-Boène;
- 3 Âroe-São-lôhe; zijn' onderhoofden: Âroe-Sappotînggi en

toertje was, om de warme bron van Tõndõng te bezichtigen. Die bron is circa zes paal van Bâlaṅ-nîpa verwijderd. Het water welke daar uit een' ruitvormige spleet van 65 duim lengte en 30 duim grootste breedte op. De temperatuur was volgens Dr. de Wilde, die zijn' thermometer meê genomen had, aan de oppervlakte 40 graden Celsius, en op 150 duim diepte 54 graden Celsius.

Op een' anderen morgen bezocht ik met mijn' gastheer den regent van *Barĩṅgaṅṅ*, die thans zijne waardigheid met geen ander te deelen had. Vroeger, nog ten tijde van den controleur. Holtz, waren er twee regenten in *Barĩṅgaṅṅ*. De een had het bestuur over *Barĩṅgaṅṅ-ri-láóé*, d. i. *Oostelijk*, de ander over *Barĩṅgaṅṅ-riyááḁa*, d. i. *Westelijk*, *Barĩṅgaṅṅ*. Later zijn die twee regentschappen inéén gesmolten; en thans is die dubbele waardigheid aan den tegenwoordigen regent, een' gewezen *káli* of *opperpriester*, opgedragen, die niet, zooals de meeste andere regenten, een' soelewâtãṅ, maar toch ook verscheiden' distrikts-

Matjõwa-Siri ;

- 4 Ároe-Kâmpalá; zijn onderhoofd: Gâlla-Tjâmba;
- 5 Ároe-Lêṅkesé;
- 6 Ároe-Tjailé;
- 7 Matjõwa-Tanette;
- 8 Matjõwa-Talabâṅṅi;
- 9 Matjõwa-Bõṅki;
- 10 Matjõwa-Barôetoẽṅ;
- 11 Gâlla-Páwo;
- 12 Matjõwa-Tâna-êḁja; en
- 13 Matjõwa-Tjampaga.

hoofden, teweten 10 in getal, onder zich heeft. (h.)

Dit regentschap *Barĩngang* had vroeger den naam van *Panaĩkañg*, van wege de vestiging der Gowarezen in die streek. (NB. het Makassaarsche *mánaĩkañg* beteekent: *ergens opklimmen, een bezoek afleggen*.) Toen dit *Panaĩkañg* later na een' slag bij Boewatâna door de Gowarezen verlaten was, kwam *Karděng-Panaĩkañg* bij bovengemelden Bôelo-bôelosen prins *Poenwâtta-Letôwe* vragen, aan wien hij zich nu voortaan aan te sluiten had. Als deze daarop met den koning van Gôwa in overleg getreden was, kwam men tot het besluit, dat *Panaĩkañg* dan nu maar in het vervolg bij Bôelo-bôelo moest getrokken worden. En aangezien *Panaĩkañg* gedurende het behandelen van die kwestie een' groote onverschilligheid aan den dag legde, en er zich blijkbaar weinig om bekommerde, onder wiens heerschappij het voor den vervolge gesteld wierd, kreeg het van toen af den naam van *Barĩngang*. (NB. *parĩngang* beteekent: *ligt, of gering, achten, van rĩngang, ligt, of gering*.)

(h.) Namelijk :

- 1 Gállá-Ere-lôhe,
- 2 Matjôwa-Patallássang, of Dâěng-Matâta,
- 3 Matjôwa-Dâta,
- 4 Âroe-Sĩpĩng,
- 5 Âroe-Marowângĩng-riyâwang,
- 6 Matjôwa-Bângkong,
- 7 Gállá-Bôngki,
- 8 Gállá-Boewâkañg,
- 9 Âroe-Manêtěng, en
- 10 Âroe-Marowângĩng-riyâttañg.

Een uitstapje van meer gewigt was dat naar de tot één regentschap verbonden' landen *Manîpi* en *Toeroëngang*. Dit *Manîpi* en *Toeroëngang*, alsmede *Manimpahôi*, stonden vroeger met *Ballasoëka*, *Soëka*, en *Pâwo*, gelijk ook *Têrasá* en *Kâhoe*, bekend onder den naam van *Wáwo-boéloe*, of *boven op het gebergte gelegen' landen*. Na afloop echter van den tweeden Ponischen veldtocht (van 1859—1860) werd bepaald, dat *Manîpi*, *Toeroëngang* en *Manimpahôi* voortaan bij de Afdeeling *Oosterdistrikten*, *Ballasoëka*, *Soëka* en *Pâwo* bij *Gôwa*, *Têrasá* en *Kâhoe* bij *Bône* gevoegd zouden worden. Het schijnt echter, dat deze verdeeling niet in den smaak van de bevolking dier landen viel. Naar aanleiding hiervan begaf de Assistent-Resident J. A. Bakkers zich in Februarij 1862 als ambtenaar ter beschikking, met den kontroleur H. Holtz, naar *Manîpi*, ten einde in overeenstemming met de afgevaardigden van *Gôwa* aan *Manîpi* en *Toeroëngang* het verlangen des Gouvernements terdege duidelijk te maken. Bij die gelegenheid verschenen ook *Âroe-Lômbo*, die namens zijn' vader het bestuur van *Pâwo* in handen had, en *Âroe-Ballasoëka* met zijne drie zonen *Âroe-Soëka*, *Dâëng-Pasálloe* en *Dâëng-Papáda*, die op vrij onbeschofte wijze te kennen gaven, dat zij de vergadering, die daar met *Manîpi* en *Toeroëngang* gehouden zou worden, ook wenschten bij te wonen, en in het geheel een' zeer tartende houding tegenover den Heer B. aannamen. Zelfs ging het zoover, dat de aanvoerder van het volk van *Âroe-Ballasoëka*, met name *Bapâna-Báwi*, of *Kakâna-Doeppi*, reeds de kris wilde trekken, om amok te maken. Gelukkig, dat het ongeluk door één der gecommitteerden van *Gôwa* voorkomen werd. Zoodra de koning van *Gôwa* deze honende handelwijze van de thans onder zijn' heerschappij staande prinszen vernam, achtte hij zich

verplicht, om hen te straffen, en trok daarom in persoon met zijn troepen tegen hen op, met dat gevolg, dat hun land deerlijk geteisterd en geplunderd, Âroe-Lômbô met zijn' zoon gevangen weggevoerd, en Âroe-Soëka op het slagveld neêrgelegd werd. Inmiddels was de Gouverneur Kroesen, ten gevolge van allerlei oproerige geruchten, alsmede om te voorkomen, dat de Gouwarezen aan hun gewone plunderzucht toegevende, den vijand soms ook op ons territoir vervolgen zouden, vergezeld van den Assistent-Resident Bakkers, en aan het hoofd van een' militaire magt, insgelijks naar Bâlañg-nîpa vertrokken, en begaf zich zelfs van daar op weg naar Manîpi, ten einde de regentes van dat land haar' verplichtingen ten opzigte van het Gouvernement te herinneren, daar zij zich tot dus verre waarschijnlijk door de naburige vorsten van Ballasoëka, Soëka en Pâwo weêrhouden liet, om naar Bâlañg-nîpa op te komen, en haar' hulde aan het Hollandsch Gouvernement te bewijzen. Te Tânga-Lêmbañg echter hield de Gouverneur van wege het lastig terrein met de troepen halt; terwijl de Heer Bakkers alleen de reis vervolgde, en der Regentes behoorlijk aan het verstand bragt, dat zij wel zou doen, om de Hollandsche troepen niet af te wachten, maar zich liever zoo spoedig mogelijk naar Bâlañg-nîpa te begeven. En hiermede was deze zaak naar wensch getermineerd. Alleenlijk beklaagde de koning van Gôwa zich van tijd tot tijd, dat Âroe-Ballasoëka met zijne zonen Dâëñg-Pasâlloe en Dâëñg-Papâda, voortdurend in het Wâwo-boeloesche de rust bleef verstoren. Toen dus Âroe-Ballasoëka met zijn' zoon Dâëñg-Pasâlloe in Manîpi een' wijkplaats zocht, drong de koning van Gôwa er bij het Gouvernement op aan, dat zij toch opgepakt mogten worden. En zie hier de aanleiding

dat mijn vriend Swaving zich 13 October, van zijn' d̃jaksa en eenige andere hoofden, die natuurlijk hun volgelingen bij zich hadden, vergezeld, derwaarts begaf, terwijl ook ik, ofschoon van top tot teen een man des vredes, aan die expeditie deel nam.

Des namiddags te één ure stegen wij te paard. Wij reden door het boven reeds vermelde regentschap Lamatti, en namen den weg bezuiden het regentschap Bâraṅg, dat ten Noorden door de Tāṅka-rivier begrensd, en aan de andere zijden door Lamatti ingesloten wordt. Dit kleine regentschap is slechts een overblijfsel van het oude Rād̃ja, hetwelk vroeger met Bôelo-bôelo en Lamatti onder den naam van Tālloe-limpôwe, de door een triple-alliantie verbonden' landen, bekend stond. Dit kleine niet noemenswaardige regentschap Bâraṅg staat tegenwoordig onder een' regent, met den titel van Âroe-Bâraṅg, zonder soelewâtāṅg, alsmede zes distriktshoofden. (i.)

Wij reden dien dag tot Maṅgôpi, en ofschoon dit slechts 13 palen van Bâlaṅg-nîpa verwijderd is, waren wij toch nog blijde vóór de duisternis de woning van de prinses Âroe-Maṅgôpi, één der distriktshoofden van Lamatti, te bereiken, aangezien het terrein hier reeds tamelijk bergachtig en lastig begon te worden. En toch was dit gedeelte nog een' kolfbaan te noe-

(i.) Teweten :

- 1 Âroe-Tanêtte,
- 2 Âroe-Pariya,
- 3 Âroe-Manlâwa,
- 4 Âroe-Tjenrâna-riyâd̃ja,
- 5 Âroe-Tjenrâna-rilâoe, en
- 6 Âroe-Birôro.

men, vergeleken met hetgeen ons den volgenden dag te wachten stond. Gelukkig dat wij het bijzonder gunstig met het weder troffen; anders zouden wij den geringen afstand van 14 palen tusschen Mañgôpi en het verblijf der Regentes van Manîpi en Toerôêngang bezwaarlijk in één dag afgelegd hebben. Thans echter was dit aan geen' twijfel onderhevig. Onze eerste pleisterplaats was Toerôêngang. En na een weinig uitgerust te hebben, vervolgden wij onzen togt tot Tānga-lêmbaṅg, waar wij den inwendigen mensch een weinig versterkten, en toen met nieuwen moed het laatste maar stellig moeilijkste end entameerden. Dikwerf moesten wij dan ook afstijgen en de paarden bij den toom laten leiden. Ondertusschen beklagde ik mij over die tour niet, want van tijd tot tijd hadden wij de prachtigste panorama's voor ons. Ook deed het mij, vooral in het belang van de Hollandsche koffijmakelaars, dat gelukkig toch niet alle *Droogstoppels* zijn, werkelijk goed, te ontwaren hoe welig de koffijboomen hier groeiden. Ja, begriip eens, Hollandsche Lezer! (zoo gij ten minste dit boekje in handen mogt nemen.) Ik reed daar door een bosch van koffijboomen!!! Mij dunkt, nu zou ik in Amsterdam en Rotterdam benijders kunnen vinden, hetgeen anders, geloof ik, nog niet bijzonder het geval is.

Nog lang vóór het vallen van de duisternis, bereikten wij den top van een' aanzienlijke hoogte. Alvorens echter aan de andere zijde weder af te dalen, en dan regelrecht op de woning van de Regentes van Manîpi en Toerôêngang aan te rijden, liet Swaving een oogenblik halt houden, en gaf thans pas aan den Djaksa en enkele andere van zijn' meest vertrouwde hoofden kennis van het hoofddoel dezer reis. Ook gelastte hij hen, om zich

onmiddellijk naar de woning van Dâëng-Sitônra, waar Âroe-Ballasoëka met zijn' zoon Dâëng-Pasâlloe zich op moest houden, te begeven, en beide laatstgenoemden te arresteeren.

Ondertusschen reden wij, als of er niets bijzonders gebeuren zou, naar de baroëga in de nabijheid van het verblijf der Regentes, die terstond kwam aanzetten om hare hulde te bewijzen. Het duurde echter niet lang, of het bleek, dat Âroe-Ballasoëka door het verstandig overleg van Swaving leelijk verschalkt was. Zijn zoon Dâëng-Pasâlloe had het nog bij tijds weten te ontkomen. Echter liep ook hij ten gevolge van de doelmatige door Swaving genomen' maatregelen niet lang daarna in de val, zoodat wij naauwelijks te Bâlâng-nîpa terug waren, toen ook Dâëng-Pasâlloe daar gevankeijk werd binnengebragt.

De Regentes, een' oude afgeleefde vrouw, die in naauwe familie-betrekking tot Âroe-Ballasoëka stond, was bij dit alles niet bijzonder op laar gemak. Ik geloof dan ook, dat de staatszorgen haar in die dagen dubbeld zwaar drukten, en dat zij misschien wel gewenscht had, nooit met 't bestuur van Manîpi en Toeroëngang beïaast te zijn. Daarbij komt bovendien, dat zij noch van haar' Soelewâtang te Manîpi met zijne acht distriktshoofden (j), noch van dien te Toeroëngang met zijne 10

(j) De acht distriktshoofden van Manîpi waren de volgende :

- 1 Gallârang-Manîpi,
- 2 Matjôwa-Malowang,
- 3 Matjôwa-Pakoelang,
- 4 Matjôwa-Patârroe,
- 5 Matjôwa-Tôngge,
- 6 Matjôwa-Dêga,

distriktshoofden (*k*), veel raad en ondersteuning in moeilijke omstandigheden te wachten heeft. Men moet werkelijk de ambtenaren op Celebes, die daar met 't binnenlandsch bestuur belast zijn, beklagen, wanneer men ziet, met welk een treurig personeel van Inlandsche hoofden zij hier dikwerf te werken hebben, menschen, die NB. voor het grootste gedeelte noch lezen noch schrijven kunnen, om van meerdere beschaving niet eens te spreken. Ik zal na deze inleiding wel naauwelijks behoeven te zeggen, dat ik bij de regentes en hare volgelingen weinig voor mijne studiën opgedaan heb. Die oude dame was de eenige, welke op haar' manier nog eenige letterkundige vorming bezat. Van haar vernam ik, dat Manîpi, hetwelk letterlijk *Onderwereld* beteekent, ook wel eens *létēng-tā-mákeána* genoemd wordt, d. i. *een brug, die men niet overgaat, zonder voortaan alle hoop op kinderen vaarwel te zeggen*. Nu ik geloof

7 Matjôwa-Tĩngke, en

8 Matjôwa-Tagône.

(*k*) De *tien* distriktshoofden van Toeroēngāng waren :

1 Matjôwa-Pānjôe,

2 Matjôwa-Môge,

3 Gallārrāng-Pāroe,

4 Gallārrāng-Sānāng,

5 Matjôwa-Tjôló,

6 Matjôwa-Kambîlōng,

7 Matjôwa-Hāma,

8 Matjôwa-Rāmpaŋg,

9 Matjôwa-Tôŋji, en

10 Gālla-Bôroŋg.

ook gaarne, dat men in zulk een' afgrond van Manîpi nederstortende, niet ligtelijk onder de levenden terugkeert. Ondertusschen levert dit Manîpi met zijn' bergen en valleijen, met zijn' bosschen en rivieren, de allerprachtigs'e en stoutste natuurtooneelen op. Met genoeg herdenk ik dan ook een' morgenwandeling in de omstreken van onze baroëga. Één punt trof daarbij vooral onze opmerkzaamheid. Wij hadden daar voor ons het gezigt op de beide hoogste spitsen van het Bantâëngsch gebergte, teweten: den *Lômpo-bâttañg*, of *Dikbuik*, en den *Wâwo-karâëñg*, die volgens de beteekenis als 't ware een vorst is onder de bergen. Voorts leverde de vlakte van Soëka, Ballasoëka en Pâwo met de Mamîngko-rivier, die op eenigen afstand van ons (welligt een uur of vier) in de Tângka-rivier zich onlastte, op den voorgrond, een allerheerlijkst panorama op. Eindelijk zag men aan de overzijde van de Tângka-rivier verscheidene bergen, als: den Bôwo-lângi, den Patallâssañg, den Bonto-oëhe, en andere, waaronder de bergtop, genaamd *The-âjâri-bâtoe*, lett. *de versteende man*, aldus volgens de legende genoemd, dewijl iemand op de jagt zijnde, de ombezonnenheid had, om zijn' hond de onder de Inlanders zoo hoog vereerde sierih, of betel, aan te bieden. Ten gevolge van zoo groot een' heiligschennis werden jager en hond oogenblikkelijk in steen veranderd. Om nu echter de gelijkenis van die twee te herkennen, gaat wel wat moeilijk.

Nadat Swaving al zijne dienstzaken met de regentes van Manîpi verrigt had, ondernamen wij in den namiddag van 15 October den terugtocht, en bereikten een paar uurtjes later het zoo schilderachtig gelegen Arâñgo, alwaar wij bij een' Matjôwa, of Hoofd, overnachtten. Wij waren echter nog tijdig genoeg aldaar aangekomen, om

ons met eigen oogen te kunnen overtuigen, hoe rijk deze streek aan koffij, bamboe, padie, d̄jagoṅg, en meer andere producten is.

Den volgenden ochtend begaven wij ons weder vroeg op marsch, dewijl wij dien dag een' afstand van 27 paleu langs een zeer oneffen terrein af te leggen hadden. Doch ook thans vonden wij onze moeite rijkelijk beloond door de prachtige panorama's, die zich gedurig aan onze oogen voordeden. Één van de schoonste punten was stellig daar, waar men over een' hoogen bergrug rijdende, aan de eene zijde hemelhooge bergen met hun valleijen daarvoor, aan de andere zijde de uitgestrekte vlakte van Bikêroe, zoo rijk aan padie-velden en ander gewas, te aanschouwen krijgt. Te Kômpaṅg in het Bôelo-bôelosche had ik ook nog het geluk eene rol beschreven lontar-blad magtig te worden. Zij bevatte een Boegineesch gedicht, ten titel voerende *Sôerâ-dararîṇna mēyompālo-lôtonṅe*, d. i. *jammerklagt van een' zwarte cijpersche kat*. Dat beest had zijn' snoeplust niet kunnen bedwingen, en werd dien ten gevolge door zijn' meester en diens huisgenooten overal vervolgd, tot zelfs toen het onder de op zolder opgeborgen' padie-schoven zijne toevlugt genomen had. Dit laatste wekte den toorn van *Saṅgiyaṅg-sârri*, de Godheid der padie, op, die te veel erkentelijkheid voor het kattengeslacht gevoelde, om te kunnen vergeten, dat de muizen en ratten alle soorten van padie vernielen zouden, wanneer dit nuttige huisdier niet bestond. Van daar dan ook, dat *Saṅgiyaṅg-sârri* met al zijn' volgelingen de plaats, waar zulk een ondankbaar menschengeslacht zich ophield, vaarwel zeide, en door de lucht naar elders heenenzweefde, in de hoop van een oord te vinden, waar meer kattenliefde en meer achting voor het zoo onmisbaar padie-gewas heerschten. Maar helaas! me-

nige plaats werd vruchteloos door Saṅgiyaṅ-sārri en de zijnen bezocht, totdat hij eindelijk in Bārroë een braver menschenge-slacht meende aangetroffen te hebben, dewijl men hem daar op allerfeestelijkste wijze ontving; maar weldra bleek het, dat men ook daar de padie niet overeenkomstig haar' rang behandelde. De meiden haalden op een ongelegen uur, zonder zich behoorlijk gekleed te hebben, de padie van den zolder. Ja, men morste met de padie en liet haar achteeloos naar beneden vallen, als ware het slechts een gering en nietig gewas. Na zooveel teleurstelling, besloot Saṅgiyaṅ-sārri, om met zijn heirleger die aneode Aande te verlaten, en voor goed hemelwaarts te stijgen. Gelukkig, dat *Patôôë, de Beschikker van 's menschen lot*, Saṅgiyaṅ-sārri, ofschoon daa ook met veel moeite, eindelijk wist over te kalen, om weder op Aande terug te keeren, en al-zoo een' algemeenen hongersnood te voorkomen. Echter maak-te Saṅgiyaṅ-sārri hij zijn' nederdaling in Bārroë de conditie, dat men hem voortaan de neodige eer bewijzen zoude, want dat hij anders op nieuw, en dan voor immer, in houger' sferen zich vestigen zoude.

Hiermede eindigt dit belangrijk gedicht, dat echter niet zoo speedig afloopt, als men uit dit beknopt verslag wel denken zou; want de Inlander houdt er bij het behandelen van dergelijke onderwerpen nog al van, om de geschiedenis een weinig te rek-ken. Ook is hij van herhalingen niet afkeerig.

'S namiddag's ongeveer te drie ure bereikten wij Biktôoe, en van daan koorden wij den volgenden ochtend huiswaarts, om een veertien dagen later op nieuw en reeds te gaan en ook *Máningpaiôï* een bezoek te brengen. Dit *Máningpaiôï* wordt ook wel *Máningpawôï* genoemd. De eerste benaming is val-

gens de zoogenaamde *Báa-Bóki*, d. i. *Bergtaal*, dewijl dat dialect dikwijls daar, waar men in zuiver Boegineesch de *w* aantreft, eene *k* heeft. Zoo dus ook hier *Mánpahôï* in stede van het zuiver Boeginesche *Mánpawôï*, letterlijk: *iemand, die tot verhemelte*, of *tinpáwo*, (= het Mak. *timbáwo*, verg. Mak. Woord. bl. 803, kol. 1) *strekt voor anderen*. Van daar: *het land, dat tot verhemelte strekt van de andere Wáwo-bóeloësche landen, die beschermt, in magt en aanzien overtreft*. Dit *Mánpawôï* nu moet in vroeger' tijden een' hoogen rang onder zijn' medestaten bekleed hebben, zoodat het hoofd van dat gewest steeds de middenpersoon was, wanneer *Bóelo-bóelo* een' boodschap van *Gôwa's* oppermagtigen vorst aan één der staten van *Wáwo-bóeloë* had over te brengen. Daarom werd *Mánpahôï* ook wel eens *adenéna Wáwo-bóeloë*, *de trap van Wáwo-bóeloë*, *de weg langs welken men tot Wáwo-bóeloë komt*, genoemd.

Op gelijke wijze moet ook wel het vroeger zoo magtige *Toeróñgāng* een *trap van Wáwo-bóeloë* genoemd zijn, aangezien *Toeróñgāng* insgelijks een tusschenpersoon zou geweest zijn, wanneer *Lamátti* een boodschap van *Gôwa* voor *Wáwo-bóeloë* ontvangen had. Ook zou *Toeróñgāng* hiervan zijn' naam ontleend hebben, dat zulk een' boodschap dan naar alle kanten *afdaalde (tóeroēng)*. Doch thans genoeg over die afleidingen.

Den tweeden November dan steeg ik op nieuw des morgens vroeg met mijn' gastheer te paard. Wij reden wederom den grooten weg naar *Bikéroë* op, en sloegen pas bij *Bañāng* een' zijweg in, die ons door de schoone *Bóelo-bóeloësche* distrikten *Amāssīng*, *Takkóeroë*, en *Bōngkōng*, waar wij een paar uur vertoefden, de boven vermelde voor *Bóelo-bóelo* zoo gewigtige landstreek *Tjāile*, en het daaraan grenzende distrikt *Kānroēng* voer-

de, totdat wij eindelijk ongeveer te 3 ure 's namiddags te Lêmbañg arriveerden, waar een nieuwe regent van Mánimpahôï moest geïnstalleerd worden. Die feestelijkheid had nog dienzelfden namiddag in de open lucht plaats, vlak vóór de woning van den nieuwen dignitaris. Dit zou zeker in Holland nog al een' vreemde vertooning geweest zijn. Op Celebes geschiedt zoo iets meer, en is de vrije natuur dikwijls geschikter voor zulk een' plegtigheid dan menig vorstelijk verblijf. Wij zaten, als ik mij wel herinner, bij die gelegenheid op een' boomstam, terwijl de oude regent met zijn' zoon, die hem thans vervangen moest, alsmede alle andere hoofden en onderhoofden, van hun volgelingen vergezeld, met de beenen gekruist voor ons op den grond zaten. De plegtigheid nam een' aanvang met het naar beneden brengen van de rijksieraden, bestaande in een *drietand* of *bássi-pákka*, = het Makass. *póke-pāñjka* (Verg. Woord. op: *pāñjka* No. 1, bl. 91, kol. 2, en Ethn. Atl., Plaat VIII, Figuur 8), een' gewone lans, één langwerpig en één roud schild, en twee, onder den naam van *alámāñg*, of *sónrí*, bekende zwaarden. De beide laatstgenoemden, waarvan men een' afbeelding zien kan in den mij mijn Makass. Woordenb. gevoegden Ethnographischen Atlas, Pl. VII, Fig. 15a, schenen bij uitstek heilig te zijn, want de man, die ze op een vrij smeurig kussen de trap af droeg, sidderde als een riet, en was, geloof ik, regt blijde, dat zij, ter afwering van booze geesten, door eenige oude wijven met *bénte-bénte*, of *geroosterde rijst*, bestrooid werden. Nadat deze rijksornamenten op last van Swaving op den nieuw benoemden regent overgegaan waren, kreeg het jonge mensch natuurlijk nog een kleine speech, om hem zijne verplichtingen te herinneren. Ook werd hem een authentiek stuk van zijne benoeming over-

bandigd. En daarmede was die zaak afgeeloopen. Bij die gelegenheid bekwam ik ook van Mánimpahôï een' naauwkeurige opgave van het personeel, waaruit tegenwoordig het Inlandsch Bestuur is zamengesteld. Alzoo bleek het mij, dat de Regent, behalve een' Soelewâtāng, vier distriktshoofden met een zeker getal onderhoofden heeft. (L.)

De titels, die zij hier voerden, waren weder nagenoeg dezelfde, als ik elders aangetroffen had, namelijk: die van *Aroenġ*, van *Gälla* of *Gallárranġ*, en van *Matjôwa*. Echter was er één titel bij, die mij zeer bevreemdde, en waarvan ik pas later de verklaring te weten kreeg, namelijk die van het voornaamste der vier

(L.) De vier distriktshoofden waren:

1 Bîlí-ri-áha; onderhoofden:

Âroe-Batjikôro,

Âroe-Sôngi, en

Âroe-Boeloe-lôhe;

2 Matjôwa-Sachiri; onderhoofden:

Âroe-Banjîra,

Âroe-Katumpîng,

Âroe-Lêngkesé, en

Âroe-Tjampôgs;

3 Gälla-Pépârá; onderhoofden:

Matjôwa-Tanête, en

Matjôwa-Kâssí;

4 Gälla-Sâttoelôe; onderhoofden:

Matjôwa-Tângkeelôe,

Matjôwa-Manômboc, en

Matjôwa-Sômpong.

distriktshoofden. Deze man stond bekend onder den titel van den *Búí-ri-áha*. Wanneer men die woorden in het Hollandsch vertolkt, beteekenen zij letterlijk: *Kamer aan de Noordzijde*. (NB. *ri-áha* weder *Bása-Boëki*, of *Bergtaal*, = *ri-áwa*, = *ri-áwaŋ*, *aan de Noordzijde*). Dit klinkt zeker nog al vreemd, niet waar?

— Zooals men mij verhaalde, was er in oude tijden een vorstin van *Mánimpahōi*. Hoe die dame heette, wist men mij niet te zeggen, want de handschriften die daarvan gewaagden, waren, gelijk helaas! bijna overal op Celebes het geval is (!!), bij brand verloren geraakt. Doch dit doet thans niets ter zake. Die vorstin nu had een *Soelewátanŋ*, of, zooals hij in de *Bása-Boëki* heet, *Soelehátanŋ*, en een' vertrouwden broeder, die haar in het bestuur zooveel mogelijk ter zijde stonden. De vorstin en haar' beide vertrouwelingen bewoonden dan ook tezamen één paleis. De vorstin hield haar verblijf in het midden; terwijl de *Soelewátanŋ* een' kamer aan de Zuidzijde betrekken had, en daarom *Búí-ri-áttanŋ*, d. i. *Kamer aan de Zuidzijde*, betiteld werd, terwijl de geliefde broeder een vertrek aan de Noordzijde ingenomen had, en uit dien hoofde, den titel van *Búí-ri-áha*, of *Kamer aan de Noordzijde*, voerde. De titel van *Búí-ri-áttanŋ* was later voor goed door dien van *Soelehátanŋ* vervangen; alleen die van *Búí-ri-áha* was tot op den huidige dag gebleven.

Den derden November keerden wij des morgens tijdig naar *Bálanŋ-nípa* terug. Dit maal liep de weg, dien wij kozen, door het boven gemelde regentschap *Těndoŋ*, alsmede het *Boelo-boelo*-sche distrikt *Tělla*, beide, naar het mij voorkwam, bijzonder vruchtbare, en terdege bebouwde, streken. Digt bij het keerpeltje, kwamen wij op den grooten weg van *Bikaroe* naar

Balāṅ-nîpa uit, en ongeveer te 12 ure bevonden wij ons weder te huis.

Een dag of acht later maakte ik eindelijk nog een' hoogst belangrijke reis naar het Zuidelijk gedeelte van de Afdeeling Oosterdistrikten, dat pas eenigen tijd na den tweeden Bonischen veldtocht (1859—1860) van Bantāṅg, waar het vroeger meê verbonden was, afgescheiden, en aan deze nieuwe Afdeeling toegevoegd is.

Hierbij verwijs ik den Lezer, ter bekorting van mijn reeds al te lang verhaal, naar W. M. Donselaar's Beschrijving van Bonthain en Boelecomba, voorkomende in het Delftsche Tijdschrift van taal- land- en volkenkunde, Deel III, No. 2.

Den 11 November zat ik dan alweder te paard, en dit maal in gezelschap van den Heer G. Na de rivier van Sanjdjâi, en later die van Barīṅgāṅ, overgetrokken te zijn, reden wij langs het huis van Âroe-Barīṅgāṅ, dat aan den oever der rivier staat, door kampoṅ Matjîni; trokken vervolgens de Barīṅgāṅsche distrikten Marowāṅg-riyâttaṅ en Patallāssaṅ, alsmede de Bôelo-bôelo-sche distrikten Bôewa en Patōṅkú door, totdat wij het regentschap Kādjaṅ bereikten, en aldaar aan de barôega te Kanêke afstapten, waar wij den kontroleur Burlet aantroffen, die van Gadêya in Gantâraṅ herwaarts gekomen was, om volgens afspraak de reis verder met ons voort te zetten. Laat mij echter, eer ik verder ga, een paar woorden over het regentschap Kādjaṅ in het midden brengen.

Naar men zegt, zou het zijn' naam ontleenen van de veelvuldig in dat landschap voorkomende en gewoonlijk tot vervaardiging van *kādjaṅ*-matten gebezigde *koewalboomen* (Corypha Gebanga Bl.).

Het staat tegenwoordig onder een' regent met den titel van Karâëng-Kâdjâng, die een' soelewâtang aan zijne zijde heeft, alsmede een elftal distriktschoudeu. (m).

's Namiddags begaven wij ons nog verder Zuidwaarts naar het aangrenzende regentschap Lêmbaang, van wege de menigte valleijen (*lêmbang*) aldus genoemd. Na een uurtje rijdens over de rijstdammetjes, dat juist niet bijzonder gemakkelijk ging, daar de grond ten gevolge van langdurige droogte zoo fameus gespleten was, dat onze paarden er gedurig met de pooten inzaken; kwamen wij gelukkig behouden in de barôega van Lêmbang-lôhe (lett. *groote vallei*), aan.

Het regentschap Lêmbaang wordt al wederom door een regent met den titel van Karâëng-Lêmbaang bestuurd, die een' soelewâtang en een' lômpo, insgelijks een soort van hoofd, lett. *groot*

(m.) Teweten :

- 1 Gâlla-Bâtoe,
- 2 Gâlla-Poêto,
- 3 Gâlla-Anjêjôro,
- 4 Gâlla-Mâlêlêng,
- 5 Gâlla-Lômbô,
- 6 Gâlla-Pantâma,
- 7 Gâlla-Bantâlaang,
- 8 Matôwa-Lolisang,
- 9 Gâlla-Gânta,
- 10 Gâlla-Sapâya, en
- 11 Gâlla-Sângkalá,

beteekenende, alomede 5 districtsheefden, onder zich heeft. (n.) Aanvankelijk dacht ik van Karāṅg-Lēmbaṅg nog een Boegineesch Handschrift te erlangen, daar hij mij wel volgens gewoonte vertelde, dat zijne collectie Manuscripten eene prooi der vlammen geworden was (!!), maar er toch bijvoegde, nog één stuk uit den brand gered te hebben. Met gespannen' verwachting zag ik dit document te gemoet. Doch groot was mijne teleurstelling, toen men mij slechts een zeer verfranst exemplaar van het door mij zelven uitgegeven Boeg. Heldendicht op den eersten Bonischen veldtocht van 1859 bragt.

13 November begaven wij ons naar de plaats, die van wege de daar *opgehaapte steenen* den naam van *Támboēṅ-batōwa* draagt, alwaar een contract gesloten werd tusschen Âroe-Palákka Pátta-Málampeē-gāmāna en het Hollandsch Gouvernement, waarbij bepaald werd, dat de daar in de nabijheid gelegen rivier van Bâtoe-lépá de grens zou uitmaken tusschen Bône en de landen van de Compagnie. De gecommitteerde van Âroe-Palákka heette, zooals de regent van Lēmbaṅg mij mededeelde, *Sôero-La-Ôedoe*, die van het Hollandsch Gouvernement *Dâēṅ-Maṅgellāi*.

Zoodra wij deze historische bijzonderheid vernomen hadden, reden wij de *platte steenen*, waar de rivier van *Bâtoe-lépá* zijn'

(n.) Teweten :

- 1 Gállā-Lēmbaṅg,
- 2 Gállā-Nānasá,
- 3 Gállā-Djāla,
- 4 Gállā-Tanētte, waar Laíkāṅg onder behoort, en
- 5 Karāṅg-Tāṅga-tāṅga.

naam van ontleend heeft, over, en bevonden ons toen op het territoir van den Regent van Wêro (o.) Nadat wij aldaar eenige oogenblikken in de barôga vertoefd hadden, reden wij door het regentschapje van Lânge-lânge (p.), en het thans bij Wêro behorende Garâssîng, alsmede de regentschapjes Bôreng (q.) en Bâttañg (r.), en zoo kwamen wij in het regentschap Tiro, waar wij onsen intrek namen in de barôga van Ere-tôboe, na alvorens het graf van Dâtó-ri-Tiro, den eersten Apostel des Islams in deze streken, gepasseerd te zijn. Terwijl mijn reisgenooten zich aan de staatzaken wijdde, maakte ik een

(o.) Dit rēgentschap met een' bevolking van 513 zielen staat onder een' regent, alsmede de volgende hoofden :

Gallârrañg-Patoëwo,
 Gallârrañg-Wêro,
 Gallârrañg-Goëntoerôe,
 Gallârrañg-Sâoe,
 twee âna-karâëñg's, of vorstenzonen,
 één Matjôwa,
 één Lompo,
 en één tâoe-tôwa, of oudste.

(p.) Lânge-lânge, met een' bevolking van 468 zielen, staat onder een' regent en een' soelewâtañg, alsmede twee gallârrañg's, één anroñg-tâoe (hoofd of aanvoerder, verg. Mak. Woord, bl. 669, kol. 2, op *anroñg*), en drie tâoe-tôwa's, of oudsten.

(q.) Bôreng met 156 zielen, staat onder een' gallârrañg met een' âna-karâëñg en een' tâoe-tôwa.

(r.) Bâttañg met 789 zielen, staat onder een' gallârrañg met een' lompo, een' anroñg-tâoe en drie tâoe-tôwa's.

een wandelingje in de prachtige omgeving van Ere-lêboe, en ontdekte bij die gelegenheid, waaraan toch deze kampong den zonderlingen naam van *Ere-lêboe*, of *rond-water*, te danken had; men heeft namelijk in de nabijheid een' *bron*, die uit een' *ronden steen opwelt*. Toen ik bij mijne terugkomst onder de voor den Heer Burllet vergaderde hoofden de titels van die heeren (s.) hoorde opnoemen, vernam ik al wederom een paar mij geheel vreemde namen, teweten dien van *Karadépa* en *Karabîjja*, of, zoo als anderen uitspraken, *Karedépa* en *Karebîjja*. In het eerste geval heeft men bij *Kára* aan een' verkorting van het Makassaarsche *karâëng*, in het laatste geval aan het in mijn Makassaarsch Woordenboek (bl. 38, kol. 1) opgeuomen' *kâre*, een *man van goede geboorte*, doch minder dan een *daëng*, te denken. Maar wat beteekende nu het bijgevoegde *dépa* en *bîjja*? Dit was een' kwestie, die mij zelfs de met die titels vereerde lui niet wisten op te lossen. Trouwens geen wonder, want de daar aanwezige hoofden muntten alles behalve door verstandelijke vermogens uit. Er was NB. een regent van *Bórong* tegenwoordig, wien men tot in het oneindige de eenvoudigste zaken moest voorkaauwen; en wanneer men hem dan vroeg, of hij het goed begrepen had, bleek het, dat hij de bedoeling der woorden niet eens gebrekkig weêr kon geven. Hoeveel moeite het kost, om met zulke menschen zaken te behandelen, hiervan kan men zich in Holland, ja zelfs dikwijls op Java, geen flauw

(s.) Het Inlandsch bestuur van Tîro bestaat tegenwoordig uit een' regent en een' soelewâtañg, voorts een' lômpo, twee gallârañg's, een' ânrong-tâoe, en een' matjôwa, alsmede een' karadépa of karedépa, en een' karabîjja of karebîjja.

denkbeeld vormen.

Maar om tot mijn' titels terug te keeren, later kreeg ik daar-
oimtrent te Bira, waar een jonge regent van geheel anderen
stempel was, de volgende opheldering.

Karadépa, of *Karedépa*, zou af te leiden zijn van *dépa*, = *lé-
pará*, = *lápará*, (t.) *uitspreiden, effenen*, en oorspronkelijk den man
te kennen geven, die met het *effenen* der wegen en de *regeling*
van andere zaken in het land belast was.

Bij *Karabíjja*, of *Karebíjja*, zou men aan *bíjja*, = *répé*, *breken*,
bros, (Mak. Woord. bl. 438, kol. 2, *répé* No. 2) te denken heb-
ben, dewijl te Poelêpeñg, een aan de rivier van Tíro gelegen'
kampong van dat Hoofd, veel rijstpotten en ander aardewerk, of
breekbare waar (*répé-répékañg*), vervaardigd werden.

Tegenwoordig staan deze hoofden volkomen gelijk met hun'
collega's, en hebben zij volstrekt niets kenmerkend's meer.

Nadat mijn' reisgenooten hunne zaken afgedaan hadden, ver-
trokken wij ongeveer te één ure naar Bira, langs een' weg, die
vroeger van wege het puntige der steenen en rotsen bijna on-
begaanbaar moet geweest zijn. Thans echter is die door de
bemoeijenissen van den Heer Burlet, en van den tegenwoordigen
Regent, van wien ik reeds boven met een enkel woord ge-
waagde, in de daad vrij goed te noemen, zoodat wij reeds te
half vier ure in de barôga van het op een' zeer rotsachtigen
en heuvelachtigen grond gelegen en aan de landzijde door een'

(t.) NB. In mijn Makass. Woordenb. leest men op bl. 434,
kol. 1, het woord *lappará*; maar het schijnt wel, dat men on-
derscheid te maken heeft tusschen *lápará*, *uitspreiden, effenen*,
en het daar voorkomende *lappará*, *vlak, effen*.

vierdubbelen muur van klipsteen en omgeven' Bîra arriveerden, waar ons terstond het ordentlijk voorkomen van de aldaar aanwezige hoofden in het oog viel. Waarschijnlijk is dit gunstig verschijnsel hoofdzakelijk hieraan toe te schrijven, dat de bevolking daar meestal van den handel leeft, en alzoo meer met beschaafde kù in aanraking komt, in alle gevallen een' zekere welvaart geniet, die elders te vergeefs gezocht wordt. Nadat ik een weinig uitgerust had, begaf ik mij terstond naar den zeer schilderachtig midden tuschen het geboomte gelegen' vijver van circa 79 voet lang en 30 voet breed, met een fraai gezigt op de aangrenzende hoogten der kampong, ten einde mij volgens gewoonte door een in Oost-Indië zoo onmisbaar bad te verfrischen. Toen ik echter den volgenden morgen weder met hetzelfde doel daar kwam, werd mijn genot niet weinig vergald, als ik bespeurde, dat het water van dien vijver tot allerlei doeleinden, die ik thans liever niet noemen zal, gebezigd werd. Doch alvorens dien vijver te verlaten, mag ik niet verzwijgen, welk een' treurige vermaardheid die vijver in de laatste jaren bekomen heeft. Op zekeren dag waren daar weder twee Inlanders bezig om te mandiën, toen zij zich, in weerwil van het verkoelende van zoo'n bad, toch in die mate opwonden, dat de een den ander doodstak. De familie van den verslagenen wendde zich terstond tot de Rijksgrooten van Bîra, en wist deze heeren over te halen, dat zij den doodslager maar zonder vorm van proces ter dood veroordeelden. De toenmalige regent werd er wel op gehoord, maar was te zwak om zijn' toestemming te durven weigeren. En zoo werd de man maar eenvoudig naar den vijver gesleept, en daar aan een' nabijstaanden boom vastgebonden, ten einde een' neef des verslagenen de ge-

legenheid tot bloedige wraak te geven. Gelukkig was de met een' klewañg (soort van sabel) toegebragte wond niet doodlijk, zoodat de man, op het oogenblik toen de familie aanstalten tot de begrafenis maakte, uit zijn' staat van bewusteloosheid ontwaakte, en na verloop van eenigen tijd volkomen herstelde. Dit had ten gevolge, dat het voorgevallene ter kennis van de Regering kwam, die er natuurlijk den Raad van Justitie te Makassar mede in wetenschap stelde. En dit Collegie kon zich volstrekt maar niet vereenigen met de uitspraak van de Birasche regtsgeleerden; zoodat de Regent en al de Leden van den Hâdat onmiddellijk afgezet, en de schuldigen strengelijk gestraft werden.

Na dien tijd kwam er ook een' groote verandering in het Inlandsch Bestuur. Tegenwoordig bestaat dit in een' Regent met name Dâëñg-Râdjâ, een' Soelewâtang, en vier distriktshoofden, te weten: Gâlla-Bîra, den Lêmbañg-lôhe, den Lêmbañg-kêke en den Poendôdô.

Vroeger had men een' regent en acht leden van den Hadat, waarvan vier eenvoudige adviseurs, de vier anderen ieder met de zorg voor een distrikt belast, waren.

De adviseurs waren:

- 1° een Poëwa-lôlo,
- 2° een Poenrâlle,
- 3° een Amânnâ-djâmbœ, en
- 4° een Karâëñg-tôwa.

De vier andere leden van den Hadat, droegen de titels van:

- 1° Gâlla-Bîra,
- 2° Lêmbañg-lôhe,
- 3° Lêmbañg-kêke, en
- 4° Poendôdô.

Wegens het zonderlinge dier titels, heb ik mij alle moeite gegeven, om ze verklaard te krijgen. Ziehier, wat ik daarentrent ten slotte van Dâšũg-Râđja vernomen heb, die mij nog laat in den nacht, na overal berigten ingewonnen te hebben, het volgende kwam mededeelen:

Pówá-lôto, een titel dien men ook in Tanette aantreft, beteekent letterlijk: een *jonge vader* (Mak. Woord. op *pówá* N°. 2, bl. 137, kol. 1), en is zooveel als: *de regterhand*, of *plaatsvervanger*, van den Regent, dezelfde die tegenwoordig *Soelewátanğ* genoemd wordt.

Poenrâlle zou een' verknoeiing zijn van *poenrânğa*, een' soort van boom, door de botanici *Gmelina Asiatica* L. genoemd. De moeder van het eerste hoofd van dien naam was juist onder de schaduw van zulk een' boom gezeten, toen zij van dit kind beviel.

Amânna-đjámboe zou letterlijk beteekenen: *de vader van đjámboe-vruchten*, (jambosa sp.); en de man, die het eerst dezen titel voerde, zou zulks daaraan te danken hebben, dat zijne moeder in de dagen harer zwangerschap bijzonder veel trek naar deze vrucht gevoelde.

Karđnğ-tôwa is slechts een oude afgétrede' Regent, die nog met zijn' rijpe ondervinding te hulp kwam.

Gállá-Bíra is eenvoudig de *Gállá* of *Gállárranğ* van kamponğ *Bíra-lôhe*, lett. *groot-Bíra*. (NB. *lôhe* is wederom Bergdialect voor *lôwe*, *groot* of *veel*.)

De *Lémbanğ-lôhe* had de kamponğ's Poenğkarêsse, Toeligânra, Dânğke en Lanğgâna onder zich. Hij zou primitief den titel van *Lémbanğ-lôhe* gekregen hebben, dewijl zijne moeder van wege een' moeilijke verlossing een' menigte (*lôhe* = *lôwe*, *veel*)

van *sánro's* of Inlandsche doctoressen bij zich gehad had. Deze afleiding komt mij echter wel wat al te gezocht voor. Misschien bestond er in vroeger' dagen een kampong *Lémbaŋ-lóhe*, en kreeg het hoofd daarvan met weglating van het woord *Karúŋg*, den titel van *Lémbaŋ-lóhe*, zooals nog heden ten dage de tweede regent van Bantáŋg eenvoudig de *Tompo-bóéloe* genoemd wordt, in stede van het *Hoofd van Tompo-bóéloe*.

De *Lémbaŋ-kéke* had het beheer over kampong *Bíra-kéke* of *klein-Bíra*; en zou daarom den titel van *Lémbaŋ-kéke* bekomen hebben.

Wat eindelijk den *Poendódó* betreft; deze had de kampong's *Toenége* en *Tapússaŋg* onder zich. De moeder van den man, die het eerst dien titel ontving, zou na het eten van *dódoró*, een' onder de Inlanders zeer geliefkoosde lekkernij (Vergel. Mak. Woordenb., bl. 364, kol. 2), van dezen zoon bevallen zijn, die daarom met den naam van *Poendódoró*, of bij verkorting *Poendódó*, bestempeld werd. (Over dit voorvoegsel *poen* vergel. men Mak. Woordenb., bl. 90, kol. 2, op *poëŋg*, enz. No. 1.) Zoo iemand zich soms verwonderen mogt, dat deze titels niet Boegineesch maar Makassaarsch zijn, zoo wete hij, dat in die streken meer Makassaarsch dan Boegineesch, ofschoon alles behalve zuiver, gesproken wordt. *Bíra* stond dan ook in vroeger' dagen onder Gôwa, waaraan het jaarlijks een zekere hoeveelheid *bíraŋg*, soort van *grof wit linnen*, als bewijs van hulde moest leveren. Hieraan zou het dan ook, met weglating van de naaal aan het einde, den naam van *Bíra* te danken hebben.

En thans spoed ik mij, om van dit taalkundig onderwerp af te stappen, en den Lezer liever nog het een en ander mede te deelen van een allerbelangrijkst uitstapje, dat wij naar de nabij

gelegen' grotten en onderaardsche gangen van Bîra gemaakt hebben.

Er zijn hier namelijk in een bosch drie breede, denkelijk wel vijftig à 60 voet diepe kuilen, vol missen en onderaardsche holen, bekend onder den naam van *Lintáttará*, hetgeen een' zamentrekking schijnt te zijn van *Líyāng-táttará*. Dit *líyāng* of *léyāng* is het gewone Makassaarsche woord voor *hol* of *spelouk* (vergel. Woordenb. op *léyāng* No. 1, bl. 512, kol. 2). Wat echter *táttará* betreft; hierover zijn de geleerden het niet eens. Sommigen beweren, dat het oudtijds in die streken hetzelfde als het Makassaarsche *lántāng*, *diep*, beteekend zou hebben. Anderen daarentegen denken hier aan de ook in mijn Woordenboek (bl. 312, kol. 1) aangegeven' beteekenis van *vlak*, omdat het daar beneden in de diepte eenigzins *vlak* terrein zou zijn. Doch genoeg hierover. Deze *Lintáttará's* nu stonden bij de bevolking in zeer slechten reuk. Men verhaalde zelfs, dat zij in oude, ja ook nu nog in later' tijden gebezigd werden, om daar, hetzij misdadigers, of menschen tegen wie men een' wrok koesterde, levend in te gooijen, en zoo te verpletteren. Dit wekte natuurlijk in ruime mate onze nieuwsgierigheid. Gelukkig, dat de Heer G. een gewezen zeeman was, en dus beter klimmen konde dan ik. Hij daalde langs een' boom, als ware het een mast, naar beneden, alleen door een' Inlandschen schrijver gevolgd; en toen hij eenmaal daar was, lieten wij ook eene aangestoken' lantaarn afzakken. Daardoor was G. in staat gesteld, om zelf alles naauwkeurig te bezigtigen, en ook ons zooveel mogelijk aan te toonen, hoe het er op de oppervlakte en in de nissen, alsmede in de holen, uitzag. En nu werd het volkomen duidelijk, dat er geen' kwestie van moordholten of dergelijke was. Wel trof men in die *Lin-*

táttará's een' menigte doodsbeenderen aan, maar deze lagen geregeld bij elkander, en waren zelfs voor een groot gedeelte in van boomstammen vervaardigde lijkkasten neêrgelegd. Hier en daar stonden zelfs een aarden bakje en een' gendi bij de lijkist. Tevens ontwaarde men op enkele plaatsen de beenderen van een' buffel, welligt als offer voor de dooden daar geslagt. Dat er in één van de *Lintáttará's* ook het gewei van een hertebeest gevonden werd, was waarschijnlijk hieraan toe te schrijven, dat het beest door jagers vervolgd, bij ongeluk in dien afgrond neêrgestort was.

Doch om kort te gaan, er bleef bij ons geen twijfel over, of deze *Lintáttará's* waren vóór de invoering van het Islamisme de gewone begraafplaatsen dier streken. Welligt dat de voornamen daar een lijkist kregen, de geringen slechts eenvoudig bijgezet werden.

In de tweede van de door ons bezochte *Lintáttára's* meende G. overblijfselen van een in den wand uitgehouwen beeld te herkennen. Wat of dit nu geweest zij, een Sjiwa- of Boeda-beeld, of misschien iets van geheel anderen aard, blijft onzeker. Ondertuschen zou het stellig niet onbelangrijk zijn, om nogmaals, maar van te voren behoorlijk uitgerust, in die hollen af te dalen.

Nadat G. de twee grootste van die *Lintáttará's* van binnen bezocht had, en wij ons overtuigd hadden, dat de derde, die nog steiler naar beneden liep dan de twee andere, een' begraafplaats van gelijken aard was, vervolgden wij onze wandeling, totdat wij aan een' grot kwamen, die bekend stond onder den naam van *Baráya*. Volgens zeggen van de Inlanders zou die grot aldus genoemd zijn, omdat daar eertijds een' *bára*, of met omhelmingen afgeperkte ruimte voor de hertenjagt, geweest was (Vergel. Mak. Woord. op *bára* N°. 1, bl. 188, kol. 1). Die

grot had echter niets bijzonders. De grootste, ja eenige, merkwaardigheid er van, was, dat die eenige maanden geleden, tot verblijf gestrekt had aan zekeren Dâēng-Karāēng, een' van Saleijer weggeloopt' moordenaar, die daar geruimen tijd met zijn gezin gehuisd had, doch later te Bantāēng gepakt, en in handen der justitie overgeleverd, werd. Die grot had van achteren een' engen uitgang, waardoor hij vervolgd wordende wist te ontkomen. Toen ook wij, van die nauwe passage gebruik makende, den weg naar onze barôega weder insloegen, was ons gevolg, dat nog maar steeds geduldig aan den ingang stond te wachten, niet weinig verbaasd, op het vernemen dat de tōwāng's al bijna te huis waren.

Regt voldaan over deze wandeling en in het geheel over ons verblijf in Bîra, zetteden wij den 16den November des morgens te 8 ure onze reis al weder voort.

Ofschoon deze weg nog niet zoo goed in orde gebracht was als die van Tîro naar Bîra, viel de rid ons echter nog al meê, en bereikten wij binnen een paar uur de barôega van het regentschap Lêmo-lêmo. (u.)

De gansche streek is hier weinig bebouwd; trouwens de grond is te steenig, om voor iets anders dan dĳagoēng-tuinen te kunnen gebezigd worden. Dat men hier overvloed van steenen heeft, is vooral ook zichtbaar aan den muur van los op elkander gestapelde klipsteen, ter hoogte van 8, en ter dikte

(u.) Dit regentschap heeft, na de aanhechting van *Āra*, een' bevolking van 685 zielen, en staat tegenwoordig onder een' regent met twee gallārrāng's, waarvan één de gallārrāng van *Āra* is, alsmede vier ānā-karāēng's.

van 4 voeten, die de kampong omgeeft. Die versterking moet hier tijdens den oorlog met Bone van 1824 aangelegd zijn.

Biinnen de kampong is ook, gelijk men bij Donselaar ter aangeh. pl., bl. 174, lezen kan, eene merkwaardige grot, ruim 50 voet diep, en schuins naar beneden dalende, op wier bodem zich eene kom met helder drinkbaar water bevindt, dat in de behoefte der bewoners voorziet, doch op niet gemakkelijke wijze, langs het glibberige en steile rotspad, verkregen wordt.

Wat mij in Lëmo-lëmo vooral belang inboezemde, was de groote werf van meer dan tweehonderd Inlandsche vaartuigen, daar de menschen van Lëmo-lëmo over gansch Celebes als de beste Inlandsche scheepstimmerlieden bekend staan. En ofschoon ik nu reeds dikwerf dagen lang op allerlei smeerige Makassaarsche en Boeginesche praauwen had doorgebracht, ten einde de constructie en de Inlandsche benamingen van al de deelen te leeren kennen, meende ik toch, dat het voor mij hoogst nuttig was, om zulke een' werf te bezichtigen, vooral daar ik op het moment een' gewezen' Hollandsch' zeeman bij mij had, die mij des noods de vereischte opheldering omtrent het samenstel dier praauwen geven konde. Ik moet dan ook gulweg bekenen, dat ik vroeger bij gebrek aan scheepskennis, en van wege het moeilijke om zich op zoo'n vol gepropte prauw behoorlijk te oriënteren, eenige zaken verkeerd begrepen, en daardoor minder juist in mijn Makassaarsch Woordenboek opgegeven heb. Ten gevalle van de beoefenaren der Makassaarsche literatuur heb ik de daarop betrekking hebbende verbeteringen hieronder in een' Noot bekend gesteld. (v.)

(v.) Verbeteringen en toevoegsels behoorende bij het door

Nadat wij stellig meer dan twee uren op die werf hadden doorgebracht, kwam vriend Burlet, die ons voorgesteld had, om van één dier Lêmo-lêmosche prauwen gebruik te maken, en over

schrijver dezes in 1859 uitgegeven Makassaarsch Woordenboek:

Bl. 49, kol. 1, reg. 27. Achter: „*lôlo* No. 4;” in te lasschen: „zooveel als een *nagelbank*;”

Bl. 54, kol. 1, reg. 26. Achter: „*goed vastgedraaid heeft*. (G. G.)” in te lasschen: „

„Dit *kêloe* ook gebezigd van de *balken* eener *prauw* boven de *pânjka's*, die dan dezelfde dienst doen, als de *tômbalâ's* boven de *gâding's* en *slorô's*.”

Bl. 91, kol. 2, reg. 11. Achter: „Men zie beneden.” in te lasschen: „

„ — *Pânjka-patôeboeng*, *klink*. Vergel. *patôeboeng-tôeboeng* op *tôeboeng*.”

Bl. 127, kol. 2, reg. 10 van onderen. Achter: „boven de *pagoelîngang*” in te lasschen: „door onze zeelui *uithouders* genoemd.”

Bl. 197, kol. 1, reg. 8. Achter: „denken doen. (Rap. K. G.). Boeg. idem.” in te lasschen: „

„*Bôra-barâta* volgens prauwvoerders van *Bâlâng-nîpa* (Oosterdistrikten) de *dwarstegger* van een prauw, waar de *lêngôe-lêngôe* op rust, bij ons een *kraambalk* genoemd. Vergel. *îjakâkhang*, op *îjâkâ*, en *lêmâ-lêmbârang* c. op *lêmbârâ*.”

Bl. 285, kol. 2, reg. 13. Achter: „*Patôempâ*, een *stut*” in te lasschen: „bijvoorbeeld op zij van een' prauw in de *lânggâng*. (Vergel. *lângga*.)”

Bl. 299, kol. 2, reg. 12. Achter: „ = *palângga*” in te

'Tanabêroe naar Boeloekoempa te zeilen, ten einde onze wel wat al te vermoeide paarden over land derwaarts te laten leiden, informeeren, of wij nog niet gereed waren, dewijl wij anders gevaar liepen, om,

lasschen : „*stapel-* of *kielblokken*.”

Bl. 300, kol. 1, reg. 8. Onder : „ = *tátalá* No. 1” in te lasschen : „

„ (*têbaŋ*). — *Têbaŋ-ânjâjōŋ*. Volgens scheepstimmerlieden van Lêmo-lêmo aldus genoemd een' plank, die soms tusschen de *pâtiti-pâtiti* en *ânjâjōŋ* wordt aangebragt, tot steuning van *ânjâjōŋ* en *soerêmpá's*.

Bl. 301, kol. 2, reg. 4. In plaats van : „in de *paŋgépé-lôenasá*.” te lezen : „meer naar boven, aan de buitenzijden van de *paŋgépé-lôenasá's*.”

Bl. 322, kol. 2, reg. 1. In plaats van : „als 't ware” enz. tot : „Boeg. idem.” ingesloten, te lezen : „

„aan de binnenzijde boven de *sôlorô's* aangebragte balken, die aan stuur- en bakboordzijde boven het dek uitsteken. Boeg. idem.”

Bl. 337, kol. 2, reg. 16. In plaats van : „*târi-târipaŋ*” tot : „(Rap. K. G.)” ingesloten, te lezen : „

„*Târi-târipaŋ*, vierkante blokjes hout, die van onderen over de geheele lengte van het vaartuig, van boven in het hout uitgekapt zijn, tot het geven van meerdere stevigheid, en wel drie in de breedte, te weten één op de *lôenasá*, en één op ieder van de *paŋgépé-lôenasá's* (Rap. K. G.).”

Bl. 368, kol. 1, reg. ult. Achter : „*knieschijf*.” in te lasschen : „Soms ook aldus genoemd de *lôdjōŋ* eener *praawo*. Vergel. *lôdjōŋ*.”

Bl. 373, kol. 1, reg. 7. Achter : „Ook naam eener *kris*.”

als de wind ging liggen, geruimen tijd op het zoute sop te moeten dobberen. En aangezien ook ons dit vooruitzicht niet bijzonder toelachte, spoedden wij ons naar de reeds gereed lig-

in te lasschen : „ — Insgelijks gebezigd van een' door de gansche lengte van het vaartuig doorlopende *bóewa-boewádjā*. Vergel. *boewádjā*."

Bl. 381, kol. 1, reg. 4, v. o. Achter : „kanon rust. Boeg. idem.„ in te lasschen : „Volgens scheepstimmerlieden van Lêmo-lêmo ook aldus genoemd de *dwaarslegger* van een' praauw, waarop de *těngóe-těngóe* rust, bij ons *kraanbalk* genoemd. Vergel. *lém̃ba-lém̃bārāṅ* c op : *lém̃bará*."

Bl. 396, kol. 1, reg. 8. Achter : „waar de *pāṅjka*'s zich bevinden.„ in te lasschen : „

„Bij ons heet dit de *piek*.„

Bl. 414, kol. 1, reg. 8. Achter : „het overvloedige water te ontlasten.„ in te lasschen : „

„Door anderen *ājóló*, of *trechter* genoemd."

Bl. 416, kol. 2, reg. 7. v. o. Achter : „*padoewákāṅ* en van andere vaartuigen.„ in te lasschen : „

„Zulkeen *panjājārīṅ-ājārīṅ* bestaat dan gewoonlijk in laten van *bamboe* of *pināṅ*, met een' kleine tusschenruimte aan elkander verbonden, door middel van *rotting* of *gamoeti-touw*. Daaronder dan *kādjāṅ* aangebragt, en zoo op de *bóekkóe* gelegd."

Bl. 421, kol. 1, reg. 7, v. o. Achter : „*trechter*.„ in te lasschen : „

„Volgens sommigen ook = *ājōṅjājōṅgāṅ*."

Bl. 473, kol. 1, reg. 9, v. o. Achter : „Van daar ook ge-

gende prauw, waarmede wij een uur later het regentschap Tanabêroe bereiken. (w.)

Daar in dit ellendig regentschapje zonder handel of rijstbouw, welks bevolking slechts door wat visscherij en het planten van dĵagoŋg in haar onderhoud tracht te voorzien, weinig heil voor ons

bezigd van de" in te lasschen :„

„stapel- of kielblokken, dat is :„

Bl. 495, kol. 1, reg. 11. Achter : „(c) de plank, waarop de *tēngōe-tēngōe* van een schip rust ;„ in te lasschen : „bij ons een *kraanbalk* genoemd. Volgens *scheepstimmerlieden* van Lēmo-lēmo heet dit *tĵakūkkaŋg*. Vergel. op *tĵākē*. Op Balaŋ-nĵpa (Oosterdistrikten) door prauwvoerders genoemd : *bāra-barāta*. Vergel. op *barāta*.„

Bl. 509, kol. 2, reg. 3, v. o. Achter : „*bak*, op een prauw,„ in te lasschen : „soms ook *dōelaŋg-dōelaŋg* genoemd.“

Bl. 606, kol. 1, reg. 4 Achter : „*besprenkelen*“ in te lasschen : „(3°. *sōloró*), bep. *sōloroka*, *oplangers*, soort van balken aan de binnenzijden van een' prauw, tusschen de *gādīŋg's* (vergel. *gādīŋg* N°. 2) en *tādĵó's* (vergel. *tādĵó*) aan te brengen.“

Bl. 897, kol. 1, reg. 20. In plaats van : „*tādĵó*“ te lezen : „*sōloró*.“

reg. 22. Achter : „Vergel. Woord.“ bij te voegen : „ op *sōloró* N°. 3.“

Bl. 905, kol. 2, reg. 3, v. o. „(giek)“ weg te laten.

(w.) Tanabêroe, met zijn' bevolking van slechts 131 zielen, heeft een' regent, één *gallāraŋg*, één *ānroŋg-tāoe*, en één *āmmā-tāoe*. Evenals de titel *ānroŋg-tāoe*, zoo beteekent ook die van *āmmā-tāoe* letterlijk *menschenmoeder*.

te halen was, vertoefden wij daar niet langer dan hoogst noodig; en arriveerden ongeveer des namiddags te vijf ure te Gadêya, in het regentschap Gantâraṅg, en wel in de aangename woning van onzen zoo gullen gastheer en reisgenoot Burlet, om ons en onze rossen daar eens goed te restaureren en vervolgens over Bonto-tāṅga en D̃jôd̃jolô, welke regentschappen wij ook nog wilden bezoeken, naar Balaṅg-nîpa terug te keeren.

Het regentschap Gantâraṅg, met zijne bevolking van 5836 zielen, heeft tegenwoordig een' regent en een' soelewâtāṅg, alsmede een 25' hoofden van minder rang, (x.) waaronder de *djānnaṅg's* (soort van *hoofd*, vergel. Mak. Woordab. bl. 410, kol. 2) van *Kalakôṅgkoṅg* en *Téraṅg-téraṅg*, die met goedvinden van den regent zelve, onmiddellijk onder den kontroleur staan.

Van Gantâraṅg uit had ik nu ook nog een uitstapje naar

(x.) Teweten :

- 1 een' Lōmpo,
- 2 Gallarraṅg-Gantâraṅg,
- 3 Gallarraṅg-Bôroṅg,
- 4 Djānnaṅg-Barâba,
- 5 Djānnaṅg-Boêwa,
- 6 Âroe-Matôwa,
- 7 Djānnaṅg-Kalakôṅgkoṅg,
- 8 Djānnaṅg-Téraṅg-téraṅg,
- 9 Matjôwa-Pônre-riyâtāṅg,
- 10 Matjôwa-Sapîri,
- 11 Matjôwa-Gâleṅg-bêroe,
- 12 Matjôwa-Limpāno,
- 13 Matjôwa-Kasoewâra,

de Noordelijk gelegen regentschappes Tâla (ij.), met zijn' 203, en Paliyôwi (z.), met zijn' 156 zielen bevolking, kunnen maken. Doch liever bepaalde ik mij tot een bezoek bij den regent van Gantârāṅg, die mij, daar hij den ganschen togt met zijn' controleur meêgemaakt had, onderweg als een wakker en geschikt hoofd voorgekomen was, van wien ik dan ook nog eenig nut voor mijne studiën hoopte te trekken. En zie! ik vond mij in mijne verwachting niet bedrogen, want, nadat ik met hem en zijne vrouw een poosje had zitten praten in zijn' tamelijk nette woning te Sapîri, kreeg ik ten slotte een Boegineesch handschrift over Inlandsche wetten en contracten meê naar huis, ten einde afschrift daarvan te nemen. Op mijn toertje naar

14 Matjôwa-Bôtjō-botjôwa,

15 Matjôwa-Kâsî,

16 Matjôwa-Toroliya,

17 Matjôwa-Pônre-râya,

18 Matjôwa-Tjarâmpoe,

19 Matjôwa-Gâloeng-berôewa,

20 Matjôwa-Pâwo,

21 Matjôwa-Papanjdjâya,

22 Matjôwa-Kasimpôeraṅg,

23 Matjôwa-Nîpa,

24 Matjôwa-Gadêya, en

25 den Tôdô van Kaloemême. (NB. *Tôdô* titel van een *hoofd*, vergel. Mak. Woordenb. bl. 315, kol. 1.)

(ij.) Tâla heeft een' regent en één djànnaṅg.

(z.) Paliyôwi heeft een' regent, één lômpo, één gallârāṅg, en één tôdô.

Sapîri werd ik vergezeld van bovengemelden Dĵānnaŋ van Kalakōŋkoŋg, die mij al rijdende verhaalde, dat zijn landschap oudtijds Tana-kōŋkoŋg heette, en dien naam tijdens de Gôwasche overheersching bekomen had, dewijl de toenmalige Dĵānnaŋ met de zorg voor 's koning's *honden* (in het Mak. *kōŋg-kōŋg* genoemd) belast was.

Behalve het bovenvermelde Handschrift van Karāēŋg-Gantāraŋg, kreeg ik ook van zekeren Ali, een' gewezen' discipel van Goudswaard, een stuk behoorende tot de La-Galigo-literatuur, en bekend onder den naam van *Laōna Sawéri-Gādīŋg ri-Marapâttaŋg*, d. i. *togt van Sawéri-Gādīŋg naar de Onderwereld*, te leen.

Gedurende mijn verblijf te Gadêya, maakte ik ook nog een' groote wandeling met mijn' gastheer door de onderscheiden' kamponŋ's daar in de buurt, die tegenwoordig, dank zij de zorgen van den Heer Burlet, een prachtig voorkomen hebben, en van vorstelijke wegen voorzien zijn. Ja, mij dunkt, dat ook dit gedeelte der Oosterdistrikten meer en meer vooruitgaat. Jammer slechts, dat het aan de monding der Têko gelegen fortje Carolina door de militaire magt geheel ontruimd, en aan eenige oppassers overgelaten is. De kontroleur heeft daar dus in den regel niet veel conversatie meer. Gelukkig, dat Toëwaŋg-Ingge er voor goed gevestigd is.

Na ons aldus bij den Heer Burlet weder behoorlijk voor de reis gesterkt te hebben, gingen wij met hem in den morgen van 19 November op nieuw en route naar Bonto-tāŋga. Eerst liep de weg naar Kaloemême, met zijn prachtig saguweerbosch. Daarna staken wij de Lêmbaŋg-rivier over, en rigtten wij onzen koers naar het landschap Danoëwaŋg in Panĵikōkaŋg, om ons

zoo naar het in datzelfde regentschap (*aa.*) gelegen Mañjāmpa, waar men overvloed van bamboe en timmerhout vindt, te begeven. Het laatste gedeelte van den weg naar Bonto-tāṅga, en ook dit land zelf, waren bijzonder dor. Het hoofd van dit regentschapje, met zijn' bevolking van 162 zielen (*bb.*), viel insgelijks weinig in onzen smaak. Het beste, wat ik van den man gehoord heb, was dat hij zelf begreep voor zijn' hoogte (!?) betrekking ongeschikt te zijn. Tot overmaat van ramp, waren wij naauwelijks in de barōga van Bonto-tāṅga gearriveerd, of daar kregen wij een' vreeselijke onweërsbui, zoodat het overal duchtig begon te lekken, en al de vergaderde hoofden onder de bamboezen banken de wijk namen, dan alleen er eventjes uitkomende kijken, wanneer hun bij name iets gevraagd werd. Potsierlijke vertooning! niet waar? — Wanneer men dat in het deftige Holland eens zag!!

Den 20 November zaten wij reeds te 6 ure weder te paard, dewijl mijn' reisgenooten dien dag veel af te doen hadden. Wij reden langs de woning van het thans onder Wêro staande landschap Garāssīṅg, en vervolgens door het regentschap Ôedjoeṅg-lôhe, die wieg en bakermat van Lamātti's vorsten, met zijne bevolking van 882 zielen, onder het bestuur van een' regent met zijn' soelewātāṅg, en nog drie andere hoofden (*cc.*), en

(*aa.*) Het regentschap Pañjikōkaṅg heeft een' regent met den titel van gallārraṅg, en nog twee andere gallārraṅg's, voorts één anrōṅgōeroe, één paṅgōeloe, en één tāoe-tōwa.

(*bb.*) Bonto-tāṅga staat onder een' regent met een' soelewātāṅg, een' gallārraṅg en een' ana-karāṅg.

(*cc.*) Teweten :

1 een' Gallārraṅg,

bereikten ongeveer te 11 ure de baroëga van het regentschapje *Djôdjolô*, dat slechts onder één *gallarraṅ* staat, en zijn' naam van het volgende ontleend zou hebben.

Toen de *Towaṅkê*, of *menschen die met Ároe-Palákka Pátta Málampeë-gámána* naar *Batavia*, en alzoo naar de *Áṅke-rivier*, geweest waren, door hun' Heer, die zich toen in *Kâdjāṅ* bevond, landwaarts in gezonden werden om vruchten te zoeken, vroegen zij aan iemand dien zij op den weg ontmoetten, hoe het land heette, dat daar voor hen lag. Deze zou dit evenmin als de *Towaṅkê* geweten, en geantwoord hebben: *Wijs het mij maar, teweten: waar gij heen wilt; dan zal ik er u wel brengen.* Deze woorden nu beteekenen in het Boegineesch: *Djálló-mani*; en hier hadden die *Towaṅkê* van gemaakt: *Djôdjolô*.

Dewijl mijn' reisgenooten hier niet veel zaken te verrigten hadden, vervolgden wij reeds te drie ure de reis, zoodat wij nog dienzelfden dag, ongeveer te vijf ure, in de vroeger reeds door mij bezochte baroëga van *Tanêtte*, waar de regent van Oud-Boeloekoempa zijn' residentie houdt, aankwamen.

Ik bepaal mij thans enkel tot de mededeeling, dat deze regent, die vroeger soelewâtāṅ van *Bôlo-bôlo* was, geen van de minsten onder zijn' ambtgenooten te achten is, alsmede, dat hij een' soelewâtāṅ en acht andere hoofden onder zich heeft (*dd.*).

2 Soelewâtāṅ-Toeroēṅgāṅ, en

3 Âronṅgoëroe Palāmbará.

(*dd.*) Teweten:

1 den Lômpo van Oud-Boeloekoempa,

2 Gâlla-Bôeloe-bôeloe,

3 Gâlla-Djâwi-djâwi,

Over den oorsprong van den naam *Boeloekôempa*, of *Boeloekôemba*, zijn de Inlandsche geleerden het alweder niet eens. Een *berg* (Boeg. *bôelôé*) *Kôempa*, zooals sommigen mij vroeger wel eens verhaald hebben, wordt hier tevergeefs gezocht. Anderen willen beweren, dat men hier te denken hebbe aan een' *berg* of *heuvel*, waar meh nog al veel *kôempaŋg*'s, of *sáyá-kôemba*'s, d. i. een' soort van bij de Inlandsche dames zeer geliefkoosde torren (Vergel. Mak. Woord. bl. 578, kol. 1), aantreft. Doch, ik moet openhartig bekennen, dat ik op reis geen enkele van die torren ontmoet heb. Ware het land nu maar *Bôewa-poewása*, of *Bôewa-Sanrãŋgaŋg*, een' soort van *kleine kastanjes*, die men hier nog al veel te zien krijgt, gedoopt geworden; zoo zou ik als man van ondervinding meê kunnen spreken.

Den volgenden ochtend namen wij tijdig van den Heer Bulet, die naar Gadêya terugkeerde, afscheid, en spoedden ons langs den grooten weg door het bosch van Ampârãŋg en over Bikêroe naar Bâlãŋ-nîpa terug.

Van nu af aan maakte ik met ernst aanstalten, om mijne reis naar de Binnenlanden verder voort te zetten. En juist was ik op het punt, om over land naar Tâkalállá in Mariyo-riwâwo te vertrekken; toen ik in den avond van 2 December per extra-post detijding ontving, dat mijn vriend Goudswaard te Bantãëŋ den vorigen dag, juist terwijl zijn oudste zoontje aan een' erge typhus-

-
- 4 Gállá-Bintarôŋga,
 - 5 Gállá-Balantarôwaŋg,
 - 6 Gállá-Kamboëno,
 - 7 Gállá-Bôëtta-kêke, en
 - 8 den Lômpo van Batoe-karôpa.

ziekte leed, plotseling de cholera gekregen had, en eenige uren later daaraan bezweken was. Ik wijzigde daarom mijne reis-plannen, en reed den volgenden ochtend nogmaals naar Bantâëng, ten einde de ongelukkige weduwe zooveel mogelijk met raad en daad van dienst te zijn, en tevens in het belang van de daar door het Nederlandsch Zendeling-genootschap opgerigte, en zoo hoog bij het Gouvernement, ja bij ieder weldenkend mensch, aangeschreven staande school de noodige maatregelen te nemen. Zoodra ik te Bantâëng aangekomen was, spoedde ik mij naar de woning van den daar aanwezigen officier van Gezondheid, Dr. Cramer, bij wien ik thans mijn intrek zoude nemen. Terstond hoorde ik reeds, dat de weduwe van mijn' vriend ieder oogenblik een nieuwe slag verbeidde in het overlijden van haar' oudsten lieveling. Ik stond dan ook reeds dienselfden dag aan het sterfbed van het haar zoo dierbare kind!

Wanneer men hierbij bedenkt, dat de cholera te Bantâëng gedurig zijne slagtoffers bleef eischen, tot zelfs onder de bedienden van die arme Mevr. G., zoodat menigeen die weleer zoo geliefde woning begon te schuwen; als men alverder zich voorstelt, hoe een ieder, dien ik te Bantâëng ontmoette, mij het naar menschelijke berekening voor die plaats en hare omstreken bijna onherstelbaar verlies herinnerde; dan laat het zich ligtelijk denken, dat ik thans sombere, ja treurige, dagen sleet, daar, waar ik nog onlangs zoo menig genoegelijk en nuttig uur had doorgebracht. Geen wonder, dat ik in weêrwil van het alleraangenaamst gezelschap, en in weêrwil van het allergulst onthaal, van mijnen gastheer, blijde was, dat ik een oord van zoo gemengde herinnering reeds den 8 December weder vaarwel kon zeggen.

In den avond van 9 December te Bālaṅg-nīpa teruggekeerd, had ik gehoopt, na een paar dagen rustens mijne reeds lang voorgenomen' reis naar Tākālāllā en verder eindelijk te kunnen volvoeren. Maar zie ! al wederom hadden zich bezwaren daartegen opgedaan ; zoodat mijn vriend Bakkers mij in zijn schrijven ten sterkste ontried, om dit plan reeds nu te volvoeren. In alle gevallen achtte hij het raadzaam, dat ik een maand of drie daarmee wachtte. Hoewel noode, besloot ik den raad van mijn' vriend op te volgen, en eerst over Tjāmpa naar Makassar terug te keeren.

Ik nam alzoo den 17 December een hartelijk afscheid van mijn' vriend en gastheer met de zijnen. Maar het scheen wel, of het ongeluk mij begon te vervolgen. Bevreesd als Mevrouw Swaving was, dat ik onderweg gebrek zou lijden, had zij mij den vorigen avond een' *rāntaṅg*, of mand met onderscheiden' verdiepingen, gereed laten maken, rijkelijk van allerlei keurige spijzen voorzien. Mijne koelie's kregen daarom in last, om, dewijl het pas volle maan geweest was, nog des nachts met die *rāntaṅg*, alsmede mijn' kleêren en veldbed, vooruit te loopen, en mij dan den volgenden dag in de woning van zekeren Âroe-Têko, waar ik gevoegelijk zou kunnen overnachten, af te wachten. Maar wat gebeurde er ? Nadat ik vlak voor de woning van Swaving, die mij nog ten overvloede een' gids meegegeven had, de Tāṅgka-rivier overgestoken, en alzoo op Bonisch terrein gekomen was, volgde ik zooveel mogelijk denzelfden weg als gewoonlijk door den postbode tussehen Bālaṅg-nīpa en Tjāmpa genomen wordt ; doch weldra geraakte ik een weinig aan het dwalen. Toen ik eindelijk de plaats bereikt had, waar gemelde Âroe-Têko volgens de beschrijving wonen

moest, vernam ik, na een' poos vergeefs gezocht te hebben, dat die Meneer Âroe-Têko reeds een 'paar maanden dood was. Hij had bij gelegenheid, dat hij te Lamônjtjông aan de toptafel zat, ruzie gekregen met den zoon van Âroe-Lamônjtjông. En dit was ten slotte zoo hoog gelopen, dat laatstgenoemde den gast overhoop gestoken had. Het volk van Âroe-Têko hierover natuurlijk zeer gebelgd, had getracht den vorst van Lamônjtjông met de zijnen gevoelig te tuchtigen. Maar het schijnt wel, dat dit een' wanhopige onderneming was; ten minste moeten die menschen van Têko, wanneer het verhaal waarheid behelst, een geducht pak gekregen hebben, en meerendeels uit die streek verdreven zijn. Doch hoe het zij, mijn' koelie's waren door dit ongeval het spoor bijster geraakt, zoodat zij niet meer wisten, welken koers te nemen; en die heerlijke rântang, waar ik mij zoo op verheugd had, liep ik alzoos deerlijk mis! Tot overmaat van ramp werd ik bij het zoeken naar de koelie's door een' geweldige onweërsbui overvallen, die stellig wel een paar uur aanhield. Gelukkig dat ik nog bij tijds, toen de regen op zijn hevigst was, in een klein huisje aan den weg kon schuilen. Als het weder een weinig bedaard was, zette ik mijn onderzoek verder voort. „Maar” hoor ik den Lezer, dunkt mij, vragen, „waarom u niet gewend tot den opvolger van dien Âroe-Têko?” Wel nu, dat heb ik ook gedaan, en toen tot antwoord bekomen, dat er een was. Maar hoe hij heette, wist men mij niet te zeggen. Ondertusschen vond ik toch iemand, die zijn huis zou kunnen aanwijzen. En als ik eindelijk de woning van dien Anonymus bereikte, gaf hij mij de verzekering, dat er nog in het geheel geen' keuze voor een' nieuwen vorst gedaan was. Echter behoorde de Anonymus tot de familie van den verslage-

ne, en was zoo goed, mij nog vóór den nacht bij één van de rijksgrooten onder dak te brengen. Doch die rijksgrootescheen alles behalve een Croesus te zijn. Het zag er ellendig in zijn paleis uit. Ik kreeg voor mijn nachtleger niets anders dan een hard, ik zou haast zeggen *steen*, hoofdkussen; en mijn avondeten, het eenige, waarmee ik het voor dien ganschen dag moest stellen, bestond in niets anders dan letterlijk *zwarte* rijst, met een *sayor* of *groente*, zoo *zuur*! dat ik er zelfs nu nog bij de herinnering kramp in het lijf van zou kunnen krijgen. Dat was wat anders dan die overheerlijke *rântaŋ* van Mevrouw Swaving!

Daar ik het 's nachts met mijn' vochtige kleëren aan het lijf in die zoo doorluchtige woning vrij koud had, was ik blijde, toen de dag aanbrak, en vervolgde ik daarom dan ook maar zoo spoedig mogelijk mijne reis.

De weg liep door de rivier van Lamônjtjōŋg, langs de plaats, waar vroeger de bovengemelde toptafel van Lamônjtjōŋg gestaan had, door een bosch bekend onder den naam van Âlâtállāŋg, over Bêntēŋg, Tāmálāsa, en eindelijk na veel klouteren en dalen, nu eens op het gebergte, dan weder in de vallei, door de rivier van Assoempâtoe. Veel verkwikking had ik op dit traject niet. Echter vond ik onderweg eenige kleine *tōŋka*'s, of *bamboezen kokers*, met saguweer aan een' boom hangen. Overeenkomstig de adat dronk ik die, bij gebrek aan een kop koffij tot ontbijt, met mijne beide jongens en den gids leëg, en deed daarvoor twee duiten in iedere *tōŋka*, ten gevalle van den eigenaar dier *tōŋka*'s.

Doch om verder te gaan, nadat ik de zoo even genoemde rivier doorgewaad was, had ik nogmaals een' vrij steile bergke-

ten over te trekken, en toen bevond ik mij in de vallei van Tjâmpa, zoodat ik te 12 ure, nog juist vóór het invallen van een' fumeuze onweërsbui, de kampong Lômpi-lômpi, en, wat mij nog veel meer waard was, het gastvrije dak van den kontroleur Gersen, die hier tegenwoordig met het Bestuur van de onder de Afdeeling Noorderdistrikten behorende Bergregentschappen belast is, binnentrad. En toen nu des avonds niet alleen de *rântanji*, die ondertusschen maar door de koelie's geledigd was, doch insgelijks mijn' bagage behoorlijk arriveerde, was al het leed van vroeger vergeten.

Den volgenden dag wandelde ik natuurlijk een weinig in het Tjâmpasche rond, en vond hier met betrekking tot wegen als anderszins veel, ja zeer veel, ten goede veranderd, sedert ik voor het laatst in die streken geweest was. (Men vergel. het Beknopt verslag mijner reizen in de Binneulanden van Celebes, in de jaren 1857 en 1861.) De regent van dien tijd scheen echter minder met die nieuwigheden ingenomen te zijn, en had daarom den Heer Gersen, van het begin zijner vestiging af, zooveel mogelijk gedwaarsboomd. Dit had zoo lang geduurd, totdat het Gouvernement in het vorige jaar den Assistent-Resident Bakkers tegelijk met een' gewapende magt onder aanvoering van kapitein Kauffmann derwaarts zond, om een einde aan deze tegenstribbeling te maken. Zoodra de Regent dit vernam, was hij maar bij tijds uitgeweken, en moet zich nog steeds te Tjâni op de grenzen van Bône schuil houden. Dien ten gevolge was de luitenant Kluge hier aanvankelijk met een veertig man achtergebleven. Thans echter terwijl ik dit verslag op het papier stel, bevindt laatstgenoemde zich alweder te Makassar.

De nieuwe regent woonde in de buurt van den Heer Gersen

in de aan Lômpi-lômpi grenzende kampong Sawâroe, terwijl het verblijf van den vorigen regent, dat in kampong Limpomâdjâng stond, geheel verwoest was.

Wat verder mijn door de gastvrije opname van den Heer Gersen zoo aangename verblijf te Tjâmpa betreft; zoo zal ik ter bekorting van dit toch reeds zoo lange verhaal naar mijn Beknopt verslag van 1857 en 1861 verwijzen. Desgelijks doe ik ook met opzigt tot mijne terugreize, aangezien ik denzelfden weg, als in 1857 koos, en ook nu door de regentschappen Tjenrâna Bêngo en Laboewâdjâ trok. Ook nu werd wederom de hooge Patiro-Djawâe door mij beklommen, en kwam ik eindelijk bij Samânggi uit, van waar ik mijn' koers rigtte naar Batoe-bâssi, de nieuw aangelegde suikerplantagie van den Heer Ledeboer alhier, waar mijn vriend de gepensioneerde kapitein Steenmeijer zich met het toezigt over die plantagie, en de daarbij aan te bouwen fabriek belast heeft. Na alhier één dag vertoeft te hebben, kwam ik eindelijk met hem en twee der zijnen, die tot herstel van gezondheid naar Makassar moesten, den 22 December over Maros weder alhier aan, om mij thans met vernieuwden ijver aan het uitgeven van Boeginesche geschriften, alsmede van Bijbelvertaling in Makassaarsch en Boegineesch te wijden. Ik hoop echter van harte, dat dit eenvoudig verhaal toch meer belangstellende lezers moge vinden, dan naar alle waarschijnlijkheid in de eerste jaren met mijn' Makassaarsche en Boeginesche letter-vruchten het geval zal zijn.

En hiermede neem ik weder afscheid van den Lezer.

Dr. B. F. MATTHES.

EEN HUWELIJK UIT EERZUCHT.

Episode uit de

GESCHIEDENIS VAN MAKASSAR,

(1687.)

Ieder, die het Jaarboekje Celebes van het vorige jaar gelezen heeft, zal zich herinneren, dat het landgoed *Bontowala*, thans een particulier eigendom van een ingezeten dezer stad, vroeger de residentie was van den grondlegger van *Bone's* grootheid, den grooten; doch helaas! al te eerezuchtigen *Aroe-Palukka*.

Dáár had hij als slaaf, in ketenen geklonken, gezucht; doch dáár vierde hij ook zijne zegepraal in 1669, nadat hij de magt van het trouwelooze Goa had geknot, aangevuurd door zijne gloeiende wraakzucht, en gerugsteund door Hollandschen heldenmoed onder den grooten Speelman.

Wel had hij nog eene andere residentie te *Tyinarana* in *Bone*; doch het was dàár, dat hij krachtens zijne vriendschap met de Hollanders, en uit hoofde van de belangrijke herinneringen, die zich voor hem aan deze plaats vastknoopten, het meest en het liefst zijn verblijf hield.

Nadat de verdreven, doch later weêr op den troon van *Bone* herstelde vorst, *Lamaduramma* in 1672 afstand van de regering had gedaan, was hij dààr door de zeven rijksgrootten (*Aror-pitoe*) met eenparige stemmen, en met voorbijgang van den erfprins *Pakokoë*, tot diens opvolger verkozen, en dààr was het ook geweest, dat zijne plegtige inhuldiging en erkenning door het Nederlandsch-Bewind had plaats gegrepen.

Sedert waren zijn magt en invloed op *Celebes* gaande weg toegenomen; doch deze mogten met hem niet verloren gaan, en het was hierom, dat hij zes jaren later zijn neef *La-Pataoe*, den zoon van zijne zuster en van den Bonischen erfprins *Pakokoë* in zijne residentie te *Bontowala* bij zich ontbood.

„*La-Pataoe!*” dus sprak hij hem aan, toen deze bij hem was gezeten, „eene hoogst gewigtige zaak heeft mij genoopt, u hier bij mij te onthieden, en gij hebt wel gedaan aan mijn verzoek onmiddellijk gevolg te geven; want ik was verlangenp u te zien.”

„*La-Pataoe!* herhaalde hij, terwijl hij hem ernstig en tevens eenigzins bewogen aanzag „gij verbeeldt u welligt, dat uw oom, nu hij *Bone* en *Soppeng* eindelijk uit de boeijen heeft ontslagen, waarin hen *Gou* zoo lang gekneld hield; nu hij magtig en geëerd is, en de streelende zelfvoldoening bezit zijn vaderland vrij en groot te hebben gemaakt, dat hij door dit alles wel zeer gelukkig moet zijn.

Honderden, welligt duizenden zullen met u in dien waan verkeerren, en meenen, dat ik nu het toppunt mijner wenschen en van mijn geluk heb bereikt; doch zij allen bedriegen zich met u deerlijk! Eéne gedachte houdt sedert geruimen tijd mijne geheele ziel bezig en gunt mij rust noch duur.”

„Mijn Heer en vorst!”, waagde het *La-Pataoe* na deze vertrouwelijke mededeeling in het midden te brengen. „Uwe laatste woorden zijn mij een raadsel. Wat mag het geluk

van den grootsten vorst op *Celebes* dan toch wel in den weg staan? Is er één vorst op *Celebes*, die iets tegen u vermag? Gaan alle zaken der Edele Kompagnie met de overige vorsten van *Celebes* niet door uwe hand, en zijt gij eigenlijk niet de spil, waarom zich alles beweegt? Verheft of vernedert gij niet alles of allen naar uwen wil? Wat kan dus Uw geluk, uwe rust hinderen?"

Aroe-Palakka had zijnen neef bedaard laten uitspreken. Zijn anders vurig karakter, dat geene enkele bedenking of tegenspraak duldde, scheen zich in dit oogenblik te verloochenen, en eerst eene wijl daarna zeide hij met een geroerde stem: „Uwe weinige ervaring doet u dus spreken, *La-Pataoe*! Neen! Dit alles is het niet wat mij gelukkig kan maken; mijne wenschen strekken zich verder uit:

Ik verlang, dat de vrucht mijner daden zal blijven bestaan, en een erfgoed worden in mijn geslacht.

Reeds bij mijne huldiging, op dien eeuwig gedenkwaardigen 3den December 1672, prees mij ieder gelukkig; maar ik gevoelde het mij niet. Noch mijne eerste echtgenoot *We-Sangie*, noch mijne niet minder geliefde *Talele* hadden mij een zoon mogen schenken, die in de voetstappen zijns vaders zou kunnen treden.

Het was aan den avond van dienzelfden dag, *La-Pataoe*! dat er zich een straal van hoop in de toekomst voor mij vertoonde. De zon was nog niet ter kim gedaald, of men hoorde in gindsche kamer den kreet van een pas geboren wicht.

Nog te midden van het feestgedruisch kwam mij uw vader daarvan kennis geven; ik stond onmiddellijk van mijnen zetel op, begaf mij daar binnen, en uw vader hield een pas geboren zoon in zijne armen. Die zoon waart gij, dien zoon droeg hij mij op.

Dit oogenblik was het gelukkigste, dat ik dien dag nog

had beleefd. Ik bad uwen vader den eersteling mijner geliefde zuster mij te schenken, en die bede werd mij ingewilligd.

Het was toen, *La-Pataoe*! dat ik u geroerd en overgelukkig den eersten kus op den mond drukte, en tot mijn zoon aannam. Het was ook toen, dat ik u in tegenwoordigheid van al de rijksgrooten tot mijn opvolger verklaarde."

Toen *Aroe-Palakka* scheen op te houden met spreken, zeide *La-Pataoe* niet minder gelukkig dan geroerd:

„Dank, groote vorst! dank voor die woorden! Mijn vader heeft mij mijne geboorte ook eenmaal zoo verhaald, en mij mijn toekomstig geluk ook menigmaal voorgehouden; doch ik heb het mij niet kunnen of durven voorstellen, tot dat uwe woorden van heden het mij buiten allen twijfel stellen. Van kindsbeen af heb ik wel alle liefdeblijken van u mogen ontvangen; doch dit oogenblik verzekert mij, dat de eed, dien mijn groote oom 15 jaren geleden zwoer, geen ijdele klanken waren."

„En nu", sprak *Aroe-Palakka* „heb ik u hier ontboden, om u dezen eed te hernieuwen."

„Edel en groot vorst!" viel hem *La-Pataoe* hierop in de rede. „Mijn dank is te groot dan dat ik dien zou kunnen stamelen.

Ik hoop mij Uwe liefde en Uw vertrouwen waardig te maken, en houd u overtuigd, dat al wat gij van mij zult wenschen, mij steeds heilig zal zijn, en al uwe begeerten door mij zullen worden nagekomen als mijne duurste pligten."

Hierheen was het juist, dat *Aroe-Palakka* zijn neef had willen brengen; want voor den prijs van die troonsverheffing zou deze een groot offer moeten brengen.

Wel was en is nog in *Bone* de troonsopvolging niet erfelijk; doch *Aroe-Palakka* wist wel, dat zijn wil bij de zeven kiesheeren (*Aroe-pitoe*) wet was, en het hem dus niet moeilijk zou vallen den troon te verzekeren aan wien hij wilde. Hiervan hield zich *La-Pataoe* even zeer overtuigd.

„*La-Pataoe!*” ging hierop *Aroe-Palakka* voort, blijkbaar in een opgeruimder stemming gebragt, „laat mij u eerst op de hoogte van zaken brengen. „Gij weet, dat onze meest gevreesde na- buur nog altijd de vorst van *Goa* blijft. *Goa* kan het mij nimmer vergeven, en zal het u evenmin doen, dat ik het eenmaal den nekslag toebragt. Het heeft sedert nooit opgehouden te trachten zich uit zijn val op te beuren, en heeft daarvoor de laagste middelen niet ontzien. Het is nog geen tien jaren geleden, dat de listige kuiperijen van *Goa's* lagen en trouweloozen rijksbestierder *Karaeng-Karoenroeng* getracht hebben, twist en verdeeldheid in mijn eigen gebied te zaaijen. Zelfs heeft men toen onder allerlei voorwendsels onderscheide- nen onzer stamgenooten daar aangehouden, en grweigerd die uit te leveren; zoödat ik in overeenstemming met de Edele Kom- pagnie weder tegen hen te velde heb moeten trekken. Het geluk heeft toen evenwel mijn goed regt bekroond, en *Kara- eng-Mappa ossong* werd afgezet en naar *Batavia* opgezonden; doch wie verzekert ons, dat zijn broeder, de tegenwoordige vorst *Karaeng-Abdoel-Djaliel* niet van dezelfde plannen zwanger gaat; zoodat ook deze te eeniger tijd, zijn hoofd zal trachten te verheffen?”

„Maar, groote vorst!” meende *La-Pataoe* tegen te moeten werpen, „de muren van *Goa* verkeerden sedert *Karaeng-Abdoel-Djaliel* zijn zetel te *Mangalle-kana* (*) heeft gevestigd in een vrij erbarmelijken staat, en tot dus verre ziet men nog geen pogingen in het werk stellen om ze te herstellen.

Daarenboven heeft onze ervvijand, de listige *Karaeng-Ka- roenroeng* verleden jaar zijne waardigheid nedergelegd; zoodat er van zijne kuiperijen en opstokerijen wel weinig meer te vreezen zal zijn.”

(*) Dit lag even benoorden de voormalige sterkte *SOMBAPOK*, waar vroeger de *Hollandsche* factorij had gestaan.

„Uwe tegenbedenking, *Ia-Palaoe!*” zeide hierop *Aroe-Palakka*, terwijl hij zijn mond tot een vriendelijken lach vertrok, „heeft allen schijn van waarheid; doch waarom herstelt *Goa* zijne muren niet? Omdat dit door de Edele Kompagnie, op mijn aanraden, niet is toegestaan, en waarom heeft *Karaeng-Karoenroeng* afstand van zijne waardigheid gedaan? Het was, omdat ik de Edele Kompagnie op nieuw op het gevaarlijke van zijn persoon had opmerkzaam gemaakt, en het toen *Karaeng-Abdoel-Djaliet* werd te kennen gegeven, dat hij zich van dien rijksbestierder had te ontslaan, zoo hij zich niet het ongenoegen der Kompagnie op den hals wilde halen.

Karaeng-Karoenroeng kreeg daarvan kennis, en vreezende, dat het doodvonnis, dat de Edele Kompagnie vier jaren geleden over hem had uitgesproken, dit maal door het smeeken om genade en gehuichelde beloften niet zou te ontwijken zijn, deed hij afstand van zijne waardigheid; doch wist door zijn invloed toch te bewerken, dat zijn broeder, de even geslepen *Karaeng-Bontosoenggoe* hem in zijne waardigheid opvolgde. Ofschoon *Karaeng-Karoenroeng* dan ook zijne vroegere waardigheid niet meer aan het hof van *Goa* moge bekleeden, wane men echter niet, dat hierdoor ook zijn vroegere invloed zal ophouden.

Integendeel hij vindt in zijn broeder een geschikt werktuig om zijne plannen aan het hof door te drijven; terwijl hij zelf nu des te beter in de gelegenheid is, die van buiten te begunstigen, en ze daardoor des te meer schijn van regt te geven. *Karaeng-Karoenroeng* zal niet rusten, vóór hij zich op ons gewroken heeft.

In schijn verkeer ik met *Goa's* vorst *Abdoel-Djaliet* op den besten en meest vriendschappelijken voet; doch hiervoor heb ik mijne wel berekende redenen. Zoo ooit dan is *Goa* op dit oogenblik het minst te betrouwen, en het is thans voor ons van het meeste belang, dat wij trachten, het onschadelijk te

maken en het dit te houden. Hierbij hebt gij, *La-Pataoe* ! zelf het meeste belang met het oog op uwe aanstaande opvolging op *Bone's* troon, en het hangt in deze alleen van u af om dit dubbele doel te bereiken.

En wat staat mij hiervoor te doen ? mijne groote oom !" zeide *La-Pataoe*. „Eenmaal op den troon gezeten, zou mij wel niets weêrhouden, mijne regten te verdedigen tegen wie dan ook. Wanneer men die mogt willen aanranden, zou ik toonen, dat men zich aan de vorsten van *Palakka* niet straffeloos kan vergripen; doch eene regering zonder woedenden kampstrijd, kan in het belang van land en volk niet dan wenschelijk zijn. Kan ik daartoe van mijne zijde iets toebrengen, dan zal mij niets liever wezen.

Geheel Celebes staat nog opgetogen over uw verstand en doorzigt, en uw raad zal, zoo hierin als in alles, door mij als een goddelijk raadbesluit zelf geëerbiedigd worden."

„*La-Pataoe* !" hernam hierop *Aroe-Palakka*, „het onlangs door u gesloten huwelijk, zal mijne plannen in de toekomst voor u in den weg staan. Ofschoon ik weet, dat gij uwe echtgenoot van harte genegen zijt en bemint; ofschoon zij als geboren prinses van *Loewoe* uit vorstelijk bloed is gesproten, zult gij hierin uw hart geweld moeten aandoen. Ook ik verkeerde in dergelijk geval met mijne mij nog steeds dierbare *We-Sangie*. Ook haar stroomde vorstelijk *Soppengsch* bloed door de aderen; doch alleen omdat zij mij geen zoon mogt schenken, heb ik mij van haar doen scheiden en haar aan *Talele* opgeofferd; ofschoon het mij niet heeft mogen baten. Ook van uwe zijde zal een dergelijke opoffering noodig zijn, en de Hemel geve, dat gij hierin gelukkiger moogt zijn dan ik, en zij u ruimschoots vergoed worde.

La-Pataoe zat als verplet daar neder. Ofschoon hem als oosterling als het ware was aangeboren, zijne gewaarwordin-

gen onder een onveranderd gelaat te verbergen, was het offer, dat er thans van hem geëischt werd te groot, dan dat hij geen blijken zou gegeven hebben van den kampstrijd, die er daar in zijn binnenste werd gevoerd, waarbij het niet minder gold dan het verlies van den troon of van zijne zoo zeer geliefde, jeugdige gade.

De verzekeringen, door hem zoo even zijnen com gedaan, waren echter te sterk geweest dan dat hij nu zoo eensklaps zou kunnen terug treden; zoodat de troon de zegepraal behaalde op zijne liefde. Een zucht ontsnapte zijn boezem, en weifelend en bewogen zeide hij:

„Het offer, groote Oom! dat gij van mij vraagt is groot, en moeilijk had ik kunnen onderstellen, dat mijn troonsbestijging tegen zulk een prijs zou moeten worden gekocht. Ook zie ik tot dus verre nog niet in, welk ander huwelijk mij gelukkiger zou maken, en voor wie ik haar dan zou moeten opofferen; haar, die mij dierbaarder is dan het leven.”

„Gij spreekt zoo, *La-Pataoe!*” hernam *Aroe-Palakka* met vuur, „omdat gij in uwe vurige en nog zou weinig berekenende liefde, het doel van het leven uit het oog verliest. De Hemel heeft U op een standpunt geplaatst, verheven boven dat der gewone menschen. Het moet uw streven niet enkel zijn om een gelukkig huisvader te worden. Neen! de eischen, die het lot van U doet, zijn grooter, zijn verhevener. Eenmaal vorst van *Bona* geworden, moet het vooral uw streven uitmaken, roem en eer te verwerven, uwe magt uit te breiden, en een grooten roemvollen naam bij de nakomelingschap na te laten.

Dit zijt gij niet alleen verplicht aan u zelve, maar ook aan uwe onderdanen, die u ten troon hebben verheven. Dit zijt gij ook verplicht aan de kinderen, waarmede de Hemel u zal zegenen.

Het moet u niet genoeg zijn, hun het aanzijn geschenken te hebben; maar zij moeten ook met fiere zelfverheffing op hun vader kunnen wijzen.

Ik spreek hier tegen u als mijn zoon. Ik laat u een troon na, na een woedenden kampstrijd met het trouwelooze *Goa* in het leven geroepen, en ik herhaal het: het moet voorkomen worden, dat *Bone* en *Soppeng* weêr eenmaal den nek onder het dwangjuk krommen, en de heerschappij van geheel *Celabes* moet eenmaal in handen van mijn geslacht zijn.

„Ik weet”, hernam *La-Pataoe*, door de woorden zijns ooms als medegesleept, „welke groote verplichtingen ik aan u heb, en ik door mijne troonsbeklimming nog op mij zal laden. Ik herhaal het; Uwe bevelen zijn mij zoo heilig als die van God zelven. Moet ik het offer brengen, wel aan! het is mij dan dure pligt!”

Na een oogenblik peinzens vervolgde hij: „doch welk huwelijk en wat hebt gij dan op het oog?”

„Gij zweert mij dan, hernam *Aroe-Palakka* als in triomf, wel met een ernstig gelaat, doch stralende van genoegen over de nieuw behaalde zege, dat gij ook hierin mijn goeden raad zult hooren?”

„Dat zweer ik u,” sprak *La-Pataoe* in gespannen verwachting op het hetgeen nu zou volgen.

„Nu dan, *La-Pataoe*!” sprak *Aroe-Palakka*, „gij weet de vorst van *Goa* heeft slechts eene eenige dochter *Patvekangang*.

Nu is het mijn vurigste wensch en uw duurste belang, dat gij U met haar in het huwelijk begeeft, en U uit dien hoofde van uwe tegenwoordige echtgenoot laat scheiden, opdat te eeniger tijd uw zoon ook koning van *Goa* worde, en de rijks grooten niet het voorwendsel mogen hebben, dat de kinderen uit uw eerste huwelijk alleen voor de kroon in aanmerking kunnen komen.

La-Pataoe moest, ofschoon met een bloedend harte en on-

danks zich zelven, toegeven, en *Aroe-Palakka* nam de verderre regeling der zaak op zich.

Reeds den volgende dag zond deze een' vertrouweling van *La-Pataoe* met gevolg naar de residentie van *Goa's* vorst te *Mangalle-kana*, ten einde een bijzonder onderhoud te verzoeken tusschen *Aroe-Palakka* en *Karaeng-Abdoel-Djaljel*, hetgeen gereedelijk werd toegestaan. De zoo zeer gevreesde naam van *Aroe-Palakka* en zijn onbepaalde invloed op *Celebes* bragten er veel aan toe, om *Goa's* vorst rekkelijk te vinden bij zijne huwelijksvoorstellen voor zijn neef en opvolger *Ia-Pataoe*.

Op de overtuigendste wijze deed *Aroe-Palakka* uitkomen, dat er, helaas! maar reeds al te lang twist en tweedragt hadden bestaan tusschen de twee hoofdrijken van *Celebes*, *Goa* en *Bone*; dat deze thans, gelukkig voor beide rijken, hadden opgehouden, en dit huwelijk, ter voorkoming van eventueele botsingen onder hunne opvolgers, hoogst wenschelijk kon worden geacht. Onder voorwendsel van de banden des te nauwer vast te snoeren, waardoor deze twee rijken alsdan aan elkander zouden verbonden wezen, wist hij voorts bepaald te krijgen, dat de eerste zoon uit dit huwelijk voort te komen, zijn grootvader in het rijk van *Goa* moest opvolgen, en den naam zou voeren van *Supoealie*.

Eenigen tijd later werd werkelijk het voorgenomen huwelijk voltrokken, en had *Aroe-Palakka* een huwelijk weten tot stand te brengen, hetwelk hem ter voldoening van zijne roem en eerzucht vóór alles begeerlijk was; doch in den vervolgende bron van groote moeilijkheden moest worden.

Met even geslepen redeneringen wist hij den toenmaligen president *Hartzink* diets te maken, dat hij met dit huwelijk, als trouw bondgenoot der Edele Kompagnie, niet het minst haar belang op het oog had. Wel, dus luidde zijne redene-

ring, kon hij er bij zijn leven het zijne aan toe brengen om den Goarees onschadelijk te houden; doch hoezeer hij zijn opvolger *Bone's* dure verplichtingen aan de Edele Kompagnie op het hart gedrukt had, zou het echter kunnen gebeuren, dat diens weinige ervaring niet bestand zoude zijn tegen de listen van het trouwelooze *Goa*; zoodat door deze echtverbintenis de Edele Kompagnie gedurende het leven van *La-Pataoe*, evenmin als gedurende dat van zijn zoon, iets van *Goa* zou te vreezen hebben.

Inderdaad was *Aroe-Palakka* de Kompagnie van harte genegen, en had hij geenszins op het oog haar door deze echtverbintenis in den vervolge in moeilijkheden te brengen; doch dat dit huwelijk tot stand kwam, was alleen ook zijns zelfs wil, en strekte ter bevrediging zijner eerezucht, die even gloeiend was als dit zijne wraak was geweest.

Fijne draden had hij weten te spinnen, ten einde zijn doel te bereiken, en hierbij al zijne geslepenheid getoond, zooals eenige jaren later door den Gouverneur *Beernink* werd ingezien, toen deze verklaarde: „Deze koppelvond is één van de listigste vossestreken, die de oude *Aroe-Palakka* in zijn leven bedacht heeft, ten einde hij, na vol roem geleefd te hebben, ook mogt bezorgen, dat zijne vermaagde nakomelingen het roer van de Celebesche regering, hetzij dan dat het op de regter-of linkerzijde viel, in handen hielden.”

De uitkomst heeft echter weinig aan zijne verwachting mogen beantwoorden.

In gevolge het huwelijkscontract van *La-Pataoe* werd zijn oudste zoon *Sapoealie*, bij het overlijden van diens schoonvader in 1709, wel koning van *Goa*; doch toen hij zelf in 1714 kwam te overlijden, werd deze niet tot koning van *Bone* verkozen, naardien *La-Pataoe* zelf, en om goede redenen, dit niet had gewild.

Zijn tweede zoon *La-Padang-sadjati*, die veel meer verstand en

geschiktheid voor den troon bezat; doch de erfopvolging had verbeurd door zijn huwelijk met de dochter van *Goa's* veldoverste *Daëng-Mangemba*, was, nadat hij door zijn vader werd aangezet een huwelijk aan te gaan met eene prinses uit den bloede, op aanstoken van zijn schoonvader, vroeger na hevige onangenaamheden het hof ontweken, en had zich bij zijn grootvader in *Goa* verscholen.

Ondanks alle dringende beden en aanbiedingen van vergiffenis, had deze niet terug willen keeren, en had ook zijn grootvader hem niet terug willen zenden. Evenmin had dit ook zijn broeder *Sapoealie* willen doen, toen deze vorst van *Goa* was geworden.

Beiden broeders was het opgevallen, dat zij niet die liefde van hun vader genoten, die ten deele viel aan hunne halve zuster *Batari-todja*, de eenigste dochter uit hun vaders eerste huwelijk. Hun was het niet onbekend, dat hun vader zich niet dan met een bloedend harte, en alleen om aan den wil van *Aroe-Palakka* te voldoen, van zijne eerste echtgenoot had laten scheiden, en dat zij, (als kinderen uit een gedwongen huwelijk,) veel minder bevoorrecht werden.

Dit had zelfs ten gevolge gehad, dat de vader in 1710 tegen zijne zoons te velde had moeten trekken, en ofschoon *Goa* hierin het onderspit had moeten delven, en vader en zoon door tusschenkomst der *Kompagnie* eindelijk verzoend werden, kon er echter de ware verstandhouding niet meer tusschen hen bestaan, en had *La-Pataoe*, bitter gegriefd, in zijne verbolgenheid en regtmatigen toorn gezworen, dat geen van beiden hem zou opvolgen, en den vloek uitgesproken over hen, die *La-Padang-sadjati* ten troon zouden verheffen.

Sapoealie werd twee jaren later door de negen rijksgrotten (*Bate-salapang*) van *Goa* onttroond, die hem de nederlaag niet konden vergeven, die hij het rijk door zijn onbezonnen oor-

log tegen zijn' vader had berokkend.

Daarenboven was hij er de man niet naar, om het uit dien val op te beuren, naardien hij zich meer met visschen en jagen dan met regeringszaken en 's rijks aangelegenheden bemoeide.

Bij de verkiezing van een' ander vorst, kwam noch *La-Padang-sadjati*, noch *Lapataoe's* jongste zoon, *La-Panaongi To-Pawwwoi Aroe-Mampoe*; maar de toen regerende vorst van *Tallo*, met name *I-Mapaoerangi karaeng Kandjilo*, in aanmerking.

Toen nu *La-Pataoe* in 1714 te *Bontowala* aan heete koorts overleed, moest volgens de *adat* 6 à 7 uren na zijn dood een opvolger worden verkozen.

Nu zou het blijken of de vader zijnen zoons ten volle had vergeven, en wie de voorkeur bij hem had gehad. Eenige uren later was voor den troon van *Bone* bestemd *Batari-todja*, de dochter uit zijn eerste huwelijk.

Deze droeg wel beurtelings het bestuur over aan hare halve broërs *La-Padang-sadjati* en *Szpoelialie*; doch ten gevolge van gepleegde gewelddadigheid en ongeschiktheid, werden beiden spoedig ontzet. De regering kwam weër in hare handen; doch deze werd haar weër afhandig gemaakt door *Aroe-Tañette*, *La-Odang-Matinrówe-rimoesoena*, bijgenaamd „den dollen hertog”, die afgezonden zijnde om *Soppeng* tegen de *Wadjorezen* te beschermen, zich niet alleen tot vorst van dit land, maar ook van *Bone* wist te doen verkiezen, hetgeen ten gevolge had, dat *Bone* in 1739 met *Goa* en *Wadjo* een vijandig driemanschap tegen de Nederlanders vormde, en het kasteel *Rotterdam* werd opgeëischt.

Na een hevig gevecht werden echter de zaken geregeld; *Batari-todja* in hare vorige regten hersteld zijnde, overleed in 1747, en liet het rijk na aan haren oudsten halven broeder *Abdoe-r-razaak-Djalaloe-d-dien*.

Had *Josephine* de eerzuchtige plannen van *Napoleon* in den weg gestaan, en moest zij als onschuldig offer daarvan vallen; had zich *Napoleon* alleen van haar laten scheiden, omdat zij hem geen erfgenaam van zijne heerschappij en van zijnen roem mogt schenken; en had deze scheiding niet dan met een bloedend harte plaats gehad; onder dezelfde omstandigheden scheidde *Aroe-Palakka* van zijne hem steeds dierbare *We-Sangie*.

Zoo mogelijk ging de eerzucht van *Aroe-Palakka* echter nog verder dan die van *Napoleon*.

Toen hij zag, dat het door hem gebragte offer hem niet baatte, dwong hij nog zijn neef en opvolger hetzelfde te doen.

Mogt ondanks dit alles *Napoleon* zijne eerzuchtige wenschen met geen gunstigen uitslag bekroond zien, evenmin was dit met *Aroe-Palakka* het geval; want *Bone* en *Goa* zijn nooit onder één scepter gekomen.

Heb ik in het vorige jaarboekje *Aroe-Palakka* trachten te schetsen in zijne wraakzucht en zijnen heldenmoed, ik heb het hem nu willen doen in zijne eerzucht en geslepenheid. Niemand is echter beter dan ik overtuigd, dat mijne schets zeer vlugtig en ruw is, en ik het origineel niet dan hoogst onvolkomen heb terug gegeven. (*)

J. C. TAMSON.

Makassar, Januarij 1865.

(*) Aan de erkende welwillendheid van Dr. B. F. MATTHES, en zijne grondige kennis van het MAKASSAARSCH en BOEGINEESCH heb ik weder de juiste spelling der eigennamen te danken.

VERBETERINGEN.

Op Bladz. 38 is opgegeven als Voorzitter van de kamer van Koophandel te Makassar *P. Harting*. Dit vervalt, als hebbende die benoeming voor als nog niet plaats gehad.

Op Bladz. 41 is abusivelijk niet vermeld bij het Garnizoens Bataillon te Makassar, de 2e. Luit. *A. Kluge*.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

